İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti Genel Merkezi Galipdede Caddesi Birlik Apt. No: 24/1 Tünel 34420 Beyoğlu - İstanbul
Tel: +90.212.252 61 30 - 292 60 64 Faks: +90.292 60 85 e-posta: iktisatdergisi@gmail.com
http://iktisatdergisi.ifmc.org.tr

ISSN 1302–3535
9 771302 353002

iktisat dergisi

aylık dergi

sayı: 523

6 TL

bitmeyen kriz

Işık Aytaç • Kumru Başer • Amit Bhaduri
Murat Birdal • N. Banu Kavaklı Birdal
Dündar Murat Demiröz • Ertan Ersoy
Arda İbikoğlu • Özge İzdeş • Serkan Öngel
Bruce H. Rankin • Kurtar Tanyılmaz
Yelda Yücel • Barış Zeren

1943

ÖĞRETMEN AKADEMİSİ VAKFI

Kurucu Garanti

Bugün öğretmenlerimizin, yarın hepimizin.

Gelecek nesilleri yetiştiren öğretmenlerimizin mesleki ve kişisel eğitimlerine katkıda bulunmak için ÖRAV olarak hazırladığımız Eğitim Yöneticisi Geliştirme Programı, eKampüs ve 79 ilde, 3.406 okulda 82.655 öğretmene ulaşan Öğretmenin Sınırı Yok projelerimize katkıda bulunan destekçilerimize minnettarız.

www.orav.org.tr

iktisat dergisi

Sayı: **523 Ocak - Mart 2013**
Fiyatı: 6 TL.
ISSN 1302 5335

içindekiler

editörden 2

Murat Birdal 4
ABD emlak piyasasında balon ve 2008 krizinin dinamikleri

Amit Bhaduri 14
iklim değişikliği

Barış Zeren 20
putunizm ve kriz: restorasyondan sonra

Yelda Yücel 31
küresel resesyonda ekonomik politikalar ve farklı refah rejimlerinde emek piyasası dönüşümleri

Ertan Ersoy 40
üretim krizinin olası finansal görüngülerine bir örnek: abd kaynaklı global kriz

Kumru Başer 50
krize kitlesel bir cevap: işgal hareketi

Dündar Murat Demiröz 55
90. yıldan 100. yıla bakış: kapitalistleşme sürecinde türkiyenin yaşadığı krizlerin anatomisi

Kurtar Tanyılmaz 66
dünya ekonomisinde kriz ve türkiye'de üretim yapısı üzerindeki etkileri

Işık Aytaç, Bruce H. Rankin, N. Banu Kavaklı Birdal, Arda İbikoğlu 84
kentsel türkiye'de 2008 ekonomik krizinin aileler üzerindeki etkileri: ön bulgular ve veri tanıtımı

Özge İzdeş 93
kriz ve istihdam politikaları kıskacında türkiye'de kadın istihdamı

Serkan Öngel 100
kriz sürecinde bölgesel issizliğin, resmi ve geniş tanımlı işsizlik verileri üzerinden değerlendirmesi

İ.Ü İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti'nin Hakemli Yayın Organıdır.

Aylık Dergi

Kurucuları
Nihat Batur, Oktay Emed, Reşat Umur

Sahibi
İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Adına

Yönetim Kurulu Başkanı
Vahap Adıyaman

Genel Yayın Yönetmeni
Serhat Aligil

Yayın Kurulu
Özgün Akduran, Hikmet Akçiçek (Yazı İşleri Müdürü)
Aylin Aktütün, İlker Aktütün,
Serhat Aligil, Başak Ergüder,
Nuray Ergüneş, Özge İzdeş,
Derya Kömürcü, Kuvvet Lordoğlu,
Yasemin Öztürk, Metin Sarfati,
Mehmet Türkay, Berna Uymaz,
Sinan Yıldırmaz

Editör Kurulu
Öztin Akgüç, Mehmet Altan, Kaya Ardıç,
Cengiz Arın, Taner Berksoy, Fuat Ercan,
Ercan Eren, Nihat Falay, Tamer İşgüden,
Ahmet Haşim Köse, Hakan Ongan,
İzzettin Önder, Murat Özyüksel,
Nail Satılgan, Ümit Şenesen,
Gül Günver Turan, İşaya Üşür, Erinç Yeldan

Yayın Kurulu Sekreteri
Emrah Cengiz

Yönetim Yeri
Galip Dede Cad. Birlik Apt. No.24/1 Tünel
34420 Beyoğlu / İSTANBUL
Tel: +90 (212) 252 61 30 - 292 60 64
Fax: +90 (212) 292 60 85

E-Posta
dergi@ifmc.org.tr
iktisatdergisi@gmail.com

Web
http://www.iktisatdergisi.ifmc.org.tr

Dizgi, Mizanpaj ve Baskı
3 Yaprak Reklam Ajansı
www.3yaprak.com
info@3yaprak.com
Millet Cad. Fildişi İş Merkezi K:4 D:76
Fatih / İSTANBUL

Dağıtım
Detay Dağıtım 0212 216 01 86

İktasat dergisi ULAKBİM tarafından taranmaktadır

Abone Koşulları
Yıllık 60 TL
Üyer, Öğrenci, Arş. Gör. ve Öğretim Üyesi:
Yıllık 50 TL
Yurtdışı: 90$
Abone Hesap No:
Garanti Bankası Harbiye Şubesi: 6299680
Akbank Taksim Şubesi: 41007
İş Bankası: 709365
Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz; görüşler yazarlara aittir.

Yayın Türü: Yerel Sürekli Yayındır.

* Hakemli dergi kuralları 2. sayfadadır.

Son Baskı Tarihi:
11.07.2013

iktisat dergisi

Sayı: **523 Ocak - Mart 2013**
Fiyatı: 6 TL.
ISSN 1302 5335

HAKEMLİ DERGİ KURALLARI

Yayın Kuralları:

- Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.
- Dergide yayınlanmak üzere gönderilen her türlü yazı, yayın kurulu tarafından bir ön incelemeye tabi tutulduktan sonra, uygun görüldüğü takdirde hakem tespiti yapılacak ve ilgili hakemlere gönderilecektir.
- Makale konuları başta iktisat olmak üzere sosyal bilin alanıyla sınırlıdır.
- Yayınlanmak üzere gönderilen tüm yazılar hakem denetiminden geçer.

Teknik Özellikler:

- Makale Microsoft Word proğramıyla yazılmalıdır. Dört adet A4 boyutunda çıktıyla, 200 kelimelik bir özet ve en fazla 8 anahtar kelime ile teslim edilmelidir.
- Makaleyle birlikte yazanın (yazanların) adını, ünvanını, çalıştığı kurumu, açık adresini, kolay ulaşabilecek iş ve cep telefonlarını, email adreslerini belirten bir kapak yazısı yollanmalıdır.
- Makale sonlarında yazar soyadlarına göre sıralanmış bir kaynak yer almalıdır.

editörden

Dünya ekonomisi en uzun krizini yaşıyor. 2008'de ABD'de bir finans krizi olarak ortaya çıkan, 2011'de bir borç krizine dönüşen kriz bugün içinden çıkılamayan bir 'Büyük Durgunluk'a dönüştü. Rekor gelirler elde etmeye alışmış olan finans sektörüyle reel ekonomideki durgunluk arasındaki uyuşmazlığın yükünü ise ne yazık ki bu yük karşısında en güçsüz kesimler olan;çalışma koşulları kötüleşen ücretliler, payı gittikçe büyüyen çalışan yoksullar ve artık iş bulma ümidini de kaybeden işsizler çekiyor.
2008 sonrasında FED başta olmak üzere gelişmiş ülkelerin Merkez Bankaları genişletici para politikaları uygulayarak dünyaya ucuz ve bol miktarda likidite sundu. Ben Bernanke yönetimindeki FED 2009 ve 2010 yıllarında dünya piyasasına yaklaşık1.5 trilyon dolar döviz akıttı. Türkiye de, diğer gelişmekte olan ülkeler gibi, yaşanan döviz bolluğundan faydalanarak ekonomik durgunluk, yapısallaşan işsizlik ve cari açıklara rağmen uyarılan spekülatif finansal işlemlere ve dış borçlanmaya dayanan bir büyüme içine girdi. 2008-2012 yılları arasında dış borçlanmadaki artış rekor seviyelere ulaştı. IMF'den kredi alınmadı ama, borç stoğu son on senede üç kat arttı, daha da vahimi dış borç içinde kısa vadeli borçlanmanın ve finansal borçlanmanın payının artması oldu.
Krizin ortaya çıkışında temel dinamiklerden biri olan, reel ekonomiden bağımsızlaşmış, finansal sermaye, bugün de 2008 öncesi yüksek karlılığa dönme reflekslerini taşımayı sürdürüyor. 19 Haziran 2013'de FED tahvil alımlarını durdurmaya 2014 ortalarından itibaren faizleri normal düzeylere çekme kararını açıkladığında aslında geleceği beklenen bu gelişme küresel spekülatörlerde büyük bir hareketlilik yaratması bu eğilimi kanıtlıyor. Gelişmekte olan ülkeler içinde spekülatif hareketlilikten en çok etkilenen ülkelerden biri de mevcut kırılgan kısa vadeli sermaye girişlerine dayanan yapısıyla Türkiye oldu. İlk elde döviz kuru, faizler ve borsa da etkisi hissedilecek kolay ve ucuz döviz döneminin nihayete ermesinin etkileri, kaçınılmaz olarak sıcak paraya dayalı büyüme oranlarının düşmesiyle sonuçlanacak. IMF öngörülerine göre Türkiye, 2014 yılını düşen büyüme hadleri, cari işlemler açığında büyüme ve yapısal işsizlik sorunuyla karşılayacak.
Krizin nedenlerini, ortaya çıkışını, dünyaya ve Türkiye'ye yansımalarını daha çok konuşacağımızı düşündüğümüz bu günlerde, krizi hem teorik hem de ampirik yönleriyle ele alan bir sayı hazırlamanın gerekliliği hissiyle hareket ettik. Krizin yapısal nedenlerini aydınlatıcı teorik çalışmalar olarak Aylin Altınay Cingöz tarafından İngilizce'den çevrilmiş olan Amit Bhaduri'nin ve Ertan Ersoy'un makalelerini öneririz. Murat Birdal, krizin ABD'de çıkış sürecini ele aldı. Dünya genelinde yansımalarına karşılaştırmalı bir bakış geliştirebilmek için Yelda Yücel'in, Barış Zeren'in ve Kumru Başer'in makalelerini okuyabilirsiniz.
Türkiye krizden malesef iddia edildiği üzere ne az etkilendi ne de kriz Türkiye'yi 'teğet geçti'. Krizin etkilerinin hissedildiği 2009 yılı başında ekonomi yüzde 14.3 küçülürken işsizlik yüzde 16 seviyelerine yükselerek son 30 yılın en yüksek rakamlarına ulaştı. Türkiye'nin yaşamış olduğu krizlerin yapısı içinde son krizi değerlendirerek öngörülerde bulunan Dündar Demiröz uzun dönemli karşılaştırmalı bir analiz sunuyor. Kurtar Tanyılmaz ise krizin Türkiye üretim yapısına etkilerini ve maliyetini değerlendiriyor. Piyasaya ve reel üretime yansıyan krizin haneleri nasıl etkilediğini ise Aytaç, Rankin, Birdal, İbikoğlu'nun makalesinden okuyabilirsiniz. Krizin en çarpıcı etkisi işsizlik ve emek piyasası göstergelerindeki bozulma oldu. Serkan Öngel krizin emek piyasası maliyetini bölgesel işsizlik üzerinden değerlendirirken, Özge İzdeş ise kriz ve istihdam politikalarının kadın istihdamını nasıl şekillendirdiği üzerinden bir değerlendirme sunuyor. İyi okumalar...

Özge İzdeş

Nail Hoca İçin...

Nail Satlıgan'ı kaybettik. Bu durumu telaffuz etmek zor. Vefatını hala bir yanlış an olarak hissederken hakkında bir şeyler yazmaya çalışmak daha da zor. İktisat Dergisinin bugünkü çizgisine oturmasını sağlayan, yayın yönetmenliği yaptığı sürede, (1984-1992), Nail hocanın dergiye verdiği emeği ifade etmek de zor. Kendisinin konuşma ve yazı diline hakimiyeti ve bu konudaki titizliğini bilenler açısından düşündüğümüzde yanlış yapma korkusuyla yazmak da zor.

Seksenli yılların malum koşullarında İktisat Dergisini oturttuğu çizginin ne kadar isabetli olduğu ilgili dönemin sayılarına bakıldığında titizlik ve dirayetiyle kendini hemen hissettirir niteliktedir. Titiz olduğu bir diğer alan ise Türkiye'de kapitalizm karşıtı eleştirel düşüncenin sınırlarını, Marksizmin olanaklarını en titiz ve detaylı biçimde kullanarak, gerek yazdıklarıyla, gerek çevirileri ve yaptığı kapsamlı söyleşileri ile genişletmiş olmasıdır. İktisat Dergisi'nin ilgili sayılarında ya da katkıda bulunduğu diğer yayınlar ve söyleşilerde bu durumu izlemek mümkündür. Akademik hayattaki tutarlılığı, akademi dışı alanlardaki tutarlılığı ile tamamlayan Nail hoca vefatında da sahip olduğu ilkelerden ödün vermemiştir.

Bilgisini pratiğe tahvil etmek konusunda ısrarlı ve tutarlı olan Nail hoca hayatını bu anlamda bir 'praksis' olarak yaşadı. Eleştirel bilim dünyası, Marksistler , sosyalistler, devrimciler önemli bir dayanaklarını kaybettiler. Vefatıyla geride bir boşluk değil doldurulması mümkün olmayan boşluklar bıraktı. Nail hocanın Paul Sweezy'nin vefatından sonra çıkan İktisat Dergisi'nin özel sayısına yazdığı yazıda kullandığı bazı tanımlamaların bir haliyle kendisi için de geçerli olduğunu söylemek mümkün. Ne yazık ki Nail hoca, **'imrenilesi bir uzun ömürlülüğü'** bizlere bahşetmedi, bu konuda titiz davranmadı. Kendisinin Paul Sweezy' ye dair yaptığı şık tanımlama en az onun kadar kendisi içinde geçerli; **Işık yüzlü bir Marksistti.** Engin birikimini mütevazı ifadelerle dillendiren bir bilgeyi kaybettik. **Işıklar içinde yatsın.**

İktisat Dergisi Yayın Kurulu

ABD emlak piyasasında balon ve 2008 krizinin dinamikleri

Murat Birdal

özet

ABD Merkez Bankası (FED) ülke ekonomisinde 2000'lerin başında Nasdaq balonunun patlamasıyla birlikte açığa çıkan ekonomik krizi aşmak amacıyla faizleri hızla aşağıya çekerek, emlak sektöründe yeni bir balonun oluşmasına katkı sağlamıştır. Emlak fiyatlarındaki artışla yaygınlaşan ikinci ipoteklerden kaynaklı krediler yoluyla tüketici talebinde ve ekonomide büyüme sağlanırken, "menkul kıymetleştirme" yoluyla emlak kredileri uluslararası piyasalara ihraç edilmiştir. Bu durum merkezinde inşaat sektörünün ve finans piyasalarının bulunduğu, küresel piyasalar tarafından fonlanan talebin tetiklediği bir ekonomik balona yol açmıştır. 2008 yılında ABD emlak piyasasında başlayarak dünya piyasalarını etkisi altına alan ekonomik kriz finansal denetimsizliğin yanı sıra, para ve finans piyasaları üzerindeki ABD hegemonyasının sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir.
Bu makalede ABD mortagage piyasasının kurumsal yapısı ve sistemdeki aktörlerin emlak balonunun oluşmasındaki rolü üzerinden dünya piyasalarını sarsmakta olan finansal krizin dinamikleri tartışılmaktadır.

anahtar kelimeler: Emlak balonu, finansal kriz, menkul kıymetleştirme, mortgage piyasası. JEL: E11, E32, G01.

abstract

After the Nasdaq crisis in 2000, expansionary monetary policies pursued by FED led to another bubble, this time in the housing market. Rising real estate prices also contributed to economic growth by increasing consumer demand mainly through loans secured on second mortgages. Through securitization these loans were exported abroad, leading to an economic bubble funded by international markets. In 2008, the economic crisis that started in the US rapidly spread to the rest of the world, bringing financial deregulation and American hegemony in financial markets under scrutiny.
This paper lays out the dynamics behind the global financial crisis through an analysis of the institutional framework of the US mortgage market and its main actors.

keywords: Economic bubble, financial crisis, securitization, mortgage industry.

giriş

Geçtiğimiz on yıl içerisinde dev bir hacme ulaşan ABD mortgage piyasası reel sektördeki kar oranlarının düşme eğiliminde olduğu, hazine tahvillerinin ise düşük getiri oranları dolayısıyla eski cazibesini yitirdiği bir dönemde uluslararası finans sermayesinin başlıca yatırım alanı haline gelmiştir. Ülkedeki emlak piyasasına yönelik fon akışı mortgage kredisi maliyetlerini daha önce benzeri görülmemiş bir şekilde ucuzlatırken, aşırı fon arzı mortgage piyasasında önceleri uygulanmakta olan kimi standartların gevşetilmesine yol açmış ve yüksek riskli (subprime) krediler hızla yaygınlaşmıştır. Bu durum, bir yandan ABD'de ev sahipliğinin hızla tabana yayılmasını sağlarken diğer yandan ülkedeki emlak fiyatlarının hızla artışını sağlamıştır.

Doç.Dr.
İstanbul Üniversitesi

Bu sürecin oluşumunda ABD Merkez Bankası FED'in 2000'lerin başında NASDAQ balonunun patlamasıyla birlikte açığa çıkan ekonomik krizi aşmak amacıyla faizleri hızla aşağıya çekmesi ve dönemin FED başkanı Alan Greenspan başta olmak üzere ekonomiden sorumlu yetkililerin yatırımcıları emlak piyasasındaki büyümenin kalıcılığına ikna etme ve değişken faizli kredilere yönlendirme çabaları da önemli rol oynamıştır. Emlak fiyatlarındaki artışla yaygınlaşan ikinci ipoteklerden kaynaklı krediler yoluyla tüketici talebinde ve ekonomide büyüme sağlanırken, "menkul kıymetleştirme" yoluyla emlak kredileri uluslararası piyasalara ihraç edilmiştir. Bu durum merkezinde inşaat sektörünün ve finans piyasalarının bulunduğu, küresel piyasalar tarafından fonlanan talebin

tetiklediği bir ekonomik balona yol açmıştır. Bu makalede ABD mortgage piyasasının kurumsal yapısı ve aktörlerin balonun oluşumundaki rolü incelenecek, yakın zamana değin ev sahipliğini yaygınlaştıracak örnek uygulama olarak gösterilen bir sistemde yaşanan tıkanıklığın nasıl uluslararası bir finansal krize dönüştüğü tartışılacaktır.

2. ABD emlak balonu (2001-2005)

Son dönemde dünya piyasalarını sarsan mortgage krizinin perde arkasını görebilmek için, 2001 yılından itibaren ABD emlak piyasasında yaşanan gelişmelere kısaca bir göz atmakta fayda var. Hatırlanacağı gibi 1990'ların başındaki en önemli teknolojik gelişmesi önceki dönemlerde kullanılan oda boyutundaki dev bilgisayarların yerini alan daha ucuz ve pratik kişisel bilgisayarların ev ve iş hayatımızdaki artan rolü olmuştu. Giderek yaşamımızın vazgeçilmezlerinden biri haline gelen bilgisayar ve internet bu alanda faaliyet gösteren birçok yeni şirketin ekonominin zirvesine tırmanmasını sağladı. Bu dönemde hızla gelişen yazılım sektörü ve internet sektörü 1990'larda ekonomik büyümenin de motoru olarak değerlendiriliyordu. 1996 ile 2000 yılları arasında NASDAQ (Amerikan Borsası Teknoloji Endeksi) 600'den 5000 seviyesine ulaştı. Bu tarihte eşi benzeri görülmemiş büyüme giderek daha çok yatırımcıyı bu hisselere yöneltmekte ve hisseler aşırı değer kazanmaktaydı. Ve balon en sonunda patladı. 2000 yılı içerisinde birkaç ayda endeks 5000 seviyesinden önce 2000'lere 2002 yılında ise 800 seviyesine kadar geriledi.

Dot-com balonunun patlamasıyla ortaya çıkan krizin önünü almak amacıyla FED 2001 yılı içerisinde gecelik faiz oranlarını 11 kez indirerek yüzde 6,5'tan yüzde 1,75 seviyesine çekti. 2003 Haziranında yüzde 1 seviyesine düşen ve 1 yıl kadar bu seviyeyi koruyan düşük faiz oranları aynı zamanda emlak balonunun ardındaki başlıca etkenlerden de biri oldu. Kısacası dot-com balonunun patlamasıyla oluşan kriz ortamında yaraları sarmak ve ekonomik durgunluğun önüne geçmek amacıyla faizleri düşüren FED bu politikasıyla emlak balonunun tehlikeli boyuta ulaşmasına ön ayak olmuştu. Düşük faizlere, kredi yeter koşullarının neredeyse tümüyle kalktığı ve yüksek riskli kredilerin toplama oranının giderek arttığı bu koşullarda emlak fiyatları da katlanmaya başladı. Emlak fiyatlarındaki tırmanış ise ihtiyacın da ötesinde emlak yatırımını en cazip yatırım aracı haline getirerek emlak satışlarını daha da tetikledi ve balon büyümeye başladı. Bu süreçte ev alıp 2005 yılında emlak fiyatlarının duraklamaya başladığı dönemde satış yapan yatırımcılar yüzde100'lere varan karlar elde ettiler. 2006 yılı içerisinde ise emlak satışları durma noktasına geldi ve emlak fiyatları gerilemeye başladı. Balon hava kaçırmaya başlamıştı!

3. emlak balonunun oluşumunda yüksek riskli kredilerin rolü

Daha önce ABD'deki mortgage kredi piyasasının temelinde bireylerin kredi tarihçesine ve düzenli gelirine dayalı risk değerlendirmesinin yattığını belirtmiştik. 2000 yılından itibaren ABD ekonomisinin içine girdiği ekonomik durgunluk ve hızla düşen kar oranları karşısında ABD piyasasında büyük miktarda atıl fonlar oluşmuştu. Bu fonlar kimi zaman aktif müdahalelerle yabancı sermayeyle daha barışık hale getirilmeye çalışılan çevre ülkelerine akarken, finansal sermaye iç pazarda da hareket alanını genişletmeye yöneldi. 2001 yılından itibaren düşük faizler ve piyasadaki atıl fonların artışı karşısında kimi finansal kuruluşları kredibilitesi zayıf olan (kredi geçmişi problemli olan) kişilere de mortgage kredisi vererek kredi hacmini arttırmayı tercih etti. Yüksek riskli krediler (subprime credit) olarak adlandırılan bu krediler dar gelir gruplarının da mortgage piyasasına daha yüksek faizlerle de olsa dahil olmasına olanak tanıdı. Bu durum piyasa faiz oranının üzerinde faiz gelirleri elde eden mortgage yatırımcılarına kısa vadede cazip kar olanakları ve yepyeni bir piyasa sunarken uzun vadede geri dönüşü riskli bir mali yapıyı da ortaya çıkardı.

Yüksek riskli kategorisine dahil olanlar arasında ilk sırada düşük kredi notu bulunanlar yer almaktadır. Genellikle 850 üzerinden 620'nin altı puan alanlar yüksek riskli sayılmaktadır. Geçmiş kredi borçlarının taksitlerini aksatanlar (iki ödemenin 60 günün üzerinde veya bir ödemenin 90 günün üzerinde gecikmesi durumunda kayıtlara geçmektedir) ya da ödemeyenler, daha önce iflas etmiş olan ve ipotekli evine el konmuş bulunanlar bu gruba dahildir. Yüksek riskli kategorisindeki bir diğer grup ise geri ödemeleri karşılayacak düzenli gelirini belgeleyemeyenlerdir. Vergi ödemelerini düzenli gerçekleştirmeyenler, kayıt dışı çalışanlar

Dot-com balonunun patlamasıyla oluşan kriz ortamında yaraları sarmak ve ekonomik durgunluğun önüne geçmek amacıyla faizleri düşüren FED bu politikasıyla emlak balonunun tehlikeli boyuta ulaşmasına ön ayak olmuştu.

yasadışı göçmenlerden oluşan oldukça geniş bir nüfus gelirini belgelendirmekte sıkıntı yaşamaktadır. Emlak balonunun zirvesinde yüksek riskli krediler içerisinde önemli bir yer tutan "belgesiz krediler" (no-doc loan) bu açıdan büyük popülerlik kazanmıştı. Kredi veren kuruluşlar daha yüksek bir sabit ücret karşılığında (peşinat değil) bireylerin sözlü beyanına güvenerek belgesiz kredi açıyorlardı. Kredi faizlerinin düşük, emlak fiyatlarının hızla yükseldiği bir ortamda bu durum finansal kurumlar açısından pek sorun yaratmıyordu. Borç geri ödenemediği takdirde değer kazanmakta olan eve el konularak satışa sunulabilirdi. Bu durumda kontratın imzalanması sırasında yapılan sabit ödemeler de kurumun yanına kar kalmaktaydı. Yüksek riskli kategorisine dahil edilen diğer bir grup ise kredi notu bulunmayanlardır. Öğrenciler, yeni iş hayatına atılanlar, daha önce kredi kartı ya da herhangi bir kredi kullanmamış olanlar geçmiş borç ödemeleri üzerinden geleceğe yönelik projeksiyon yapmaya imkan tanıyacak bir kredi tarihçeleri bulunmadığı için riskli görülmektedir. Böylece ABD'nin yaklaşık yüzde 35'i yüksek riskli kategorisinde yer almaktadır. Ne var ki bu kategoride yer almamasına rağmen düşük başlangıç faizlerinden faydalanmak amacıyla ya da daha yüksek komisyon peşinde olan brokerlar tarafından yanlış yönlendirildikleri için yüksek riskli kredilere yönelmiş geniş bir kesim de bulunmaktadır. Bu kategoriye düşmemesine rağmen yüksek

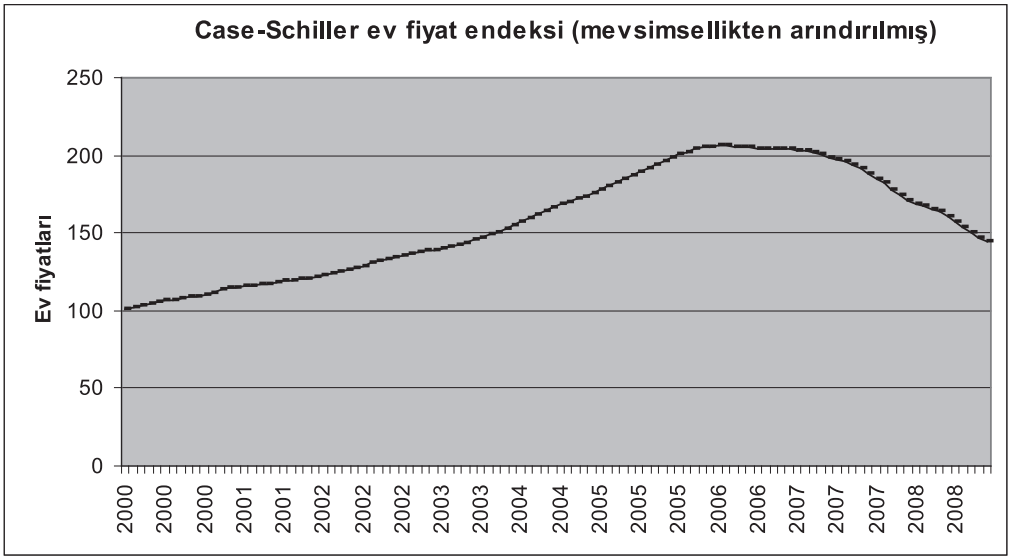

Kaynak: S&P/Case-Shiller Home Price Indices

Yüksek riskli kategorisinde yer almamasına rağmen düşük başlangıç faizlerinden faydalanmak amacıyla ya da daha yüksek komisyon peşinde olan brokerlar tarafından yanlış yönlendirildikleri için yüksek riskli kredilere yönelmiş geniş bir kesim de bulunmaktadır.

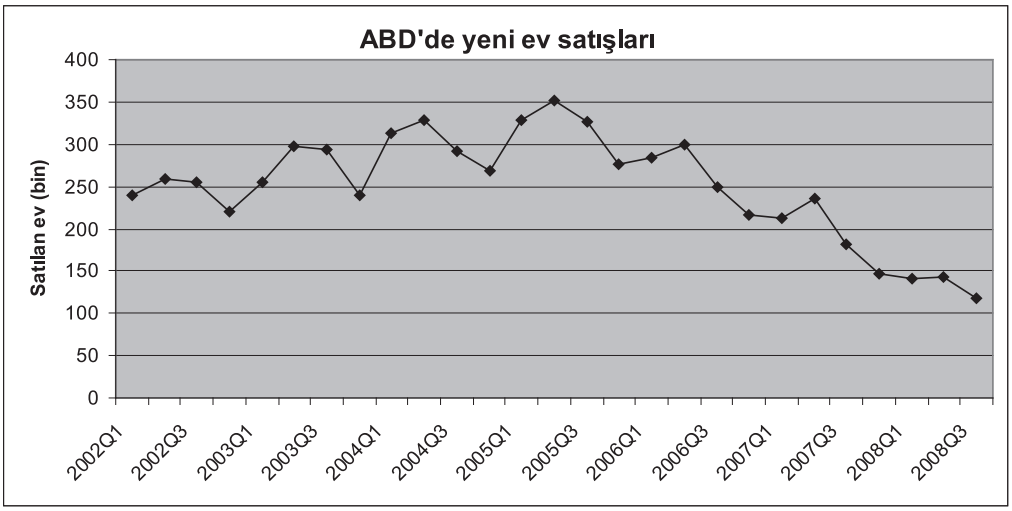

Kaynak: U.S. Census Bureau

riskli kredilerden faydalanan bireylere dair istatistikler özellikle dil sorunu yaşayan Hispaniklerin ana dili İngilizce olan diğer etnik gruplara göre daha yüksek oranda bu kredilere yönlendirildiğini göstermektedir (Brownell, 2008:64).

4. FED'in faiz politikaları ve değişken faizli krediler

Krizin ağırlaşmasındaki bir diğer etken ise yüksek riskli mortgage kredilerinin faiz yapısı oldu. ABD mortgage piyasasında faiz yapısına göre iki farklı kredi sistemi uygulanmakta. Bunlardan ilki sabit faizli 20, 25 ya da 30 yıllık krediler. Sabit faizli krediler, gelecekteki faiz riskinin kredi veren finansal kuruluşlar tarafından üstlenmesi anlamına gelmektedir. Faiz riskinden kaçınmak isteyen alıcılar bunun karşılığında piyasa faiz oranının üzerinde sabit bir faiz oranından kredi kullanmayı tercih etmekteler.

İkinci tip kredi sistemi ise faiz riskini alacaklıdan borçluya aktaran değişken faizli kredilerdir. Yakın zamana kadar ABD'de piyasa faiz oranı son derece düşük bir seviyede seyrettiği için özellikle "yüksek riskli kredilerden faydalanan" orta ve alt gelir grubundaki kişiler değişken faizli kredileri kullanmayı tercih ettiler. Ancak, FED'in son iki yılda faiz oranlarını aşamalı olarak artırması, konut satış fiyatları ile kira gelirlerinin de piyasa düzeyinin altına inmesiyle, bu krediyi kullanan düşük gelirli gruplar, geri ödemelerini sürdüremez hale geldiler.

Değişken faizli krediler özellikle faizlerin düşük seyrettiği dönemde kısıtlı geliriyle ev sahibi olmak isteyen bireyler için açık bir tercih nedeniydi. Aynı zamanda bankalar tarafından tespit edilen oldukça düşük başlangıç faiz oranları da bu tip kredilerin cazibesini arttırıyordu. Elbette bu tip krediler büyük risk taşımaktaydı. Faizler yükseldiği zaman ödemeler de katlanacaktı. Ne var ki, piyasadaki cazip yeniden finansman alternatifleri ve yükselen emlak fiyatları birçoklarının büyük bir güvenceyle değişken faizli kredilere yönelmesini sağladı. Düşük başlangıç faizinin uygulandığı dönem sona erdiğinde cazip yeni bir krediden faydalanarak eski borç kapatılır yeni ödeme planına geçilebilirdi. Ya da faizler yükselişe geçer ve yeniden finansman durumunda dahi aylık ödemelerde ciddi bir artış yaratırsa ev satılarak kredi kapatılabilirdi. Burada kritik unsur emlak fiyatlarındaki hızlı yükselişti. Herkes bu artışın sonsuza dek süreceğini varsayıyordu.

Bankalar için de değişken faizli krediler cazipti. Özellikle emlak kredilerine göre çok daha kısa vadeli mevduatlarla kredilerini fonlayan bankalar sabit faizlerle emlak kredisi açıp cari faizlerle mevduat topladıklarından (her ne kadar bir kısmını sabit faizlere yansıtsalar da) faizi riskini büyük oranda kendileri üstlenmekteydi. Özellikle 1980'lerde Paul Volcker hazinenin başına geçip enflasyonla mücadele amacıyla faizleri benzeri görülmemiş biçimde yüzde 11'lerden yüzden 20'lerin üzerine çekince bankalar önceden açtıkları kredileri fonlamakta büyük zorluk yaşamışlardı. Bu yüzden değişken faizli emlak kredileri bankalar için de faizlerdeki keskin bir artış riskine karşın önemli bir güvence oluşturmaktaydı ve bankalarca teşvik edilmekteydi.

Krizin ağırlaşmasındaki bir diğer etken ise yüksek riskli mortgage kredilerinin faiz yapısı oldu.

Değişken faizli krediler farklı ödeme planlarına sahip birçok kredi türünü kapsamaktadır. Yaygın olanlardan hibrid (melez) krediler sabit ve faiz kredilerin bileşiminden oluşmaktadır. İlk dönemde (çoğunlukla 5 yıla kadar) sabit faiz uygulanırken sonradan değişken faizler uygulanmaya başlar. Seçenekli değişken faizli krediler ise "patlayan krediler" (exploding ARMs) olarak da bilinen, düşük gelir grubunun ağırlıkla yöneldiği ve krizin patlamasındaki en önemli etken olan kredi türüdür. Özellikle düşük geliri olup ilerideki gelir artışına güvenenler, ödeme planları arasında geçiş yaparak düşük başlangıç faizlerinden yaralanmak isteyenleri ve emlak fiyatlarındaki artıştan yararlanıp evi bir süre elde tuttuktan sonra elden çıkarmayı amaçlayanlar bu kredi türlerine yönelmişlerdir.

Bu krediler kısa vadede bireylere son derece cazip olanaklar sunmakla birlikte uzun vadede ödeme koşulları giderek ağırlaşmaktadır. Bazı ödeme planları bir ile yedi yıl arasında oldukça düşük faiz oranları ile kredi verirken bu dönem sonunda faizde keskin bir artış yaşanmaktadır. Diğer bir seçenekte ise birey bir süre sadece faiz ödemelerini gerçekleştiriyor ve bu dönemden sonra anaparayı da ödemeye başlamaktadır. Elbette anapara ödemesi geciktiği için aylık ödemelerde daha büyük bir ağırlık oluşturmaktadır. Yine yaygın olarak görülen diğer bir ödeme planı ise bireylerin bir süre için ödenmesi gerekenin altında bir faiz oranında ödeme gerçekleştirmesi farkın ise anaparaya eklenmesi şeklindedir. Bu kredi türünün en riskli olanı bireylerin örneğin krediyi 40 yıllık vadede

ödeyecekmiş gibi anapara ve faiz ödediği (böylece aylık ödemelerin düşük tutulduğu) ama kısa bir süre sonra (çoğunlukla 5-7 yıl) ana parayı ödediği kredilerdir. Aşağıdaki grafikten de izlenebileceği gibi FED'in gecelik borçlanma faizi 2000 yılı içerisinde yüzde 6.5'lara kadar ulaşırken, 2001 yılı içerisinde 6 seviyesinden yüzde 2 seviyesinin altına kadar düşmüştü. Faizlerdeki bu trend 2004 yılına kadar sürdü ve 2003 yılı sonunda tarihi 0.98 seviyesine ulaştı. 2004 yılının ikinci yarısında başlayan faiz artışlarıyla aynı yılın sonunda 2.25 seviyesine ulaşan FED faizleri, 2005 yılında yüzde 4'ü aştı ve 2006 Haziranından FED'in faizleri yarım puan düşürdüğü 18 Eylül 2007 tarihine değin 5.25 seviyesinde seyretti. 4 sene içerisinde 4.25 puan yükselen faizler değişken faizle borçlanan ev sahiplerini giderek büyüyen bir faiz yüküyle karşı karşıya bıraktı.

Faiz oranlarındaki dalgalanmaların kredili emlak alımlarına doğrudan etkisini incelemek için 30 yıllık sabit faizli, 15 yıllık sabit faizli ve değişen faizli mortgage kredilerindeki faiz oranlarının 2000 yılından 2007 yılına kadarki seyrini gösteren aşağıdaki grafiğe göz atmakta fayda var. Grafikte görüldüğü gibi 2001 yılından itibaren değişken ve sabit faizli krediler arasındaki faiz marjı giderek açılmış ve değişken faizler 3.5 puan seviyesinin altına gerilemiştir. 2007 yılında ise 6 puan seviyesine ulaşmıştır. Basitleştirirsek, 2004 yılında ayda 1400 dolar faiz ödeyen bir Amerikalının aylık faiz yükü (geçen sürede

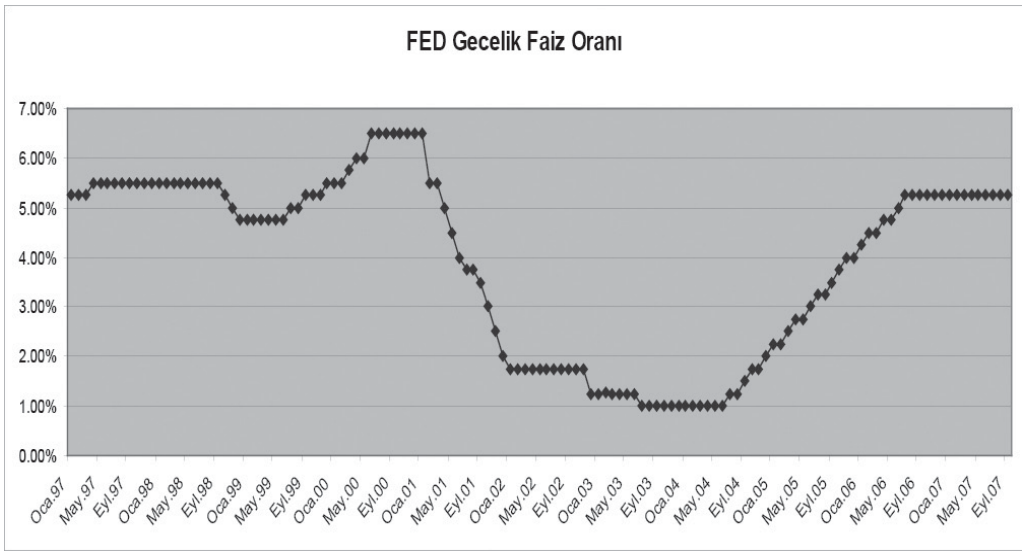

Kaynak: www.federalreserve.gov

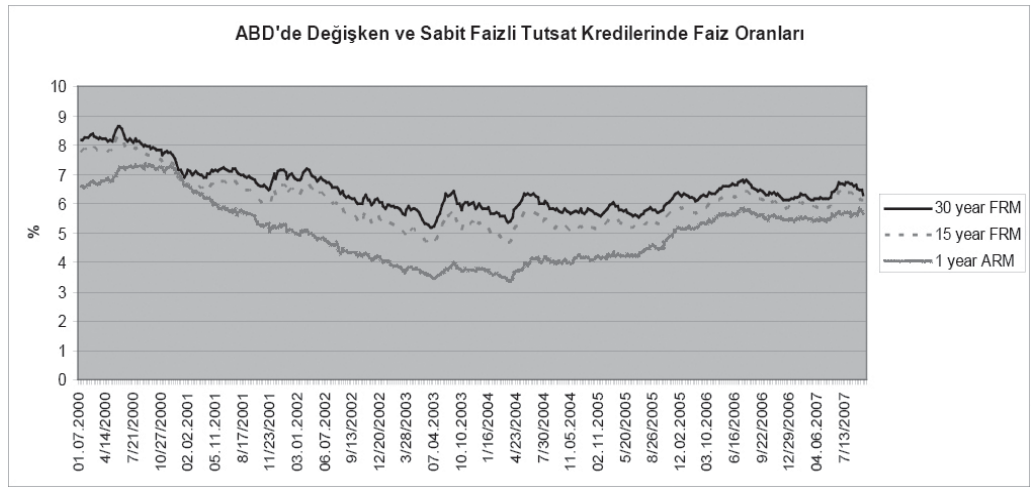

Kaynak: www.bloomberg.com

ödenen anaparadan kaynaklı olarak yaşanacak düşmeyi göz ardı edersek) 2007 Eylül ayı itibariyle 2400 dolara çıkmıştır.

Değişken faizli kredilerin FED'in faiz oranlarındaki artıştan nasıl etkilendiğini kısa bir örnekle açıklayalım. 2004 yılında yani FED'in gösterge faiz oranları yüzde 1 seviyesinde iken 200 bin dolar kredi ve 50 bin dolar peşinat ile ev sahibi olan "yüksek riskli" kategorisinde bir birey ele alalım. Başlangıç faiz oranının iki yıl boyunca sabit yüzde 2 olduğunu varsayarsak bireyin bu süre zarfındaki aylık ödemesi (ana para artı faiz) 739 dolar olmuştur. Kontrata göre birey bu dönem sonunda ise risksiz faiz oranı artı yüzde 5 ile faiz ödemeye devam edecektir. Bu durumda eğer faiz artışı gerçekleşmeseydi bireyin aylık ödemesi 1,199 dolar olacaktı. Ne var ki FED'in gösterge faizleri bu süre zarfında yüzde 5.25'e tırmandı ve aylık ödemeler 1,792 dolar seviyesine yükseldi.

Bireylerin değişken faizli kredilere yönelmesinin ardında balonun süreceğine dair temel yanılgı büyük rol oynadı. Faizlerin aynı düşük seviyeyi korumasının olanaksız olduğu ve bir süre sonra yükselişe geçeceğini şüphesiz herkes tahmin ediyordu. Burada öngörülmeyen emlak fiyatlarının da düşüşe geçeceği oldu. Spekülasyon amacı ya da düşük faizlerden faydalanıp ilk kez ev sahibi olmak isteyen bireyler değişken faizli kredilere yöneldiler. Uzun vadede artacak olan faizlerin ağırlaştıracağı ödeme yükünü artan ev fiyatları sayesinde yeniden finansmana başvurarak ya da evi yüksek fiyattan elden çıkararak elde edecekleri karla bertaraf etmeyi düşünenler fena halde yanıldı. Kreditörlerde balonun büyüsüne kendini kaptırmışlardı. Yüksek riskli kredilere kucak açmalarındaki en önemli etken emlak fiyatlarının sürekli yükseleceğine ve geri ödeme olmadığı takdirde daha da değerlenmiş bir mülke el koyacaklarına dair inanç idi. Ne var ki bu durumun toplamda emlak fiyatlarını aşağıya çekeceğini öngörmekte yetersiz kaldılar.

5. emlak fiyatlarında duraklama ve ikinci ipotekler

Mortgage piyasasındaki krizi ağırlaştıran bir diğer etken ise "Home equity loan" adı da verilen ikinci ipotekler oldu. Çok sayıda orta ve dar gelirli emlak fiyatlarındaki hızlı yükselişten faydalanarak, artan emlak değeri üzerinden ikinci kez ipotek yaptırıp, yeniden kredi almıştı. Ev fiyatlarındaki artışın ortaya çıkardığı bu kredi olanağı borç ödemeleri altında ezilen yeni ev sahiplerini bir süre için rahatlatıp tüketim harcamalarını arttırabilmelerine olanak sağladı. Elbette giderek büyüyen bir borç yükü pahasına. Örneğin bireyin kredi karşılığı 200 bin dolara ev satın aldığını varsayalım. Emlak balonunun sönmesi ve yükselen faizler karşısında yalnızca kredilerin geri ödenmesi zorlaşmadı, ikinci ipotekten

Bireylerin değişken faizli kredilere yönelmesinin ardında balonun süreceğine dair temel yanılgı büyük rol oynadı.

doğan krediler de büyük oranda karşılıksız kaldı. Bu durum da krizin ağırlaşmasına neden oldu.

Emlak balonu süresince emlak fiyatlarının yıllık ortalama yüzde 15 civarında arttığını düşünürsek, sene sonunda evin değeri 230 dolara ulaştığında kişi eksper raporuyla bunu kanıtlayıp 30 bin dolarlık yeni bir kredi alabiliyordu. Bu krediyi evini yenilemek için kullanan kişi 3 sene sonunda varsayalım ki 300 bin dolara ulaşan evi üzerinden yeni bir 70 bin dolarlık kredi alıyordu. Bu parayı da acil ihtiyaçları, çocukların okulu ya da arabasını yenilemek için kullanıyor hatta yatırım amacıyla yeni bir ev için peşinat olarak ödeyebiliyordu. Bu sayede borç sarmalı büyürken borcun teminatı olan evin fiyatı da artmakta olduğundan banka açısından sorun yoktu. Ne var ki, emlak fiyatlarının hızla düşmesiyle birlikte kişi fiyatı 150 bin dolara gerilemiş bir ev için 300 bin dolarlık kredi taksiti öder haline geldi. Bu durumda birey yükselen faizlerle birlikte ağırlaşan aylık ödemelerden kurtulmak için bireysel iflas başvurusunda bulunmayı seçerken, bankalar ise 300 bin dolar kredi karşılığında yarı fiyatına bile alıcı bulmakta zorlandıkları evlere el koymak durumunda kaldılar.

Kısa vadeli politik kaygılar emlak balonunun oluştuğuna dair tüm göstergeler ortada olmasına rağmen, bunları gözmeden gelmeyi gerektiriyordu.

6. beklentiler, balon ve finansal kriz

Ekonomik balonlar ile sürü güdüsüyle gerçekleştirilen diğer kitlesel çılgınlıklar arasında büyük benzerlikler olduğunu söyleyebiliriz. Ekonomi şişmeye başladıktan bir süre sonra bireylerde bu yükselişin kalıcı ve vazgeçilmez olduğu beklentisi uyanıyor. Bireyler karar alırken kendi çevrelerinden edindikleri bilgiler ve yakın vadedeki deneyimlerini ön plana çıkarıyor ve genel trendi gözden kaçırıyor. Bireylerin beklentileri tümüyle toplumsal beklentiler tarafından şekillendiriliyor. Bir süre sonra, örneğin emlak fiyatlarındaki artış hayata dair genel geçer bir doğru olarak karşımıza çıkıyor. Öncesi hatırlanmadığı gibi sonrası da düşünülmüyor. Bu da ne kadar karmaşık olursa olsun krizi öngörmekte yetersiz kalan iktisadi modellerin görmezden geldiği işin psikolojik boyutu. İşte size çarpıcı bir örnek. 2005 yılında yani emlak balonunun en üst noktasında seyrettiği dönemde San Francisco'da yapılan bir ankete göre sonraki on seneye dair bireylerin emlak fiyatlarındaki artış beklentisi ortalama olarak yıllık yüzde 14 civarındaydı. Ankete katılanların üçte birlik bir bölümü ise bu artışın yıllık yüzde 50 civarında olacağını öngörüyordu (Schiller, 2008:38).

Bu beklentilerin oluşumunda elbette medya da kritik bir rol oynuyor. Balonların oluşum sürecinde fiyat artışları büyük bir heyecanla "yeni bir dönemin" başladığına dair haberlerle medyada yer buluyor. Tıpkı 90'ların ikinci yarısında Nasdaq balonunun oluştuğu süreçte olduğu gibi. Hatırlarsanız o dönemde de geleneksel üretimin yıkılmakta olduğu "bilgi çağı"nın başladığı ve geleneksel üretime dayalı dev şirketlerin yerini yenilerin almakta olduğu sıkça dile getirilmekteydi. Bu şirketlerin piyasa değerindeki artış sonsuza dek sürecek gibi bir izlenim yaratılmaktaydı. Bu haberlerle karşılaşan bireylerin sonradan gözlemlediği artışlar da haberleri doğrularken uzun vadeli yükseliş beklentisini beslemekteydi.

Beklentilerin oluşumunda bir diğer kritik unsur ise sermayenin medyayla olan organik ilişkisi. Büyük emlak yatırımlarında bulunan sermaye grupları doğrudan ya da dolaylı olarak medya üzerinde belirleyici rol oynadığından fiyatların yükseleceğine dair beklentiyi pompalamak aynı zamanda tercih de ediliyor. Böylece fiyatlar çılgınca bir seviyeye yükselse dahi bireyler yatırım amacıyla ev almayı tercihe yöneliyor. Sokaktaki vatandaşın kitlesel beklentilerle ekonomik kararlarını şekillendirmesi anlamlı olmakla birlikte ekonominin direksiyonundaki yetkililerin biraz daha öngörü sahibi olmaları beklenebilir. Ne var ki, kısa vadeli politik kaygılar emlak balonunun oluştuğuna dair tüm göstergeler ortada olmasına rağmen, bunları görmezden gelmeyi gerektiriyordu. Örneğin, 2006 yılına kadar FED başkanlığı görevini üstlenen Alan Greenspan emlak balonunun oluştuğu dönemde ABD ekonomisine yön veren kişi olarak durumu öngörmesi gereken kişilerin başında yer alıyordu. Ne var ki, 2004 yılında Greenspan kamuoyuna yaptığı açıklamalarda birçok Amerikalı'nın gereksiz yere sabit faizli kredilerle fazladan geri ödeme yaptığını belirtmiş ve krizi tetikleyen cazip değişken faizli kredi alternatiflerini değerlendirmelerini önermişti (Mathhews,2008). Aynı Greenspan bu açıklamaları izleyen 2 yıl boyunca tam 17 kez faizleri arttırarak değişken faizle borçlanan kesimin sonunu da hazırlamış oldu. Emekli olduktan sonra yayımladığı "Türbülans Çağı" adlı kitabında ise emlak piyasasındaki gelişmelere atıfla yaşa-

nanın "balon değil ufacık balonlardan oluşan bir köpük olduğunu ve tüm ekonomiyi tehdit eder bir boyuta ulaşmasının mümkün olmadığını ifade ediyordu (Greenspan, 2007:231). Ne ilginçtir ki, 2008 yılının ortalarında yani kriz patladıktan çok sonra Greenspan bu kez "henüz dibe yaklaşmadık bile" demekteydi (Matthews,2008). 2005 yılında halen ülkedeki cazip mortgage kredisi olanaklarıyla ve tırmanan ev sahipliği oranıyla övünmekte olan George Bush da yaklaşan tehlikenin farkında olduğuna dair en ufak bir açıklamada bulunmamıştı (Bush,2005). Başkanın o dönemdeki ekonomik danışmanlar konseyine başkanlık eden Ben Bernanke ise emlak fiyatlarının son iki yılda yüzde 25 dolayında yükselmesinin genel olarak ekonomideki artan büyüme, istihdam ve ücretlerin bir göstergesi olarak yorumlanması gerektiğini ifade etmişti (Bernanke,2005). Bu açıklamadan kısa bir süre sonra FED başkanı koltuğuna oturan Bernanke'nin krizin tüm göstergeleri ortadayken durumla övünür olması ileride bu krizin en çok hatırlanacak gaflarından biri olacak belki de.

2001-2005 yılları arasında FED'in faiz politikaları yetkililerin yönlendirmeleri ve uluslararası sermayenin artan ilgisiyle hızla yükselişe geçen emlak fiyatları spekülatif amaçlı yatırımları sıradan vatandaşlar için dahi kaçınılmaz kılmıştı. Diyelim ki yüzde 25 yani 50 bin dolar peşinat ve 150 bin dolar kredi ile 200 bin dolara bir ev satın aldınız. Bir sene zarfında başka bir eve kira ödemek yerine faiz ödemesi gerçekleştirdiniz. Ev bir sene içerisinde yüzde 15 değer kazandı ve evi sene sonunda 230 bin dolara satarak borcunuzu kapattınız. Aradaki işlem maliyetlerini görmezden gelirsek 50 bin dolarınız bir sene zarfında yüzde 60 kar getirerek 80 bin dolar olmuş bulunuyor. Türkiye gibi sıcak paraya dayalı ekonomilerde yüksek faizlere alıştığımızdan bu getiri çok fazla yadırganmayabilir. Ne var ki, bol sermaye sahibi düşük faizlere sahip gelişmiş kapitalist ülkelerde böylesi bir getiri inanılmaz derecede yüksektir.

Bu arada emlak fiyatlarındaki artış hızlandıkça, peşinat ve kısa vadede ödenecek olan faizler azaldıkça elde edilen karın da katlandığını not etmeliyiz. Yine örnek verirsek, birey sadece 20 bin dolar peşinat ile 400 bin dolarlık bir ev alırsa (emlak fiyatlarının yüzde 15 arttığını varsayarsak) bireyin sene sonundaki karı 60 bin dolar yani yüzde 300 olacaktır. Evin satışından elde edilen karı peşinat olarak kullanarak 600 bin dolara bir ev alırsa ve sene sonunda 690 bin dolara elden çıkarırsa iki yıl içerisinde toplam karı 150 bin dolara ulaşır. Görüldüğü gibi emlak fiyatlarının hızlı yükselişi ve düşük kredi faizleri spekülasyon amaçlı kredi talebini körüklemektedir. Bu durum düşük özsermaye ile kısa vadede oldukça cazip olanaklar sunan ama uzun vadede ödeme koşulların ağırlaştığı değişken faizli ve yüksek riskli kredilerin cazibesini de açıklamaktadır. Buraya kadar em-

Evin 50 bin doların üzerinde değer kaybetmesi durumunda bireyler yalnızca öz sermayeyi tümüyle kaybetmekle kalmıyor aynı zamanda evi elden çıkararak borcu kapatmaya kalkışması durumunda dahi net borçlu durumuna düşmektedir.

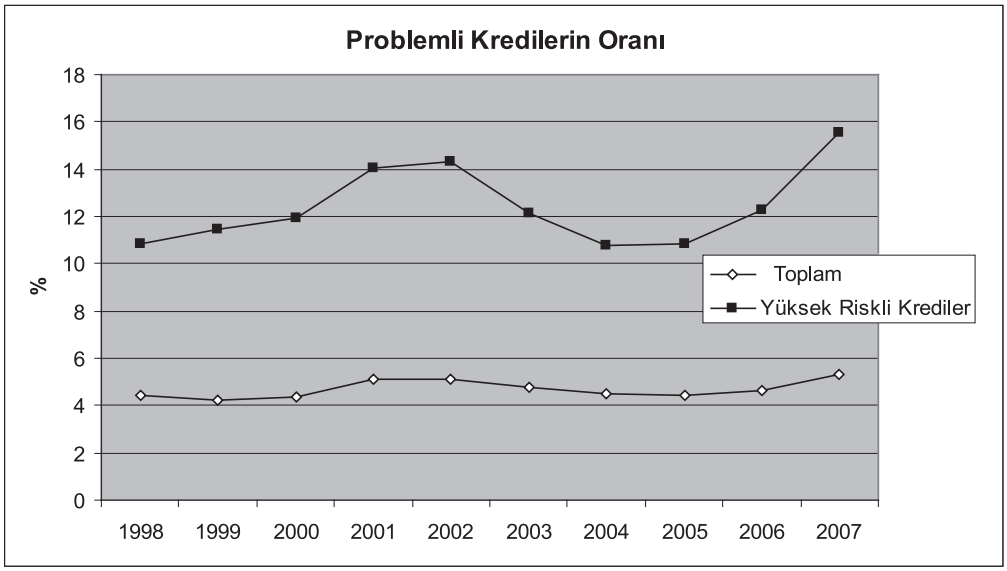

Kaynak: US Census Bureau

lak fiyatlarının değer kazanması durumunda oluşacak alternatifleri değerlendirdik. 2007 yılının sonlarına kadar piyasalardaki hakim eğilim bu yöndeydi ve sanki sonsuza dek süreceği varsayılmaktaydı. Ne var 2007 yılından itibaren emlak balonu patladı ve fiyatlar hızla inişe geçti. Hatta kimi eyaletlerde emlak satışı durma noktasına geldi. Şimdi kısaca emlak piyasasındaki durgunluğun önceki dönemdeki hızlı fiyat artışlarının cazibesine kapılarak yapılan yatırımları nasıl etkilediğine bir göz atalım. Emlak piyasasında yüzde 15 düşüş yaşanması durumunda bu kez 200 bin dolarlık evin fiyatı bir sene sonunda 170 bin dolara varmaktadır. Bireyin 150 bin dolar borcu bulunduğunu düşünürsek evdeki öz sermayesinin 50 bin dolardan 20 bin dolar seviyesine gerilemesi kısacası yüzde 60 zarar etmesi anlamına gelir.

Kredi maliyetlerin benzeri görülmemiş bir oranda ucuzlaması ve emlak talebindeki hızlı artış piyasada spekülatif bir balonun oluşmasına yol açmıştır.

Evin 50 bin doların üzerinde değer kaybetmesi durumunda ise bireyler yalnızca öz sermayeyi tümüyle kaybetmekle kalmıyor aynı zamanda evi elden çıkararak borcu kapatmaya kalkışması durumunda dahi net borçlu durumuna düşmektedir. Bu durum son krizde sıkça yaşandı. ABD'de emlak fiyatları bir sene içerisinde yüzde 16 civarında geriledi. Kontratlardaki peşinatın yani özsermayenin genelde yüzde 10 civarında olduğunu düşünürsek özsermayeleri tümüyle eriyen ve net borçlu duruma düşen geniş bir nüfus bulunmaktadır. Bir örnekle açıklarsak, 20 bin peşinatla toplam 200 bin dolar değerinde ev alan bir kişinin evinin bedeli sene sonunda yüzde 16 değer kaybederek 168 bin dolara gerilemiştir. Dolayısıyla, bireyin evdeki özsermayesi tümüyle erimiştir. Bu durumda artık bireyin 168 bin dolarlık bir eve 180 bin dolar kredi borcu ödemeyi sürdürmesinin bir anlamı kalmamaktadır. Kişi evi terk edip aynı değerde bir evi yeniden alması durumunda daha az borç ödeyecektir. Bu koşullar altında bireysel iflaslar artık ekonomik bir zorunluluk olmanın da ötesinde borçlular açısından tercih edilir bir hal almaktadır. Bankalar evlere el koyup satılığa çıkardıkça emlak fiyatları daha da düşmekte ve daha fazla emlak sahibi net borçlu duruma düşerek bireysel iflas seçeneğine yönelmektedir. Bu koşullar altında emeklilik fonları, sigorta şirketleri, yatırım bankaları ve hedge fonların elinde bulunan emlak destekli tahviller büyük bir hızla değer yitirmiş ve elden çıkarılmaları imkansız hale gelmiştir.

Bilançolardaki varlıkların hızla değer kaybına uğraması karşısında bankalar kredileri döndüremez hale gelmiş büyük bir likidite darlığı ortaya çıkmıştır. CDO'ları incelerken yüksek risk primine sahip toksik atık adı verilen en alt dilimlerin satılmasının bu tahvillerin piyasaya sürülmesindeki en önemli safha olduğunu ifade etmiştik. En alt dilim aynı zamanda portföyün ilk zararı göğüsleyecek durumda olduğu için üst dilim grupları açısından tampon bölge işlevi görmektedir. 2005 yılında yüksek riskli kredilere dayalı CDO piyasasının ilk patladığı dönemde yüksek riskli kredilerin batık oranı yüzde 3 civarında olduğundan, en alt iki dilimin oluşturduğu yüzde 20'lik tampon sayesinde yüzde 80'lik en üst iki dilim AAA ve AA notu almaktaydı (Morris, 2008: 114-115). Ne var ki, krizle birlikte CDO'ların dayandığı yüksek riskli kredilerde batık oranı hızla artmış ve aradaki tampon hızla erimiştir. Aşağıdaki tabloda problemli diğer bir deyişle gecikmeli kredilerin oranı (delinquency rate) verilmiştir. Görüldüğü gibi yüksek riskli kredilerin taksit ödemelerinde 90 gün ya da daha fazla gecikme oranı 2005-2007 arasında yüzde 5 oranında artmıştır. Bu rakam krizin şiddetlendiği 2008 yılında yüzde 24'lere ulaşmış, düşük riskli kredilerde dahi yüzde 4'e tırmanmıştır (Bajaj ve Story, 2008). Düşük riskli kredilerin de son dönemde artan oranlarda değişken faizlerle açılmış olması buradaki problemli kredilerin artışını açıklamaktadır. Ama daha da önemlisi CDO'ların dayandığı problemli yüksek riskli kredilerin artışı ile birlikte artık önceleri risksiz sayılan en üst sınıf tahvillerin korumasız kalmasıdır. Böylece geçmişte tıpkı hazine bonosu gibi AAA olarak sınıflandırılan üst dilim CDO'lar dahi artan batık riskiyle paralel olarak değer kaybetmekte ve bankalarının özsermayesi hızla erimektedir.

2000'lerden itibaren ipoteğe dayalı varlıkların ABD bankalarının toplam varlıkları içerisindeki oranı hızla tırmandığı ve yüzde 60'ların üzerinde seyrettiği düşünülürse emlak balonunun patlamasıyla yaşanan daralmanın finans piyasalarına etkisinin boyutu daha rahat anlaşılacaktır (Phillips, 2008: 32).

7. sonuç

2000'lerden itibaren reel sektöreki kar oranlarının durağanlaştığı ve güvenli yatırım aracı olarak görülen ABD hazine tahvillerinin getirisinin hızla gerilediği bir ortamda finans piyasasında biriken fonlar büyük oranda ABD mortgage piyasasına yönelmiştir (Magdoff, 2006). Uluslararası finans sermayesinin bu yöneliminde "menkul kıymetleştirme" büyük rol oynamış ve ABD emlak piyasasındaki kontratlardan kaynaklanan risk uluslararası piyasalara taşınmıştır. Bu süreçte FED'in düşük faiz politikası da kredi talebini körüklemiş yüksek riskli ve değişken faizli kredilerin pazardaki payı hızla tırmanmıştır. Kredi maliyetlerin benzeri görülmemiş bir oranda ucuzlaması ve emlak talebindeki hızlı artış piyasada spekülatif bir balonun oluşmasına yol açmıştır. Burada eklenmesi gereken bir diğer nokta ise ev fiyatlarındaki hızlı artışın özsermaye oranı meydana getirdiği artış dolayısıyla tüketim talebine yönelik ikinci ipoteklerin yaygınlaşmasıdır. Böylece ABD ekonomisi emlak fiyatlarındaki artışın beslediği bir kredi patlamasına sahne olmuş, tüketici talebindeki artış bu yolla kalıcı kılınarak ABD ekonomisinin 1990'ların sonunda içine düştüğü ekonomik duraklama aşılmaya çalışılmıştır. Yakın zamana değin ev sahipliğinin geniş kitlelere yayılabilmesi için örnek uygulama olarak gösterilen ABD mortagage piyasasındaki çöküş, bu spekülatif balonu oluşturan kurumsal yapının sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Brokerlar bu eleştirilerin odak noktasındadır. Açtığı kredi üzeriden komisyon alan brokerlar açısından önemli olan açtığı kredinin miktarı olduğu için yatırımcı açısından, bireyleri daha yüksek maliyetli bir pakete yönelttiklerinde ek ödeme aldıkları için ise kredi alan açısından ahlaki tehlike taşımaktadır. Mortage kreditörleri de açılan krediler üzerinde gerekli denetimi yapmadıkları için eleştirilmektedir. Bu bankalar da özellikle riskli kredileri üzerlerinde tutmadıkları ve ikincil piyasadaki aktörlere devrettikleri için burada da bir ahlaki tehlike sorunu belirmektedir. Kredi kontratlarını birincil piyasadan toplayarak menkul kıymetleştirme işlemini gerçekleştiren Wall Street de bu süreçte daha fazla tahvil piyasaya sürmek için bankaların denetimsizliğini teşvik etmiş, hiçbir belgeye gereksinim duyulmaksızın verilen yüksek riskli kredilere kucak açmıştır. Yatırımcıların bu tahvillere yönelik talebi ise batık riskine yönelik farklılaştırma sonucunda risksiz olduğu varsayılan ve AAA notu verilen üst dilimlere duyulan güvenin yanı sıra alt dilimlerin vaat ettiği yüksek getiri oranlarından beslenmiştir. Burada emlak fiyatlarındaki artışın sürekliliğine dair beklentiler de önemli rol oynamış ve ipotekli emlak fiyatları yükseldiği sürece batık kredilerin fazlaca problem teşkil etmeyeceğine dair inanç çoğu menkul kıymetleştirilen yüksek riskli kredilerin toplam içerisindeki oranının tehlikeli seviyelere tırmanmasına yol açmıştır. Emlak balonun patlamasıyla birlikte ipotek destekli tahvillere yapılan yatırımlar ve özellikle yüksek riskli kredilere dayalı tahvillerden oluşan CDO'lar da büyük bir zarar yaşanmıştır. Böylece portföylerinin yarıdan fazlasını bu varlıklardan oluşturan bankaların özsermayelerinin yükümlülüklerine oranı hızla azalarak kitlesel iflaslara yol açmıştır.

kaynakça

Bernanke, B. S. 2005. The Economic Outlook, 20.10. 2005.

Bush, G. W. 2005. President's Radio Address, 06.08. 2005.

Matthews, S. 2008. Greenspan Says Housing Prices Not Yet Near Bottom. Bloomberg, 31.07.2008. http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=20601087&sid=a4jioRRKzw5s&refer=worldwide

Brownell, C. 2008. Subprime Meltdown: From U.S. Liquidity Crisis to Global Recession. CreateSpace Publishing.

Greenspan, A. 2007. The Age of Turbulance: Adventures in a New World. New York: Penguin.

Magdoff, F. 2006. The Explosion of Debt and Speculation. Monthly Review, November 2006.

Morris, C. 2008. The Trillion Dollar Meltdown: Easy Money, High Rollers, and the Great Credit Crash. New York: PublicAffairs.

Bajaj, V. ve L. Story. 2008. Mortgage Crisis Spreads Past Subprime Loans. New York Times, 12. 02.2008.

Phillips, K. 2008. Bad Money: Reckless Finance, Failed Politics, and the Global Crisis of American Capitalism. New York: Viking Penguin.

Shapiro, N. (2008). Wronged by WaMu. Seattle Weekly. 26.11.2008. http://www.seattleweekly.com/2008-11-26/news/wronged-by-wamu/

Schiller, R. J. 2008. The Subprime Solution: How Today's Global Financial Crisis Happened, and What to Do About It. Princeton University Press.

Deane, D. 2003 "Big Money, One Mortgage at a Time". Washington Post. 12.05.2003.

iklim değişikliği

Amit Bhaduri

İngilizce'den çeviren:
Aylin Altınay Cingöz

Bitki örtüsünün iklim koşullarıyla değişmesi gibi iktisadi politikalar da başka bir iklim türüyle, ekonomik görüş iklimiyle değişiyor. Her ikisi de sanayileşmenin bir sonucu olmaları itibariyle benzeşse de iktisadi politika iklimindeki değişiklikler günlük yaşantımızı hem daha doğrudan hem de daha çabuk etki ediyor. Böyle olunca pek az fark ediliyor ve nadiren üzerinde ciddi olarak yorum yapılıyor. Düşünce iklimindeki değişiklik genellikle hükümetler, onlara minnettar yeterince yumuşak başlı bir medya ve ortaklıkları itibariyle politik güç ve etkiye yakınlığı seven onların aynı derecede bükülebilir ekonomik uzmanları tarafından yaratılır. Politika ve iktisadi reformlardaki değişiklikler daha sonra kamuoyuna dönemin zorunluluklarıymış gibi sunulur. Böylece değişiklikler BAY (Başka Alternatif Yok*) sendromu altında yaygın bir biçimde karşı çıkılmaz hale gelir.

Politik güç aşırı kümelenmiş olduğunda durum daha açık olur. Faşizm devlet gücünün dev şirketler altında olmasını gerektirirdi, resmi komünizm "proletarya diktatörlüğü"nün altında olmasını isterdi (Komünist Parti'yi okuyun). Bu uç noktaların arasında, devletin ekonomik müdahaleciliği ve piyasaların düzenlenmesine eğilimli sosyal demokrasiden, "bırakınız yapsınlar" ve piyasanın denetimsiz serbestliğine eğilimli minimalist devletçiliğe kadar adeta sersemletici bir liberal demokrasi yelpazesi vardır.

Kapitalist demokrasilerdeki talep yönetimi teorisi devletin görece tarafsızlığı varsayımı üzerine geliştirilmiştir.

Yine de kapitalist demokrasilerin çeşitli tonlarının tümünün keyfini sürdüğü yaygın efsanenin merkezinde yatan ortak bir varsayım bulunur: Devletin, çatışma halindeki sınıflar ve grupların birbirileriyle ters düşen çıkarları arasında yeterince tarafsız bir denge tutturabileceği varsayılır. Liberal demokrasi oyunu bir hakem olmadığı sürece oynanamaz. Ve devlet çatışan sınıf çıkarlarının geleceğini kontrol edilebilir sınırlar içerisinde dalgalanmasına izin verecek bir hakem olarak davranmalıdır. Bir sarkaç gibi sallanacak, ancak salınım aşırı uçları savuşturacak ölçülülükte olacaktır.

Hem piyasa kapitalizmi hem de politik demokrasi, seçim olanaklarını artırdıkları için göklere çıkartılmaktadır. Denetlenmeyen bir piyasada seçme özgürlüğü, hükümeti seçme özgürlüğünün gerekli bir doğal sonucu olarak görülür. Medyanın renklendirdiği popüler hayalde biri olmadan diğeri var olmaz. Hal böyleyken piyasa mantığı zengine orantısız güç sağlayan "bir dolar bir oy" izahına dayanır; oysa "bir kişi bir oy" mantığındaki politik demokrasi çoğunluğa dayanır. Devlet toplumdaki çatışan sınıf ve gruplar arasında görece tarafsız bir hakem olarak davrandığı zaman bu ikisi piyasa demokrasisinde ciddi bir gerilim olmadan bir arada var olur.

Kapitalist demokrasilerdeki talep yönetimi teorisi devletin bu görece tarafsızlığı varsayımı üzerine geliştirilmiştir. Bu teori aynı tarihlerde kendisinden bağımsız olarak Polonyalı iktisatçı Michael Kalecki tarafından formüle edilmiş olmakla birlikte İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes'in adıyla anılır. Teori yeterince basitleştirilmiş şekliyle devlet idaresinin genel geçer bilgisi haline gelmişti (Eski ABD Başkanı Richord Nixon "Artık hepimiz Keynezyeniz" demiştir). Teori yüksek düzeyde iktisadi faaliyet, üretim ve istihdamın, devletin toplam talebi yeterince yüksek bir seviyede tutmasıyla sağlanabileceğini savunur. Ve gerektiğinde toplam talep, bütçe açığı veya borçlanmayla karşılanan kamu harcamaları yoluyla yüksek tutulabilir. Teorinin politik uygulamaları kapitalizm açısından dikkat çekicidir. Yüksek üretim ve istihdam her iki sınıfın da faydasınadır –işverenler ve çalışanlar, sanayinin önderleri olduğu kadar işçiler, hatta kendi işinde çalışanlar dahi piyasanın canlı halinden yararlanırlar. Sermaye sahipleri ve idareciler yüksek kapasite kullanımı ve geniş satış hacminden kaynaklanan yüksek karları bekleyebilirler. İşçiler daha büyük bir maaş ödemesini ve yüksek istihdamda kolayca iş bulabilmeyi umabilirler. Bu, çelişkiliden ziyade işbirlikçi bir kapitalizm için bir reçetedir ve liberal bir demokraside sınıf uyumunun ideal ortamını sağlar.

Fakat talep yönetiminin aynı teorisini birbirlerinden bağımsız olarak formüle eden iki iktisatçı, teorinin mantığı değil ancak gelecekteki politik beklentisi konusunda tamamen ayrılıyorlardı. O zamanki dünya iktisat teorisinin entelektüel merkezi Cambridge Üniversitesi'nin ilgi odağında olma ayrıcalığına sahip Keynes'in geniş bir izleyici kitlesi vardı. Polonyalı bir Yahudi ve Nazi Almanyası'nın Avrupa'ya uzanan gölgesinden kaçan bir mülteci olarak Kalecki kapitalizmin sermayenin hizmetinde üretebileceği gaddarlıkların -Emperyalizm, Faşizm ve Nazizm- ciddi bir şekilde farkındaydı. Kalecki

Dr.
İstanbul Üniversitesi

kapitalizme ilişkin küçük bir illüzyonla, sınıf işbirliğini besleyecek kontrollü iktisat politikalarını dahi yürütecek tarafsız bir devlet varsayımının politik kırılganlığını öngörmüştü. Daha 1943'te talep yönetimi teorisinin mantığından değil ama politikasından ötürü sarsılacağını ileri sürmüştü.[1]

Talep yönetimi teorisinin yeniliği bireyle toplum arasındaki paralelliği kırmasında yatar. Birey için sabit gelirine göre aşırı harcama yapmak zaman içinde artan borç sebebiyle sürdürülemez olur. Talep yönetimi teorisi özellikle ciddi işsizlik ve üretken kapasitenin eksik kullanımı durumlarında bir ülkenin geliri sabit olmadığından ekonominin bütünü için bu paralelliğin geçerli olmadığını savunur. Eğer bir devlet, diyelim bütçe açığı yoluyla aşırı harcama yaparsa piyasadaki talebi artırır. Devletin başlangıçtaki harcaması işçiler için gelir ve sermayedarlar için kar haline geldiğinden talep seviyesini daha da artırır ve bu, kamu harcamalarındaki artıştan kaynaklanan başlangıçtaki talep artışını birçok kez çoğaltarak pek çok sefer devam eder. Talepteki bu artış durgunluktaki bir ekonominin kullanılmayan potansiyellerini kullanıp üretimi ve istihdamı fazlalaştırarak özel sektör için daha karlı hale getirdiğinden iktisadi faaliyet ve toplam gelir artar. Dolayısıyla makro-ekonomi açısından toplumun toplam geliri bireyin aksine belirlenmiş değildir; durgunlukta taleple birlikte artar.

Teorinin yeniliği ekonomi ile bireysel hanehalkı arasındaki "ortak akıl"ların paralelliğine karşı çıkıyordu. Dolayısıyla "ortak aklın" izindekiler öğrenmekte geri kaldılar. Tarihsel olarak Nazi Almanyası barış zamanındaki Keynezyen talep idare politikalarını takip eden yegane ülke idi. Bu, teori sebebiyle değil öncesinde savaş düzeneğini kurmaya çok büyük bir oto yol ('autobahn') inşa planıyla başlamasındandı. Bu sayede yüksek istihdam ve Hitler'e halk desteği kazandırdı. Diğer yandan ABD'de Roosevelt'in çokça reklamı yapılan Yeni Düzen'i (New Deal) zayıf bir çabayla kaldı (1934-38 arasındaki açık GSYH'nin neredeyse yüzde 5'ini aşınca 1938'de kemer sıkmaya geri dönüldü). Diğer kapitalist demokrasiler öğrenmekte daha da geri kaldılar. Bütçe açığı yoluyla finanse edilen kamu harcamalarına yapılan itiraz savaş tehdidi altında unutulup gitti ve savaş zamanı Keynezyenciliği kaynakları sivilden askeri üretime kaydırmanın muazzam bir maliyetiyle tam istihdamı sağladı. Aslında bu, talep yaratma yöntemi olarak "çukur kazıp doldurmak"tan çok daha tehlikeliydi.

Doğa bilimlerinin kontrollü deney yokluğunda savaş ekonomileri deneyimi en çok, devletin akıllı talep yönetiminin zaman içerisinde tam istihdamı sağlayabildiği önermesinin geçerliliğini doğrulamaya yaklaştı. Eğer teorinin oluşturulması için gerçek savaş gerekliydiyse, soğuk yıllar Keynezyen teorinin resmi çevrelerde giderek daha fazla kabul gördüğüne şahit oldu. Daha ikna edici olan ekonomiden ziyade politik sebepti herhalde. Soğuk savaş iki sistem; piyasa kapitalizmi ve merkezi kontrollü Sovyet sosyalizmi arasında bir rekabet demekti. Pek çok zayıflığına rağmen ikincisi 1930'ların büyük buhranından başarıyla korunmuş ve baştan sona tam istihdamı sağlamıştı. Sovyet sosyalizminin çekimi devletin kapitalist demokrasilerdeki çalışan insanlar için iyileştirici faaliyetler araması için yeterince güçlüydü. Ve iki sistem arasındaki sıradan vatandaşlarının refahına ilişkin bu rekabet, temeli Keynezyen talep yönetimi olan refah devletinin yaygın politik kabulüne katkıda bulundu.

Talep yönetimi teorisinin yeniliği bireyle toplum arasındaki paralelliği kırmasında yatar.

Kapitalist saadet İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uzun bir müddet -birkaç çeyrek asır daha- (hemen hemen 1973'ün ilk petrol krizine kadar) sürdü. Neredeyse sürekli bir yüksek istihdam dönemiydi ve büyüme çalışanların hayat standartlarında görülmemiş bir artışla birlikte devam ediyordu. İskandinav sosyal demokrasileri çoktan standardı belirlemişlerdi. İsveçli iktisatçı Ohlin'in belirttiği gibi sosyal demokrasilerin amacı üretimin değil tüketimin toplumsallaşmasıydı. Bu, ücretin refah devletinin sağladığı sağlık, eğitim, yaşlılık sigortası ve benzerlerinin sosyal ücretini kapsayacak şekilde daha dar kapsamda tanımlandığı ücret-kaynaklı büyümedir. Bununla birlikte yüksek istihdamın ve toplumsal tüketimin sürdürülmesi üretimde bütçe açığıyla daha büyük ölçekte bir devlet müdahalesini ve bir takım endüstrilerin özellikle temel sağlık ve eğitim gibi kamu hizmetlerinin kamulaştırılmasını gerektiriyordu. Sıradan vatandaşlar için bu kapitalizmin altın çağıydı; ancak endüstrinin liderleri için böyle değildi. Gergin bir emek piyasasında işçilerin daha yüksek ücret talebi şeklindeki "itaatsizlik"leri artıkça endüstri liderlerinin ekonominin üzerindeki hakimiyetleri giderek sarsılıyordu. İşini kaybetme korkusu daha az ciddiydi ve "sepetlenmek" etkisini kaybetmişti.

Sermayedarların rolünü şiddetli bir biçimde

azaltabilen dönüştürücü politikaların içeriğinde, emeğin artan gücü ve devletin sermayedar sınıftan bağımsız olarak sürekli tam istihdamı sağlama becerisi vardır. Bu, seçim demokrasilerinin düzmece politikalarının sınıf gücünün sahici politikalarına yol vermesi gerektiği zamandır. Sınıf gücünün sahici politikalarında yüksek kâra eşlik eden yüksek istihdam uzun dönemde uygulanamaz, zira sürekli tam istihdam, gücü kabul edilemez bir biçimde işçi sınıfı lehine çevirir. Endüstrinin liderleri kârları yüksek kalsa da güçlerini sarsacak politikalara karşı çıkmalıdırlar. Halkın imgelemi devletin, sermaye sınıfının desteği olmaksızın yüksek düzeyde bir iktisadi faaliyeti sürdürebildiği konusunda ikna olduysa çoğunluk demokrasisi sermayenin ekonomik gücünden ağır basacaktır. Kapitalist demokrasiler önce kapitalist sonra demokrat olarak kalacaklarsa devletin sermayedarlara bağlı olmadan kendi başına politika yürütme gücüne gem vurulmalıdır.

Aktif tutum yanlısı bir devlete tam istihdamı sağladığı için yapılan saldırı 'sağlam mali durum' adına başlar. Kalecki'nin 1943'te yazdığı gibi, "Sağlam mali durum prensibinin toplumsal işlevi istihdam seviyesini 'güven*'den bağımsız hale getirmektir"[2]. Bu, politikada ücrete dayalı büyümeden özel kâr kaynaklı büyümeye bir paradigma kayması anlamına gelir. Politikanın odağı görece tarafsız bir devlete ekonomik güç vermekten özel sermayenin güven durumunun sermaye yanlısı önlemlerle güçlendirilmesine kayar.

İktisadi durgunluk dönemlerinde dahi bütçe açığına başvurmak mali açıdan sorumsuzca tutum olarak görülür. Bireyle toplum arasındaki yanlış kıyaslamayı uzatmanın ister istemez gelecek nesillerin üzerinde sürdürülemez bir borç yüküne yol açacağı düşünülmektedir. İşsizlere üretken istihdam sağlamanın bütçe açığının en azından enflasyonsuz kısmını karşılamak için toplumun reel gelirini artırması ya da devletin borcunu yeni tahviller çıkararak yönetmeye ve kısmen ödenmemiş tahvil borcunu yeniden finanse etmeye devam edebilmesi rahatlıkla görmezden gelinir. Bu en iyi Keynez'in ünlü zekice sözü "uzun dönemde hepimiz ölüyüz"ü hatırlatan bugünle değil gelecekle ilgili endişe taşıyan politikalardadır. Ayrıca buna, işsizlik alışılmadık bir biçimde yüksek olursa piyasa demokrasilerinin ölü demokrasiler haline gelebileceği eklenebilir.

Daha da dikkat çekici olan özel sermayenin yatırım iklimini iyileştirmek için demokratik politikalar aşkına uygulanan dağıtıcı adalet kavramıdır. Normalde toplam talep yeniden dağıtım yoluyla gelirinin daha büyük bir kısmını tüketen yoksul lehine artar. Bununla birlikte, bu düzende yoksul lehine yeniden dağıtıma karşı çıkılmaktadır. Yoksullar için toplumsal tüketimi ve gelir ve servet üzerinden artan oranlı (müterakki) vergi hadleriyle karşılanan devlet yardımlarını yayma tedbirleri, kârlı yatırım fırsatları yaratmak için daraltılır. Bu, devletin iktisadi varlığı azaltılarak yapılır. Burada sunulan tipik bir gerekçe devletin yoksullara hizmet ulaştırmadaki sözde etkinsizliğidir. Devletin zengini kayıran piyasa mekanizmasıyla yer değiştirmesinin yoksulları bu hizmetlere erişimini zorlaştırdığı rahatlıkla görmezden gelinir. Devletin hizmet ulaştırmadaki eksikliği politik bir problem olarak görülmez; onun yerine sorunun 'piyasa ortamının sihri'yle iktisadi bir çözümü olduğu varsayılır.

Talep yönetimi aşkına yoksul lehine yeniden dağıtımdan vazgeçilerek tam ters yol seçilir. Sermaye sınıfının çıkarına tutsak talep yönetiminin geleneksel teorisine sadık kalındığında, devletin maliye ve para politikalarının bonkörlüğüne rağmen zenginin yatırım yapmaya daha istekli olması için daha fazlasına sahip olması gerektiği ileri sürülür. Bu, yüksek gelir grupları için vergilerin kesintiye uğratılması, servet ve kurumlar vergilerinin azaltılması ve varlık piyasası ve gayri menkulde her fırsatta suni patlamalar yaratılması anlamına geliyordu[1]. Uygun bir yatırım ikliminde zenginler daha fazla sermaye kazancı elde etmek ve varlık piyasası patlamasını sürdürmek için ekstra kaynaklarını finansal varlıklara yatırırlar. Zenginler zenginleştikçe artan servetlerine karşılık borç alır ve toplam talebi artırmak için daha fazla harcama yaparlar. Bu özel kâr kaynaklı büyümenin sert hamlesi yatırım iklimini iyileştirmek için devlet politikası yoluyla daha da zenginleşen zenginlerden daha yüksek özel yatırım ile (daha yüksek tüketim eğilimleri olan) daha yoksul sınıfların aleyhine yeniden dağıtımdan gelen toplam talepteki azalışı karşılama umudundadır.

Küreselleşme iç piyasaya göre dış piyasanın görece önemini artırarak olaya yeni boyutlar ekler. Özellikle ithalat bağımlılığının yüksek olduğu ekonomilerde yaratılan talebin önemli bir kısmı ithalat talebi olarak dışarıya sızacağından ekonomiler geliştirmek iç talep yö-

Sermayedarların rolünü şiddetli bir biçimde azaltabilen dönüştürücü politikaların içeriğinde, emeğin artan gücü ve devletin sermayedar sınıftan bağımsız olarak sürekli tam istihdamı sağlama becerisi vardır.

netiminin daha az etkin olması demektir. Bu, uluslararası rekabet gücü daha düşük olan ekonomileri iki kez dezavantajlı bir yere gelir. Bir yandan içerdeki talep düzeyini etkin bir biçimde yönetmeleri daha az mümkünken; diğer yandan da ticarette dışa açıklığı bütçe açığını artan yabancı borç olarak biriktirerek sağlayabilmektedirler. Bu, döviz kuru ve menkul kıymetler piyasalarını sermaye kaçışlarına daha kırılgan yapmak için uluslararası sermaye akımlarına daha büyük bir fırsat verir. Uluslararası rekabet gücü daha az bir ülke için sınırsız dışa açıklık artan borçluluk ve daralan iç piyasanın tarifi haline gelir. Dolayısıyla politika reçetesi şöyle takip eder: Ülkeler uluslararası rekabet güçlerini ihracata dayalı büyümeyi elde etme hedefiyle geliştirmeliler.

Çelişkili olarak bu, küreselleşen bir ortamda geçerli olması gereken bir politika iken tam da o ortamda yanlışlanır. Tüm ülkeler aynı anda ihracat fazlası veremezler; böylesi bir stratejinin her kazananı için kamu borcu yığılmaya devam eden kaybeden ülkeler olması gerekir. Ancak bu, mal ve hizmet piyasasını değil ama küresel finans piyasasını genişletir. Uluslararası rekabete saplantı aynı zamanda üretim ve dağıtım ağlarıyla tam da uluslararası piyasadan istifade etmek için yerleşmiş büyük kuruluşlara tam serbestlik vermeyi gerektirir. Uluslararası piyasada rekabetin genellikle iki yönü vardır –teknolojik bir üstünlük ya da niş bir alana sahip olmak ve maliyet açısından rekabetçi olmak. Birim maliyet üzerinden ölçülen maliyet rekabeti daha yüksek emek üretkenliği ve daha düşük ücret gerektirir. Ücrette bir artış yaratmayan daha yüksek emek üretkenliği birim satış başına kâr marjını fiyat rekabet gücünü artırmaya gerek olmaksızın büyütür. Ücret ve üretkenlik artışı arasındaki bağ (ya da bir gelirler politikası) bazı Avrupa ülkelerinde (örneğin Avusturya'da 'toplumsal ortaklı', Almanya'da 'toplumsal piyasa ekonomisi') kooperatif kapitalizminin daha ileri bir sureti olarak kurumsallaştırıldıysa da uluslararası rekabet gücünü sürdürmenin baskısı altında dış kaynak kullanma gibi artan zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Serbest-ayaklı* çok uluslu şirketler ücretleri dış kaynak kullanarak ya da yerleştirmeleri daha düşük ücretli, daha düşük vergili ülkelere kaydırarak emeği makineleşme ve robot teknolojisi ile çıkarıp atma yoluyla emek üretkenliğini artırırlar. Ülkeler şirket yatırımları açısından daha avantajlı bir iklimi yeşertmek için vergi politikalarında indirim ve iş hukuku konusunda bir 'dibe doğru yarış**'a çekilirken, ihracat fazlası vermeyi başaran ülkelerde ne istihdam ne de ücret artışları yeterince büyür.

Demokrasilerde sermayedarların sözünün geçmeye devam ettiğini garantilemenin evrensel oy hakkı kadar eski bir oyunu vardır. Oyun farklı şartlarda oynanır ancak sonuçta kapitalist demokrasilerin önce kapitalist sonra demokrat olarak kalmaları temin edilir. Ancak yine küreselleşme yoluyla kapitalizmin evriminde çelişkili bir mutasyon ortaya çıkmıştır. Çünkü küreselleşme giderek artan bir biçimde mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını içeren serbest ticaretten ziyade finans kapitalin serbest dolaşımı hakkında olmaya başladı. 1970'lerin ortalarından beri belli başlı sanayileşmiş ülkelerin (OECD) sermaye piyasalarının liberalleştirilmesi -ki bu aşağı yukarı 1980'lerin başında bitmiş olan bir süreçtir- ülke sınırları ötesinde dolaşan büyük çapta özel fonları serbest bıraktı. Dış ticaret ve yatırım için gereken toplam yabancı para, döviz piyasasındaki günlük devasa işlem hacminin ancak yüzde 4'üne tekabül eder, gerisi çeşitli kağıt varlıklara gider. Küreselleşme mal ve hizmetlerin serbest ticaretinden ziyade daha çok finansın bir küresel serbest dolaşım hareketi konusu olmaya başladıkça gücün ağırlık merkezi kaymaya başlar. Reel ekonomide hakim bir konum elde etmenin yolu giderek daha çok finanstan geçer. Bu yatırım iklimini en az iki yönde değiştirmiştir. Döviz veya menkul değerler piyasası bir ülkenin yatırım iklimi için yıkıcı sonuçlarla hızlı bir inişe neden olabileceğinden, finans kapital hiçbir zaman olmadığı kadar tahakküm sahibidir. Bu sistemde imalat sanayilerinin itaat eden bir pozisyonu vardır, zira ihracat veya endüstriyel rekabet gücü elde etmek finansın kısa vadeli sermaye akımları yoluyla döviz kuru ya da uluslararası ödemeler durumunu değiştirebilme gücüne göre bir hayli uzun bir zamanda işler.

Sermaye genişlemeci politikalara tepki olarak o ülkenin yatırım iklimini neredeyse bir gecede yok etmek için kaçabileceğinden bunun birincil kurbanı tek başına her hangi bir ülkenin talep yönetimidir. Ancak sermaye akımlarını çekmek için küresel "dibe doğru yarış" arka planında, ulusal hükümet politikalarının finans kapitale yeterince açık olup olmadığı birkaç lider finans kurulu-

Küreselleşme giderek artan bir biçimde mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını içeren serbest ticaretten ziyade finans kapitalin serbest dolaşımı hakkında olmaya başladı.

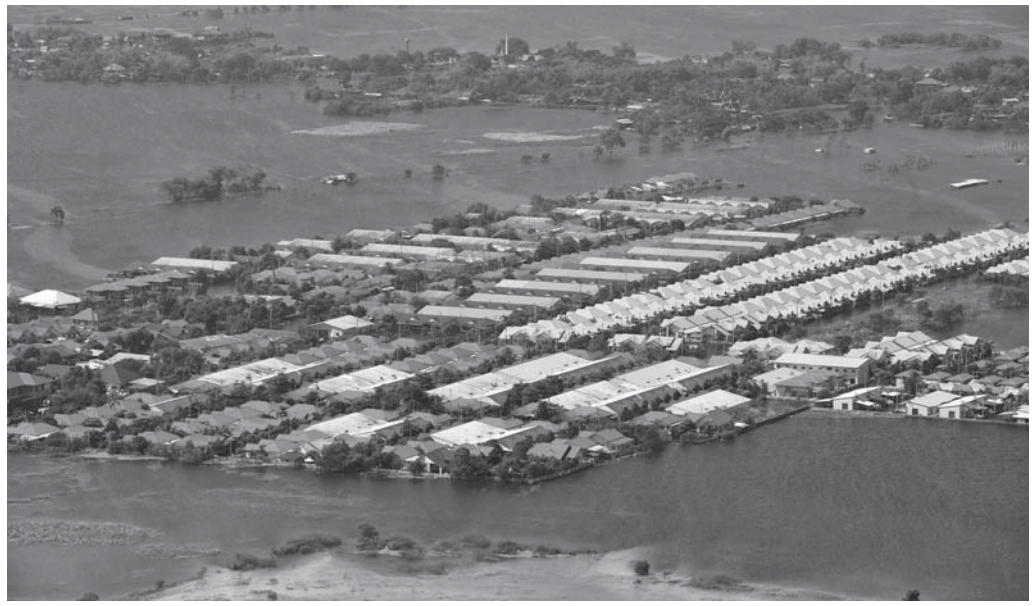

şu tarafından belirlenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde bu Dünya Bankası ya da IMF idi. Gelişmiş kapitalist ülkelerde şirketlerin menkul değer ve kredilerini özel kredi derecelendirme kuruluşları değerlendirirdi. Finansın alanı giderek küresel hale geldikçe bu özel kredi kuruluşları oyunun kurallarını değiştiren aktörler haline geldiler. Bugün bir ülkenin yatırım iklimi ve siyasal riskine verdiği kredi notuyla aslında hükümetinin ve demokrasisinin kalitesine değer biçen Standard and Poors veya Moody gibi özel kredi derecelendirme şirketleridir. Kapitalist demokrasiler özel finansın hakimiyetiyle tam bir dönüş yapmışlardır. Yatırım ikliminin yönetimi giderek artan bir biçimde reel ekonomiden ziyade sanal ekonomi yoluyla, örneğin köpük finansal varlıklar ve konut piyasası balonları yaratarak yapılmaktadır. Bununla birlikte reel ekonomide zenginlere tanınan mali ve parasal ayrıcalıklar, refah önlemlerinin yoksullardan geri alınması ve uluslararası rekabete tehlikeli bir biçimde saplantının bir sonucu olarak istihdamın ve ücretlerin yavaş büyümesiyle eşitsizlik artmıştır. Reel ekonomide artan eşitsizliğin toplam talepteki olumsuz etkisi sanal ekonomide varlık fiyatları balonuyla hafifletildikçe, reel ve sanal ekonominin çıkarı suni balonlar aracılığıyla uzlaştırılır. Bu, artan varlık fiyatlarının aktifler için daha da büyük bir talep yaratarak olumlu bir geri bildirim mekanizmasının yönlendirmesiyle bir süre daha devam eder. Bu devam ettiği müddetçe kendini karşılıklı olarak pekiştiren ve devam ettiren bir süreç işler. Hal böyle olunca, yükselen varlık fiyatlarının balonu patladığında eski bir soru; Endüstri ile Finans arasındaki artan gerilim nasıl uzlaştırılır sorusu ortaya çıkar. İngiltere 1925'te acilen Altın Standardı'na geri döndüğünde Winston Churcill şu gözlemi yapar, "... Başkan (İngiltere Merkez Bankası Başkanı) İngiltere bir milyon 250 bin işsizle aynı anda dünyanın en iyi kredi derecelendirme notunu alırken bu büyük gösteride kendini tamamen mutlu gösterir... Ben Finansı daha az kibirli ve Endüstriyi daha memnun görmeyi tercih ederdim[2]".

Reel ekonominin altında yatan temeli yok sayarak Finansı hakim bir mertebeye yükseltmek kapitalist demokrasilerde yeni fay hatları yaratacaktır.

Bunun arkasından Josef Steindl, Kalecki'nin en değerli meslektaşlarından biri bize şunu hatırlatır, "Kalecki 1931-32'de İngiltere'deki olayları bir tür gücün Şehirden (Finanstan) Endüstriye kayması olarak yorumlardı. Şehrin çıkarı Altın Standardı'nın terk edilmesiyle bozulmuştu. Şehrin uluslararası imajının bu şekilde lekelenmesiyle ekonomi politikasının ağırlık merkezi yerli endüstriler lehine sivil cepheye kaymıştır. Bu, Keynezyen politikaların kabulü için gerekli sosyo-politik temeli sağlamıştır.[5]"

Marks'ı farklı sözcüklerle yazmak gerekirse, tarih kendini tekrarlıyor, ilkinde trajedi olarak, ikincisinde komedi olarak değilse daha büyük bir trajedi olarak. Trajedi kapitalist demokrasilerde artan işsizlik ve sıradan vatandaşların yaşam koşullarının erozyona uğramasıyla girdabın içine çeken iktisadi durgunluktur. Önce ABD hükümeti şimdiyse (2012) Almanya finans kuruluşlarına çeşitli şekillerde muazzam maddi destekler vererek ancak reel ekonomide Endüstriyi ve istihdamı kurtarmak için benzer önlemleri

almadan Euro bölgesindeki Finansı bir krizden kurtarmaya çalışıyor. Finansın egemenliği ekonomi politikasında her şeyden önemli amaç olarak kaldığı sürece Keynezyen çizgilerde akıllı talep yönetim politikaları siyasi arenada yer bulamayacaktır. Hal böyleyken son tahlilde Finans çeşitli iktisadi aktörler arasında, gerçek mallara talep şeklinde gayri maddi "hayali mallar" üretir. Maddi mal ve hizmetler üreten reel ekonomi ayrıntılı finans yapılarının kurucu nitelikteki temelidir. Reel ekonominin altında yatan temeli yok sayarak Finansı hakim bir mertebeye yükseltmek kapitalist demokrasilerde yeni fay hatları yaratacaktır. Pek yakında bir rota düzeltmesi gerçekleşmediği müddetçe daha yıkıcı bir deprem, sistemi daha büyük bir trajediye sürükleyecektir.

dipnotlar

* İngilizcesi TINA (There Is No Alternative) olan bu söylem muhafazakar eski İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'ın sıkça kullandığı ekonomi, politika ve politik iktisat alanlarında ekonomik liberalizmin alternatifinin olmadığını ve serbest piyasa, serbest ticaret ve kapitalist küreselleşmenin modern toplumların gelişmesi için en iyi yöntem olduğunu savunan slogandır. (çn)

** Refah devletinin bu kuralında bir grup seçmen (ortalamaya göre) zenginleştiğinde yeniden dağıtım politikaları yeniden dağıtımın en çok tercih edilen yönüne evrilir. Örneğin zengin daha da zenginleştiğinde yeniden dağıtım azalarak zenginin tercihlerine uyar zira müterakki vergi sisteminde daha yüksek vergiyi ödeyenler zenginlerdir. Diğer taraftan yoksullar zenginleştiğinde yeniden dağıtım artar. Bu da yoksulların tercihiyle paraleldir, zira işsizlik sigortası ve emeklilik maaşı gibi sosyal transferlerden daha çok fayda sağlayacak olanlar yoksullar olma eğilimindedir. (çn)

1 Kalecki, M. 1971. 'Political Aspects of Full Employment (original 1943)' içinde Select Essays in the dynamics of the Capitalist Economy, Cambridge, Cambridge University Press.

* İngilizcesi "State of confidence" olan bu kavram Keynes'in Genel Teori'de belirttiği, sermayenin beklenen getirisini belirleyen unsurlardan biridir. (ç.n.)
Age., s. 139.

3 Development and Change, 2011. Forum 2010/2011 ed. A. Saith. Bu konu hakkında analizler içeren yakın zamanlı işe yarar bir özet için bkz. 'Inequality, imbalance, instability' vol. 42, nr.1, Ocak ss.70-261.

* İngilizcesi foot loose olan bu kavram ilaç, mücevher gibi üretim sürecinde hacim veya ağırlığında önemli değişme olmadığı için kaynağa veya piyasaya yakın yerlere kurmakla taşıma giderlerinden önemli bir tasarruf sağlamayan malların üretildiği endüstrilere verilen addır. (ç.n.)
** Şirketlerin veya ülkelerin birbiriyle rekabet ederken birbirine karşı avantaj elde etmek için bazı avantajlarını veya kârlarını düşürecek hamlelerde bulunması.(çn)

4 Minutes of 22 February, 1925.

5 Bhaduri, A ve J. Steindl, "The rise of monetarism as a social doctrine in Post Keynesian Economic Theory edited by P. Arestis ve T.Skouras, Wheatsheaf/Harvester, Sussex,1985 p.57-58.

kaynakça

Kalecki,M. 1971. 'Political Aspects of Full Employment (original 1943)' içinde Select Essays in the dynamics of the Capitalist Economy, Cambridge, Cambridge University Press.
ibid, p.139.
Development and Change, 2011. Forum 2010/2011 ed. A. Saith.
Minutes of 22 February, 1925.
Bhaduri, A ve J. Steindl, "The rise of monetarism as a social doctrine in Post Keynesian Economic Theory ed. P. Arestis ve T.Skouras, Wheatsheaf/Harvester, Sussex,1985 s.57-58.

putinizm ve kriz: restorasyondan sonra

Barış Zeren

özet

Putinizm, Vladimir Putin figüründe somutlaşan rejim, 1998 devalüasyonundan itibaren Yeltsin dönemindeki deregülasyon sürecinin tehlikelerini gidermek üzere kuruldu. Yeltsin dönemine damgasını vuran, Sovyet ekonomisini özelleştirme ve kamu varlıklarını dizginsizce metalaştırma süreci, Rusya'da hızla tekelleşen bir sermaye sınıfı yaratmıştı. Putin rejimi, bu sermaye sınıfı içinde, deregülasyon sürecinin durdurulmasında, Sovyet döneminden kalan mirasın değerlendirilmesinde ekonomik ve siyasal çıkarları bulunan kesimlerin, büyük oranda da Sovyetler sonrası dönemin yüksek güvenlik bürokrasisi ile sermayenin iç içe geçmesinin ifadesidir. Ne var ki, 2008 dünya ekonomik bunalımı, Putinizm'i restorasyonun ortasında yakaladı ve hem de sert dalgalarla dövdü. Rejim, keynezyenizm çağrışımı yapan bazı önlemlerle krizi savuşturmayı denese de, daha temel bir eğilim, krizden endüstriyel sıçramayla çıkma tasarısıdır. Burada, savunma endüstrisinin son raddinde geliştirilmesi, militarizm, Putinizm'in dayandığı tekel ekonomisi ve dünya siyasetinde benimsediği konum açısından son derece muhtemel bir seçenek olarak görünmektedir.

anahtar sözcükler: Putinizm, ekonomik kriz, militarizm, Rusya, oligarklar

abstract

Putinism, the regime embodied in the figure of Vladimir Putin was established in order to remove the potential threats occurred as a result of deregulatory policies of the Yeltsin era. The unchecked commodification and privatization of the Soviet economy, a process characterizing the Yeltsin era, had created a capitalist class which rapidly evolved into monopolization of the economic and political era. The Putin regime is an expression of a segment within this emerging class, of those who had economical and political interests in ending the deregulation process, in re-evaluating the heritage of the Soviet era; this segment was largely constituted of high-ranked security officials who were merged with the big business. However, the 2008 global economic crisis caught and considerably unbalanced the Putin regime in the midst of this restoration process. Although the regime took certain measures, which could be seen as a revival of Keynesianism, a more fundamental tendency is to overcome the crisis through an industrial "take-off", especially of a militarist one. In this context, the utmost encouragement of the defense sector, a militarist construction, appears to be a highly probable option, considering the hegemonic milieu supporting the Putin regime and regime's position in the world politics.

anahtar sözcükler: Putinism, economic crisis, militarism, Russia, oligarchs

giriş

Dünya ekonomik krizi derinleştikçe, aynı ölçekte bir siyasal krize de evriliyor.

Dünya ekonomik krizi derinleştikçe, aynı ölçekte bir siyasal krize de evriliyor. Hiç değilse sosyalist blokun çöküşünden beri, ekonomik refahın ve kalkınmanın ancak "liberal demokrasi" yoluyla mümkün olduğu propagandası gündelik yaşama fazlasıyla nüfuz etmişti. Kuşkusuz, "liberal demokrasi" retoriği en muzaffer döneminde bile entelektüel inandırıcılığa sahip değildi ve sorgulanıyordu.[1] Ama krizle birlikte, artık "liberal demokrasi" ile devlet müdahalesinden arınmış "neoliberal" ekonominin gerekliliği kabulleri egemen siyaset sahnesinde bile ikna ediciliğini yitirmeye başladı.

Putinizm terimi, bu belirsizlik ortamının Batı'da yarattığı tedirginlikle bulunmuş görünmektedir. Özellikle Batı basınında sıklıkla kullanılan bu terim, 1929 krizini anımsatır biçimde, "neoliberal" apolitiklik yerine, bugün "-izmlerin" dönmeye başladığını ima ediyor; bir tür totalitarizm alarmı olması bekleniyor. Hiç değilse, 2008 yılında Rusya, bir açık savaşla Batı'nın ileri siyasal kolu olma iddiasındaki Gürcistan'ı yenilgiye uğrattığından ve Devlet Başkanı Medvedev'in ağzından "tek kutuplu dünyanın sonunu" ilan ettikten beri, Putinizm daha fazla gündemdedir. Artık yalnızca basının değil, akademik ve teorik incelemelerin de konusu olmaya başlıyor.

Bugün, 2008 krizi Batı ekonomilerini giderek daha sert dalgalarla vururken, Çin'le birlikte, Rusya'nın da bir karşıt kutup olarak

kriz karşısında göstereceği performans merakla izlenmektedir. Son olarak, Rusya'da 2012 başkanlık seçimlerini izleyen Putin karşıtı protestolar, krizle birlikte Putin rejiminin de sarsıldığı yorumlarının artmasına yol açtı[2]. Ne var ki, Putin rejimini oluşturan gerilimlerin ayrıntılarına indikçe, Batı dünyasındaki bu beklentilerin geçerliliği kuşkulu olmaktadır.

Rusya'nın krize vereceği yanıt ve buna göre evrileceği siyasal çizgi, Putin rejiminin doğasıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Bu bakımdan, Putin rejiminin krizdeki konumunu anlamak için, doğuş öyküsünü, barındırığı gerilimleri, Rusya devlet yapısındaki etkisini, biraz da ülkemizde görece az bilinmesi nedeniyle öyküleyerek açmak gerekiyor. Putinizm'in tanımını, hangi toplumsal güçlerle buluştuğunu, bu konudaki teorik tartışmaları ve kriz karşısında izlediği rota, bu arka plan çerçevesinde değerlendirilebilir.

putin'in tarih öncesi

Rus entelektüel yaşamı bugünden 90'lara bakarken, Rusya Devlet Başkanı makamındaki Boris Yeltsin'in damgasını vurduğu bu on yılı *bezvremeniye*, "zamandışılık" olarak tanımlıyor. Yeltsin dönemini rehabilite etme eğiliminde görünen akademisyen Sergey Prozorov, Rus entelektüellerinin Gorbaçov ile Putin dönemi arasında bir "tarihsel anlatı" kurabildiklerine, ama aradaki Yeltsin dönemini bu çizgiye yerleştiremediklerine dikkat çekmektedir. Prozorov'a göre Rusya'da Gorbaçov'un girişimlerinin Putin'le tamamlandığını ileri süren, Yeltsin dönemini ise bu süreklilik içinde bir sapma olarak kenara iten bir yarı-resmi söylem gündemdedir.[3] Gerçekten de, Putin'in Rusya'yı getirdiği noktayı yücelten Rus egemen düşüncesinin, Yeltsin dönemini örtmede fazla aceleci ve hevesli olması ilgi çekicidir. Oysa Putin basbayağı Yeltsin'in devlet aygıtı içinde yükselmiş, Putin rejiminin dayanakları Yeltsin döneminde serpilmişti. Bu bakımdan, Prozorov'un kendi amaçları bir yana, Yeltsin dönemi, bu dönem ortaya çıkan gerilimler, Putin iktidarını anlamada ihmal edilemez önemde görünüyor.

yeltsin deregülasyonu

Sovyetler sonrası Rusya'nın egemenleri açısından Rusya'da 1990'lı yıllarda siyasal mücadelenin ekseni, Sovyet ekonomisinin dağıtılmasına yönelik liberal programı, deregülasyonu siyasal tehditlerden koruyabilmekti. Sosyalist ekonomi sonrası Rusya'da bütün ekonomik, siyasal rekabet hukukunu ihlal ederek doğan sermaye sınıfı, yeni düzenin de güvencesi olacaktı. Nitekim, Boris Yeltsin'in kilit kadrolarından, Rusya'da özelleştirme sürecini yöneten, bu arada Vladimir Putin'in de hamilerinden Anatoliy Çubais, "oligarklar" olarak bilinen, saldırgan ve aşırı zengin sermaye grubunun yaratılmasının siyasal bir zorunluluk olduğunu açıkça söylemektedir; Çubais, "Gerçek şu, bu özel iş çevreleri, Komünist Parti lideri Gennadiy Züganov'un 1996 yılında devlet başkanı olmasını önlemede başlıca siyasal kaynaktı. Şuna bütünüyle inanıyorum; Züganov'un 1996 yılında devlet başkanı olmasını engellemenin yegane yolu, Rusya'da bir büyük sermaye yaratmaktı," diyordu.[4] Sermaye sınıfının yaratılması, özellikle yerel yönetimlerde kendini gösteriyordu. Bir *zahvat' gosudarstvo* modasından söz etmek mümkündür; bu "devleti ele geçirme" modası, devlet kaynaklarını sınırsızca kullanabilen şirketlerin hızlı büyümesini ifade ediyordu. Bu hızda bir şirket-devlet bütünleşmesi, kuşkusuz tekelleşme sürecine tekabül etmektedir.[5] Rusya'da sermaye sınıfının bir rekabetçi aşama, dolayısıyla hukuksal bir rejim bekleyecek vakti olmadığı anlaşılıyordu.

Çubais'in söz ettiği bu sınıfın doğuşu, Rusya'da büyük toplumsal ve ekonomik bedellerle gerçekleşti. Kamu mülkiyetinin gerek yeni türeyen gerek son dönem Sovyet bürokrasisinin devamı olan sermaye grupları arasında paylaştırılmasının bir tür yağma niteliği kazandığı Batılı gözlemcilerin de kabul ettiği bir gerçektir.[6] Rusya'da muhalif çizgileriyle rağbet gören popüler akademisyen akımından Stanislav Menşikov, bu süreci *bol'şevizm naoborot,* "tersine bolşevizm" olarak adlandırmıştı. Gene de Menşikov'a göre "bolşevikler bile, eski mülkiyet sistemini ve altyapıyı parçalamada piyasa reformatörleri kadar hızlı davranmamışlardı."[7] Hız, giderek Rusya'yı bir varoluş tehlikesiyle karşı karşıya getirdi.

Burada bir mekanizmanın işlediği söylenebilir: Yeltsin, bu müfrit liberal program karşısında merkez siyasette yaşadığı sıkışıklığı, yerel yönetim seçkinlerine ödünler vererek aşmaya çalışıyordu. Yeltsin, 1991'de devlet başkanı seçilişinden beri gerek Sovyet coğrafyası, gerek Rusya'nın kendi toprakları üzerinde özerkliği kışkırtıcı bir politika güdüyordu. "Ne kadar özerklik yutabilirse-

Kamu mülkiyetinin gerek yeni türeyen gerek son dönem Sovyet bürokrasisinin devamı olan sermaye grupları arasında paylaştırılmasının bir tür yağma niteliği kazandığı Batılı özlemcilerin de kabul ettiği bir gerçektir.

niz o kadar yutun!"[8] sloganı, Yeltsin'in yerel seçkinlere dağıttığı vaatlerin ölçüsüzlüğünü göstermektedir.

Bu durumun doruğa çıktığı, 1993 Sonbaharı'ndaki Anayasa Krizi iyi bir örneklem oluşturuyor.[9] Yeltsin'in, komünist ve milliyetçileri buluşturan parlamento güçleriyle çekişmesinde, Rusya Federasyonu'na bağlı cumhuriyetler ile Sovyet kuşağı görünüşte atıl ve etkisiz kalmıştı. Bu ülkeler ve yönetimler, söz konusu çekişmede tarafsızlıklarını ilan etmişse de, desteklerini çekmek adına Yeltsin'in bu ülkelere daha da özerklik vaat etmiş olması,[10] olayların gidişatında tayin edici olmalıdır. Moskova olaylarını çekinceyle izleyen, hatta Yeltsin'in müdahale çağrıları karşısında ayak direyen ordu sonunda Yeltsin lehine müdahale ettiğinde, bir yandan da Yeltsin'in özerklik vaatleriyle beklentileri artmış yerel yönetimlere çatışmanın yayılmasını engellemiş oluyordu.

Sovyet sonrası merkezde siyasal statüko, merkezilikten hep daha fazla ödün pratiğiyle korunmuştu. Tabii burada Yeltsin'in bir lider olarak kendi bindiği dalı kestiği kısa sürede anlaşıldı; Sovyet merkezi aygıtını dağıtan Yeltsin, ülke üzerindeki denetimini de yitirdi. 1993 yılından sonra, kendisinin bir figür olarak giderek etkisizleştiğini söylemek mümkündür. Moskova ayaklanmasında ensesinde hissettiği muhalefetin soluğundan ordu sayesinde kurtulan Yeltsin, bundan sonra kendi anayasasını da aşırı milliyetçi lider Jirinovskiy'in son dakikada lehte oy verme çağrısı sayesinde kabul ettirebilmişti.[11] Bu noktadan sonra Yeltsin'in, iktidarını Rusya'nın yüksek bürokrasisinde temsil edilen güçlere borçlu, hiç değilse onlarla paylaşmak zorunda kaldığını düşünmek mümkündür.

1998 yılında Rusya'nın hızla tekelleşen sermaye sahipleri, aynı hızda bir sınıfsal tehlikeye karşı karşıya kalmışlardı ve ülke eskisi gibi yönetilebilir olmaktan çıkmıştı.

ağustos 1998 krizi

Oligarkların 1996 yılında büyük destekleriyle iktidarda durabilen Yeltsin'in çöküşü, 1998 finansal kriziyle birlikte oldu. Yeltsin, 1993 yılından itibaren artan oranda bölgesel cumhuriyetlerle ayrı ayrı "bağlılık" sözleşmeleri yapmayı kural haline getirmişti; bırakalım eski Sovyet kuşağını, Rusya'nın tarihsel parçaları olarak görülen Tataristan, Yakutsk, Krasnodar gibi yönetimler, bu arada kuşkusuz Çeçenistan, merkeze bağlılıklarını yeni yeni sözleşmelerde tanınacak ayrıcalıklara dayandırmaya başlamışlardı; bu da Goldman Hahn'ın deyişiyle, anayasaya açıkça aykırılıklar barındıran bir "kurumsuz asimetrik federalizm" doğurmuştu.[12] Bu arka planda, Merkez Duma'nın önemli adlarından Vladimir Rujkov, Ağustos 1998 krizini evrendeki "büyük patlamaya" benzetiyor, mevcut federatif sistemin tutarsız yasalar, gümrük engelleri, ekonomik ve ticari savaş ile etnik çatışma anlamına geldiğini ilan ediyordu; dahası, Rusya kamu kanaatinde, Rusya'nın artık parçalanarak yok olacağı, "haritada bir bölgeden ibaret kalacağı" kaygıları açıkça dile getirilmeye başlamıştı.[13] Yeltsin iktidarını ayakta tutmanın bedeli ağır görünüyordu ve artık bir destekçisi de kalmamıştı. 1993'te bastırılan parlamento muhalefeti başka biçimde geri döndü ve Ağustos 1998'de rublenin devalüasyonuyla birlikte Yeltsin, başkanlık kararname yetkisini artık Parlamento'yu fesih değil, yerine Putin'i "geçici başkan" olarak atama yolunda kullandı. İktidarın devri bir zorunluluk olarak görünüyordu. Yeltsin iktidarının son dönemlerinde yeni Rusya egemenleri arasında kavgalar şiddetlenmiş, kamu kanaati önünde yaşanmaya başlamıştı ve bütün kadroları yeterince yıpratmış görünüyordu. Yeltsin makamında daha fazla ısrar etseydi ya da iktidarı hemen devretmekte çekince gösterseydi, Rusya'da adıyla sanıyla bir iktidar boşluğu doğması işten değildi. Böyle bir durumda, yeni Rusya egemenleri, 1996 yılında Komünist Parti'nin aldığı oyda sezdikleri tehlikeyle 1998 yılında ve bu kez çok daha sert koşullarda karşılaşabilirdi. Üstelik, bu vakuma bir kez girdikten sonra, egemen kutuplar, oligarklar ile teknokratlar arasında bir denge tutturabilmek daha güç olabilirdi. Başka deyişle 1998 yılında Rusya'nın hızla tekelleşen sermaye sahipleri, aynı hızda bir sınıfsal tehlikeyle karşı karşıya kalmışlardı ve ülke eskisi gibi yönetilebilir olmaktan çıkmıştı. Dolayısıyla, Yeltsin'in anılarında yazdığı gibi "Ve halk. . . Halk ne 'şok terapisini' ne Buddensk ve Grozniy utancını affedebilir. Anlaşılan her şey bitmişti."[14] Bundan sonrası, yeni bir rejim dönemidir.

pratikte putinizm: deregülasyondan restorasyona

Peki neden Putin? Putin'in sergilediği tipolojinin, seçilmesinde etkili olduğu kesindir. KGB kökenli olması açısından, Rusya devlet geleneğini ve devlet içi dengeleri gayet iyi biliyordu. Öte yandan Putin'in başkanlık sonrası verdiği kararlı lider görüntüsü ile öncesindeki duruşu oldukça zıt görünmekte-

dir. Putin, iktidarı öncesinde, zayıflık izlenimi verecek ölçüde temkinliydi. Ağustos 1991'de askeri müdahalenin hemen arifesinde istifasını istemiş, istifası kabul edilmemişti. Ardından, 1993 Moskova çatışmalarından uzak durmuştu. Gene de, Rusya'nın tarihi boyunca özgün bir seçkin katman oluşturmuş Sen Petersburg'ta yeni rejim seçkinleri arasına katılmaktan geri durmadı. Sen Petersburg camiasından Anatoliy Çubais'le tanışıp kent yönetiminde yükselmesi ve Yeltsin'in yönetim kadrosuna girmesi, 1996 yılından sonraki gelişmelerdir.[15] Yeltsin'in başkanlığa vekalet teklifi karşısında Putin'in "bence böyle bir karara hazır değilim" demesi ve ikna edilmeyi beklemesi de bu çizgiyle tutarlı görünüyor.[16] O güne kadarki çatışmaların dışında durmuş olması ve fakat yeni rejimin ilişki ağları içinde ve Sovyetlere dönme eğiliminden uzak olması bakımından, Rusya'nın egemen kesimleri arasında yeni bir denge kurmaya elverişli bir kadrodur; böyle bir dengenin kurulması ise, 1991 yılından beri bütün hızıyla süren deregülasyonun durmasıyla aynı anlama gelmektedir.

putin'in kurucu iktidarı: restorasyon

Putin geçici devlet başkanı olarak atanır atanmaz hızlı bir siyasal restorasyona başladı. İlk aşamada, Putin'in seçilmesiyle birlikte yeniden alevlenen Çeçen sorununa sert yanıt verdi ve Çeçenistan'a hızla müdahale etti. Burada daha geniş amacın, Rusya'yı "dikey olarak" yeniden bütünleştirme olduğu, daha sonraki hamlelerinden anlaşılıyor.

Rusya'nın ödünsüz ve sert askeri müdahalesiyle belirlenen bu ikinci Çeçenistan savaşının hedefi, yalnızca ayrılıkçı hareketi çökertmek ve on yıla yakın ağır toplumsal travmalarla boğuşan Rusya toplumunun gözünü kamaştırmak değildi. Sert askeri müdahale, başka hedeflerin yanında, Putinizm olarak adlandırılan rejim için anayasa hukukundaki anlamıyla bir *pouvoir constituant* işlevi gördü; Putin gösterişle sergilenen zor gücüyle, getireceği anayasal düzenleme öncesi Yeltsin döneminde neredeyse bir ayrılıkçılık furyasına kapılmış federasyonlara, merkezin otoritesini anımsatıyordu. Müdahale, bundan sonra Adalet Bakanlığı, Anayasa Mahkemesi, olmazsa da gizli servis FSB ile yürütülecek rejim için bir uvertür niteliğindedir.

Putin, Mayıs 2000'de devlet başkanlığı seçimlerini, egemen basının da destek ve övgüleriyle kazandıktan sonra, Yeltsin döneminden kalan bu "asimetrik federasyon" yapısını ortadan kaldırmaya girişti. Sürecin temel unsuru, Rusya Anayasa Mahkemesi olarak görünmektedir. Putin, ilk adımda, federasyon ölçeğinde bütün mahkemelerin finansmanını federal yargıya bağladı; ikincisi, federasyonların yasalarının ve merkezle imzaladıkları söyleşmelerin, anayasaya aykırı olamayacağını ilan etti; üçüncüsü, Haziran 2001'de, *federal'noe vmeşatel'stvo*, federal müdahale yasası geçirdi. Bu yasaya göre, bölgesel yönetimler anayasaya ya da federal yasalara aykırı hareket ettiğinde, Moskova bütün yerel meclisi lağvetme yetkisini eline alıyordu; hatta bunu denetlemek için adalet bakanlığı bünyesinde anayasa kurulları oluşturulmuştu.[17] Bu federasyon reformu, yarattığı kurullarla, daha baştan rejimi, deregülasyon, kurumsuzlaştırma politikalarına taban tabana zıt bir çizgiye yerleştirmektedir.

Putin, Mayıs 2000'de devlet başkanlığı seçimlerini, egemen basının da destek ve övgüleriyle kazandıktan sonra, Yeltsin döneminden kalan "asimetrik federasyon" yapısını ortadan kaldırmaya girişti.

oligarkların tasfiyesi

Putin'in deregülasyonu durdurma hamlesi, en çarpıcı sonuçlarını ekonomide verdi. Bütün dünya kamu kanaatinin de yakından gözlemlediği bir süreçle, oligark adı verilen yeni zenginlerin en parlak örneklerini, bir bir tasfiye etti.

Bu tasfiye sürecinde federasyonu tazeleme politikalarından farklı olarak, Putin, oligarklara karşı gereğinde "keyfi" güç gösterileri düzenlemekten çekinmemişti. Başta Boris Berezovskiy olmak üzere, belli başlı oligarkları Rusya'yı terk etmeye zorlayan bir dizi politikadan en çarpıcısı, Mihail Hodorkovskiy'e yapılandır. Sahip olduğu Yukos petrol şirketi sayesinde dünyanın en zengin işadamları arasında bulunan Hodorkovskiy, 2000 yılından itibaren ekonomik krizden daha da güçlenerek çıktı. Hatta, önemi giderek artan enerji sektöründe, bir şirket-devlet gibi çalışmaya başlamıştı. Kendi boru hattı projelerini hazırlıyor, liberallerden Komünist Parti'ye kadar siyasal alanın her hücresine nüfuz etmeye çalışıyordu. Haziran 2003'te Putin, bir basın toplantısında, oligarklar meselesi kendisine sorulduğunda, "Genelde kullandığımız anlamda oligark, hırsız, iktidar ve idare organlarına özel erişimini kullanarak ulusal serveti yağmalamaya devam eden kişidir. Bunun Rusya'da yaşanmaması için herşeyi yapıyorum"[18] derken, büyük sermayenin bütününü bu suçlamadan özenle arındırıyor ve Yukos'a savaşı ilan ediyordu. Ekim

2003'te Hodorkovskiy tutuklandı. Şirket, yeni koyulan ağır vergileri ödemeyi reddederek, kazanamayacağı düellonun içine çekilmişti.[19] Hodorkovskiy'in eli kelepçeli olarak kameralar önüne çıkarılması, Putin'in açık saldırganlığı karşısında oligarkların bir bir yurtdışına kaçmaları, artık rejimin toparlanmasına, restorasyona geçildiğini ilan etmekle kalmıyordu; boyarları, feodalleri bastıran Muhteşem İvan ile Büyük Petro mitleriyle yetişmiş bir toplumun, birkaç yıl önce Komünist Parti'yi güçlendirmiş "huzursuz tabanın" karşısına, belleğindeki lider figürünü anımsatıyordu.

teoride Putinizm

Peki Putin, Yeltsin dönemindeki güç dengelerine gereğinde devletin zor gücünü açıkça sergileyen sert darbeler indirirken, yerine ne koyuyordu? Yukarıda ana hatlarıyla anlattığımız tarihçe ve politikalar, Putin rejiminin Putinizm olarak kavranmasına yol açan teorik ve yapısal soruları kışkırtmıştır.

Putinizm nedir? Kavram, onu çağrıştırsa da, ortada Putin tarafından tanımlanmış bir öğreti bulunmadığı açık. İktidara ilk geldiği dönemden itibaren bir yandan Sovyet geçmişini uygulamalarla sahiplenen, öbür yandan Rusya'nın yeni egemenlerini, sermaye sahiplerini teşvik edecek bir program uygulayan bu rejime, öğretiden ziyade, söylemde epey etkin bir pragmatizm damgasını vuruyor.

Putinizm'i tanımlama çabaları içinde, "hibrid rejim" kavramı literatüre girmiş görünüyor.

Putinizm'i tanımlama çabaları içinde, "hibrid rejim" kavramı literatüre girmiş görünüyor. Hibrid rejimler, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemin bir fenomeni olarak nitelenmektedir. Geçiş sürecindeki bu rejimlerin, Batı'nın tanımladığı anlamda "demokrasi" yolunda ilerlerken yoldan bir biçimde sapmış oldukları varsayılıyor. Hibrid Rejim'in çıkışı, bu sapmayla başlamaktadır. Bundan sonra, bir takım demokratik kurumların varlığına rağmen, iktidar tarafından rakiplerin kimi zaman hukukun dışına çıkılarak tasfiyesi, bu melezlik resminin ortaya çıkmasını sağlıyor. Ardından, rekabetli otoriter rejimler ile hegemonik otoriter rejimler gibi ayrımlarla, söz konusu hibrid yapının tasnif edildiğini görüyoruz. Bununla birlikte, akademideki tanım bolluğu bununla bitmiyor. Daha sonra özellikle Rusya söz konusu olduğunda bu hibrid rejimin niteliğini de belirleme girişimleri görünüyor. "Güdümlü çoğulculuk", "güdümlü demokrasi", "gizli otoriterlik", "oligarşi", "sanal politika" ve "seçimli demokrasi" ya da "taklit demokrasi" Batı'da ve kısmen de Rusya akademisinde Rusya'nın yeni rejimini tanımlamak üzere kullanılan kavramlardır.[20] Bu arayışlarda, güncel siyasete fazlasıyla bağlı bir eleştirellik ve Batı'da bile artık geçerliliği tartışılan ideal bir demokrasi tanımını ölçüt alarak kavramlaştırma çabalarını görmek güç değildir.

siloviki

Batı'da rejimi kurumları ve hukuksal bağlayıcılık üzerinden değerlendirme eğilimi göze çarparken, Rusya'daki değerlendirmelerde daha farklı ayrıntıların gündeme gelmesi mümkün olmaktadır. Rusya akademisinde özellikle rejimi yönetici kadroları, elitleri üzerinden tanımlama çabaları önemli ipuçları sunuyor. Bu çabalardan birini, Batı akademisince de bilinen bir yapıtında, Lev Gudkov göstermektedir. Yazar, Putinizm'in bilindik anlamda bir totaliter rejim olmadığını belli kıyaslamalarla ileri sürmektedir. Gudkov'a göre Putinizm, başkaları yanında, tek parti iktidarına dayanmaması, taban seferberliği yürütmemesi, toplumu endoktrine etmemesi, yayılmacı bir dış politika gütmemesi, topyekün propagandaya dayalı kitlesel tasfiyelere başvurmaması, tek merkezden yürütülen planlı bir ekonomiye yaslanmaması gibi bir dizi nedenle tipik totaliter rejimlerden ayrılmaktadır. Gudkov açısından, Rusya'da Sovyet dönemini de sahiplenecek biçimde milliyetçi imalar barındıran gelenek ve tarih vurgusu ise "dekoratif" kalmaktadır.[21] Yazarın saydığı niteliklerden bazılarının Rusya'da bulunmadığı tezi bugün daha tartışmalı olmakla birlikte, Gudkov'un dikkat çektiği bir başka nokta tartışmanın ekseni açısından daha değerli görünüyor: Gudkov, Putinist rejimin tam bir polis devleti görünümü kazandığını ve devletin, ekonomik güç sahibi, Sovyet dönemi iç güvenlik örgütü Çeka ve KGB'ye atfen "çekistı" ya da "kagebeşniki" olarak adlandırılan güvenlik bürokrasisinin yürütücülüğünde ilerlediğini vurguluyor[22]; başka Rus akademisyenlerce de belirtilen bu nokta[23] rejim açısından bir ayırt edici özellik barındırmaktadır.[24] Güvenlik bürokrasisi ile ekonominin böyle iç içe geçmesi, "oligarkhi" kadar bilinmese de, dünya literatüründe gene de yer etmiş bir başka ekibin doğuşuna yol açmıştır: Siloviki.[25] Demek, siloviki örneğinde, Putinizm altında yüksek güvenlik bürokrasisi ile ekonomi dünyası arasında bir

füzyon, kaynaşma, hatta aynılaşma saptanması mümkündür. "Hibrid" rejimin bu omurgası, Sovyet dönemine çokça söz edilen o ünlü nomenklatura'nın sermaye düzeni içinde bütün heybetiyle vücut bulmuş olduğunu göstermektedir.

Bu anlamda Putinci eklektizm; Yeltsin döneminin hakaretamiz dışlayıcılığı yerine Sovyetler mirasının sahiplenilmesi, hatta Batı'yı ürkütme pahasına Stalin gibi liderlerin övülmesi, öte yandan büyük sermayenin aklanıp bolşevik rejimin işlediği "suçların" kamu kanaati önünde kınanması; Lenin'in Kızıl Meydan'daki mozolesini kaldırma girişimlerine geçit törenlerinde sosyalizmi çağrıştıracak Kızılordu propagandalarının yapılması; bütün bunlar Putin'in kişisel düşüncesini olduğu kadar, temsil ettiği sermaye öbeğinin, siloviklerin de yeni Rus rejiminin ideolojisine ilişkin kurgularını yansıtmaktadır.

siloviki tipolojisi

Putin rejimi altında siloviki lehine çarpıcı bir dönüşüme tanık olunduğu kesindir. Putin'in iktidara oturması, söz konusu kadronun da devlet aygıtı içindeki gelişmesini pekiştirmiştir. Bununla birlikte, oligarklar denen, "sivil" ultra zenginler kadrosunun bütünüyle tasfiye edildiğini söylemek abartılı olacaktır. Tersine, burada yüksek güvenlik bürokrasisinin ekonomiyle bütünleşmesi, bu büyük sermaye sahipleriyle de bir tür yeni sözleşme yapmak anlamına geliyordu. Putin'in kendi oligarkları vardı ve bunları belli koşullar altında teşvik etmekten sakınmadığı uygulamalarında görüldü.

Putin'in restorasyon hamlesinde odak, enerji ve savunma sektörleri oldu. Eskiden beri devlet denetiminin pek zayıflamadığı savunma sektöründeki gelişmeler kamu kanaatine kapalıdır. Bununla birlikte, enerji sektörü, Putin'in, Marx'ın terimiyle bir tür "primitif akümülasyonla" servet aktarımı üzerinden kurduğu siyasal dengelere örnekler sunmaktadır. Hodorkovskiy'in yukarıda söz ettiğimiz tasfiyesi ve Yukos'un malvarlığına el koyma operasyonu tek değildir, Bir başka petrol devi Rosneft'in kurucusu Mihail Gutseriyev de 2007 yılında vergi kaçırmaktan suçlandığında İngiltere'ye kaçmaktan başka çare görmemişti. Rosneft'e el konuldu ve şirketin yönetim kurulu başkanlığına tipik bir silovik olan İgor Seçin getirildi. Şirket ise, ünlü oligarklardan Oleg Deripaska'ya 3 milyar dolara satıldı. Deripaska da Roman Abramoviç, Vladimir Potanin gibi diğer ünlü adlarla birlikte, hem dünyanın sayılı ultra zengin sermayeleri hem Putin döneminde kollanan oligarklar arasında bulunmaktadır. Putin döneminde ekonominin zirvelerini belirleyen tipik bir hücre budur. Oligarklar açısından bakıldığında, bu duruma gösterdikleri rıza, Rusya büyük zenginlerinin, deregülasyon dönemi sırasında Ağustos 1991 darbesi, 1993 ayaklanması, 1996 seçimleri ve 1998 devalüasyonunda, yakından hissettikleri sınıfsal tehlike karşısında Putin'e razı olmaları, içlerinden bazılarını feda ederek bir sınıf olarak kurtulmayı seçtiklerini düşündürmektedir.

kriz sınavında putinizm

Putinizm'in geleceği, büyük oranda dünya bunalımı karşısında göstereceği performansa bağlı görülüyor. Batı basınında bu konuda yayınlar gün be gün artmakta, çöküş beklentileri dile getirilmektedir.

Kriz, Putin rejimini restorasyon sürecinin ortasında yakaladı, ama Putinizm'in krizde geçirdiği sarsıntı dinmiş olmasa da beklenen sonuçları henüz vermedi. Rastlantı değil, Neil Robinson, Rusya'nın 2008 ekonomik darbesini ağır biçimde yemesine rağmen bir buhrana sürüklenmediğine dikkat çekmektedir.[26] Robinson sunumunda, ağır ekonomik krize rağmen Rusya'da siyasal bir çöküş ve değişim beklemenin henüz erken olduğunu da belirtmektedir.[27] Bu saptamanın altında, Putinizm'in işinin henüz yeni başlamış olması yatıyor.

2009 kriz-önlem paketi

Putin rejimi, Mart 2009'da *Programma Antikrizisnih Mer* Krizle Mücadelede Önlemler Programı ilan etti. Gelişmiş ekonomilerin gerileme ve çöküş uçurumuna yuvarlandığı bir dönemde, Rusya hükümeti önceliklerini farklı belirlemişti. Devlet, yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmeli, sosyal güvenlik programlarını güçlendirmeli ve işsizliğin artışına karşı direnmeliydi. Tarım, taşımacılık ve inşaat başta olmak üzere, endüstriyel büyüme sürdürülecekti. Yurtiçi talebi büyütme yolunda önlemler de pakette belirgin yer tutuyordu. Bunlara, ülkenin teknolojik altyapısının değiştirilip geliştirileceği ilanının eklenmesi dikkat çekicidir. Bankacılıkta istikrar gibi vaat niteliğindeki diğer noktalar bir yana, bunlar, Batı'daki tartışmaların tersine, kriz karşısında küçülme değil, açıkça büyüme politikalarına işaret ediyordu. Büyüme politika-

Putin'in kendi oligarkları vardı ve bunları belli koşullar altında teşvik etmekten sakınmadığı uygulamalarında görüldü.

larında devletçilik vurgusunun yapıldığını da görmek mümkündür; krizin öncelikleri bölümünde, "kriz koşullarında ülkenin ekonomik yaşantısında devletin rolü nesnel olarak artar" cümlesi bir çıkış noktasıdır; devletin rolüne yönelik net vurguları, işletmelerin ve halkın ekonomik hevesini kırmamak için devletin azami sorumlulukla davranacağı güvencesi izliyordu.[28] Devlet, bildirgede açıkça merkeze yerleşmiş bulunuyordu.

Durum, Rusya'nın yeni bir korumacılığa ve Keynesçiliğe doğru evrildiği yorumlarına yol açtı. Bu yorumlar uygulamalarda da bolca dayanak buluyordu. Rusya kriz boyunca yüzlerce "korumacı" önlem almıştı. Çıkarılan yasaya göre, 2020 yılına kadar otomobillerin yüzde 30'u yerel üreticilerin elinden çıkmış motorlarla donatılacaktı. Dahası, Mart 2011'den itibaren, meyve, sebze, kanatlılar gibi bazı besin maddelerinin ithalatına da yasak getiriyordu.[29] Yalnızca bu da değil; Kasım 2009'da gene Putin, emekli maaşlarını yüzde 46 oranında artıracağını ilan etti. Putin "emekli maaşlarını artırma kararımız makro ekonomik istikrar amacına aykırı görünebilir," diyor ve maaşlarının büyük kısmını tüketime harcayan bu kesime yönelik kararın "aynı zamanda bir teşvik" olduğunu ekliyordu.[30] Ekonominin "verimsiz" kesimlerine kaynak akışını kesmek isteyen Batı'da emekli maaşları konusunda bir süre önce gelişen eğilimin tam tersi bir çizgi ilan edilmektedir.

Putinizm, yeni doğan ve hızla tekelleşen Rus sermayesinin, bu sürecin yarattığı toplumsal bedellere, hatta tehditlere karşı bir çaresiydi.

Bu kararlar, ekonomi tartışmalarında, kaçınılmaz olarak "kaynak" meselesini gündeme getirmektedir. Rusya'nın bu genişleme politikalarında ne gibi kaynaklara güvendiğinin ayrıntıları, bu yazının konusu dışında kalıyor. Ama bu "güven" ve genişleme programının ilan edilmesi, başlı başına bir göstergedir. Putinizm'in kriz karşısında bir direnme değil, bir "hücum" stratejisi benimsediğini gösteren ipuçları sağlamaktadır.

Anlaşılır gerekçelerle, Rusya'nın ekonomik krize yanıtı ve performansı, gene dar anlamda ekonomik göstergelerin teknik çözümlemelerinde aranıyor. Bu bakımdan, hammadde, özellikle petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, bütçe dengesi, istihdamdaki değişmeler, Rusya'nın kaderinin görülebileceği birer fal nesnesine dönmüş durumda. Batı'nın bakışı, 2009 bildirgesinin uzun vadeli hedeflerinden ziyade, halihazırdaki kısıtlara odaklanma eğilimindedir.

Ekonomik göstergelerin izlenmesi, kuşkusuz zorunlu ve yol gösterici olmakla birlikte, kriz döneminin belirsizliklerine dar güncel politik kaygıların belirlediği yorumlar da eklenince, daha ziyade Putinizm'in performansına, reflekslerine ya da geleceğine ilişkin değerlendirmeleri karmaşıklaştırma sonucu doğuruyor. Rusya basını ve literatüründeki "müjdelere", Batı literatürünün, basınının, bu arada Batı'ya seslenen Rusya kökenli kuruluşların "felaket" senaryoları eşlik ediyor.[31] Enformasyondaki muğlaklık ve çelişkiler, neredeyse Soğuk Savaş dönemini andırır ölçektedir. Halihazırda kesin olan şu; Rusya'nın krizin dalgalarıyla sallanmayı sürdürmektedir ve 2009 krizle mücadele bildirgesinde ilan edilen hedeflerin henüz gerçekleşmediği bizzat Rusya yöneticilerince de itiraf edilmektedir: Kalkınma Bakanı Andrey Belusov, 2013'ün ilk çeyreğinde büyümenin yüzde 1 çıkmasını "ilk çeyrekteki sonuçlar (umulandan) kötü" sözleriyle kabul edebiliyor. Bununla birlikte, aynı bildirgede işin bir de "iradi" yönü göze çarpıyor. Putin rejiminin önünde daha uzun vadeli ve ilk adımları henüz atılmış başka hedefler bulunuyor. Putinizm, eninde sonunda bir refah dönemi değil, kriz çocuğudur; kriz koşullarına teslim olmak değil, irade göstermek iddiasıyla ayakta durmaktadır. Dolayısıyla, uzun vadeli hedefler retorikten ibaret görülmemelidir ve asıl göz önüne alınması gereken, Putinizm'in doğasındaki kaygıların, bu rejimin ufkuna hangi yapısal programları yerleştirdiğidir.

yeniden endüstrileşme: militarizm yolu

Putinizm, yeni doğan ve hızla tekelleşen Rus sermayesinin, bu sürecin yarattığı toplumsal bedellere, hatta tehditlere karşı bir çaresiydi. Kuşku yok, çeşitli siyasal gerilimler biçiminde ortaya çıkmış olsa da bunlar sınıfsal tehlikelerdi. Bu da, Putin rejiminin, 1998 krizini andıracak bir geri çekilmeyle o dönemin tehlikelerinin uyanmasındansa uzun vadeli bir programa girişmek için, salt iktisadi gereklerden daha çok "motivasyonu" olduğuna işaret ediyor.

Nitekim, hükümetin bakışı, kısa vadeli ekonomik göstergelerden başka yöne çevrilmiş durumda. Bütçe öngörülerini sarsacak değişmeler, finansal istikrarsızlık ya da sözgelimi petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar Batı'da heyecan yaratsa da, rejimin birincil kaygısı olmaktan çıkmış görünüyor. Medvedev, "Rusya ekonomisinin hammadde ihracatına bağımlılığı büyüktür, ama aynı zamanda abartılmıştır da" derken bu noktadadır.

Medvedev'e göre temel tehditler, Rusya şirketlerinin rekabet kapasitesinin yetersizliği, teknoloji tabanının zayıflığı ile emek üretkenliğinin düşük olması ve yüksek enerji girdileri olmaktadır.[32] Üçünün de uzun vadeli yatırım tasarımları gerektirdiğine kuşku yoktur.

Medvedev'in Rusya kamu kanaatini güncel ekonomik dalgalanmaların ötesine bakmaya davet eden sözleri, Rusya'nın krizden 1929 bunalımında Sovyetler Birliği'nin yaptığı gibi yeni bir endüstri tabanıyla, deyim yerindeyse endüstriyel bir sıçrayışla çıkmayı öngördüğünü düşündürmektedir. Başka deyişle deregülasyonla dağılan Sovyet endüstrisi yerine, şimdi özel mülkiyet rejimi altında bir yeniden endüstrileşme gündemdedir.[33] Sovyetler, 1929 krizinden bir endüstriyel sıçrayışla çıkmamış olsaydı, iktidarı çökertecek bir sınıfsal tehditle yüz yüze kalacaklardı; şimdi aynısı, Rusya'da sermaye düzeninin yerleşmesi için gerekli görünüyor. Öyleyse, burada da bir tür "tersine Bolşevizm" saptamak mümkündür.

Tarihte modeli var. Özel mülkiyet, hatta tekel ekonomisi koşullarında endüstrileşme örneği on dokuzuncu yüzyıl sonu Almanya olarak görülebilir. Sovyetler Rusya tarihinden bir metafor olsa da, özel mülkiyetin tasfiye halinde olduğu o rejimdense, tarihsel deneyim bakımından 1870-1914 Almanyası, Rusya'nın bugünkü durumunu daha fazla çağrıştırmaktadır.

Almanya birleşmesi ve endüstrileşmesi, tekel ekonomisinin yasal olarak uygulandığı bir kalkınma modeliydi; gene emperyalizm tartışmalarının doğduğu aynı dönemde Almanya gelişmesinin "tekelci devlet kapitalizmi" sözcüğünü siyasal literatüre sokan deneyim olduğunu söylemek de mümkündür. Bu kalkınmada motor güç, dev tekelleri devletle bütünleştirerek besleyen askeri sektör olmuş, hatta Von der Goltz'un *das Volk in Waffen*, Osmanlı'da ünlendiği adıyla millet-i müsellaha, yani silahlanmış ulus öğretisinde olduğu gibi, askeri sektörün bütün topluma yayılması tasarımlarını da alabildiğine teşvik etmişti.[34] Ücretlerde keskin yükselişler talep eden refah devleti uygulamalarındansa, büyük sermayeyi korkutmayacak, emek gücünü belli iyileştirmelerle baskılamaya devam edecek bir rejim; bir yanda devletle bütünleşmiş güçlü tekeller, bir yanda bunların temsil ettiği "Kayzer" liderliği, Rusya'nın bugünkü kaygılarına daha fazla hitap eder görünmektedir.

Nitekim, Putin rejiminin 2009 yılında açıkladığı kriz paketinde ve Rusya'nın sonradan benimsediği uygulamalarda, ekonomik sonuçları kısa vadede görülemeyecek bir askerileşme saptamak mümkündür.

Krizle mücadele kapsamında ilan edilen 2009 bildirgesinde, "özellikle, Rus şirketlerinin üretimlerine yönelik iç talebin teşvik edilmesi, bir ölçüde devlet talebinin genişletilmesiyle, diğer yanda özel sektör ve halkın talebinin büyütülmesiyle sağlanacaktır" sözlerinde öne koyulan ufuk, retoriğin ardına saklanmıyor.

Bu çerçevede "savunma sanayii gibi stratejik sektörlere, aynı zamanda devlet düzeniyle ilgili diğer sektörlere 300 milyar dolarlık kredi ayrıldığı" açıklamasını başka destekler de izlemektedir. Ayrıca "hükümet, savunma endüstrisi kompleksinin örgütlenmesine destek olacaktır" sözü, savunma endüstrisi kompleksine ilk aşamada "on beş milyar rublelik bir destek vaadi" daha pekçokları arasında öne çıkıyor. 2009 yılında savunma endüstrisine yönelik üç milyar dolarlık ek teşvik bir yana, hükümetin bu kapsamdaki şirketlere *"znaçitel'nih ob'em byudcetnih sredstv"*, hatırı sayılır hacimde bütçe araçlarıyla destek sunacağını ilan etmesi önemlidir. Nitekim, bu bildirgeye kadar hisselerin alımı yoluyla çeşitli büyük işletmelere 20 milyar rubleye yakın destek olunduğu aktarılıyor.[35] Bunlar, bildirgede bir sayfada sayılan ve çok kısa bir zaman dilimini kapsayan desteklerin bazılarıdır.

Söz konusu eğilimin geçtiğimiz üç yıl içinde pekiştirildiği ve keskinleştirildiği gözlemlenebilmektedir. Ekonomik programın savunma endüstrisine yoğunlaştırılması, Ocak 2012'de bir konferansta açıkça "bu programı savunma endüstrimizin bugünkü haliyle uygulamamız imkansız" diyen Maliye Bakanı Aleksey Kudrin'i Eylül 2012'de makamından edecek kadar kararlı biçimde yürütülmekteydi. Çok geçmeden, bundan iki ay sonra, kazanacağı neredeyse kesin olan devlet başkanlığı seçimleri arifesinde Putin, Rossiiskaya Gazeta'da yayımladığı makalede, 2012 Şubat ayında savunma endüstrisinin yapılandırılması için 768 milyar dolarlık devasa bir paket hazırladıklarını açıklıyordu. Haberlere göre bu açıklama, Soğuk Savaş'ın dönüşü korkularını artırmıştı.[36] Bu korkuları Putin yönetiminin ABD'yle uluslararası sahada karşı karşıya gelme konusundaki istikrarı pekiştirmektedir.

Ücretlerde keskin yükselişler talep eden refah devleti uygulamalarındansa, büyük sermayeyi korkutmayacak, emek gücünü belli iyileştirmelerle baskılamaya devam edecek bir rejim; Rusya'nın bugünkü kaygılarına daha fazla hitap eder görünmektedir.

Nitekim, Rusya'nın bütün bu yolda yalnız olmadığı da biliniyor. Rusya, Asya'da bölgesel ekonomik ve siyasal işbirliği kuşakları içinde Çin'le bir çekirdek oluşturma yolunda görünüyor. Rusya, kriz politikalarında ve ekonomiyi askerileştirme hamlesinde, bir diğer önemli kutup olan Çin'le kritik ilişkiler kurmuş durumdadır. Mart 2013'te, yeni seçilen Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Xi Jinping, ilk ziyaretini Rusya'ya yapmış, otuz yıllık yüklü bir doğalgaz ve petrol anlaşmalarıyla dönmüştü. Bu, aslında önceki bir dizi endüstriyel anlaşmayı pekiştirmek üzere atılmış bir düğümdü. Aralık 2012'de Rusya ile Çin Rusya uçak endüstrisini temel alarak yeni bir uçak projesi geliştirmek üzere anlaştılar; proje büyük oranda havacılıktaki Boeing ve Airbus şirketlerinin egemenliğini kırmaya yönelikti.[37] Gene Mart 2013'teki ziyaret, aynı zamanda Çin-Rusya askeri işbirliğinin pekiştirilmesiyle sonuçlandı. Bu, askeri tatbikatlar ölçeğiyle sınırlı kalmayıp askeri teknolojinin geliştirilmesi yolundaki işbirliğidir.[38] Kuşkusuz, burada iki ülkenin uçak ve silah endüstrisindeki işbirliğinde önemli bir eksikleri, iki ülkede de emek verimliliğinin Batı'daki kadar yüksek olmamasıdır. Bununla birlikte, girilen yolda bu eksikliğin giderilmesi de orta vadede mümkün görünüyor. Kuşkusuz, bu endüstriyel iç içe geçiş, aynı zamanda, Rusya'nın dünya siyasetinde tutmayı tasarladığı yer açısından da elzemdir. Putin rejimi bu seçeneği ilan ederek dünya siyasetinde başka bir kutup kurma yolunda istikrarlı adımlar atıyor.

Rusya büyük sermayesinin Putin rejimine desteğinin kesilmesi için bir neden görünmüyor.

Rusya'nın bu yolunda başarısı konusunda şimdiden bir kestirmede bulunmak kuşkusuz güçtür. Bununla birlikte, tarih, bu tür siyasal iradeye dayalı ekonomik programlarda başarının sırrının "ısrar" olduğunu gösteriyor. Bir rejimin böyle köktenci programlarda ısrar edebilmesi ise, kuşkusuz dayandığı kesimleri seferber edebilme gücüne bağlıdır.

Bu koşullarda, Rusya büyük sermayesinin Putin rejimine desteğinin kesilmesi için bir neden görünmüyor. Krizin dalgalarıyla Putin'e yönelik muhalefetin daha görünür olduğu besbelli; üstelik bu muhalefette Komünist Parti'nin özellikle gençler arasında güç ve itibar kazanmış olması kaydedilmeye değer. Bununla birlikte, Komünist Parti'nin Putin rejimine karşı bir siyasal radikalizm göstermediği de ortadadır. ABD çıkarlarını püskürterek içeride itibar toplayan, uzun vadeli vaatlerle büyük sermayeyi kendine bağlayan, bu arada sosyal politikalarla orta sınıfı edilgenleştiren rejimin siyasal dayanakları, karşıtlarına pek az şans tanıyor. Koşullar, Çin'le birlikte Batı hegemonyasına karşı bir kutup oluşturan Rusya'da militarist endüstrileşme için elverişli görünüyor.

dipnotlar

1 Özellikle Avrupa kamu kanaati bu demokrasi sorgulamalarına yabancı değildir. Birleşmiş Milletler barış gücü komutasında çalışmış diplomat Jean-Marie Guehenno'nun 1993 tarihli La Fin de la démocratie (Paris: Flammarion, 1993), Demokrasinin Sonu yapıtı dünya ölçeğinde yankı bulmuştu. Tartışmalar, Avrupa'da neo-faşist akımların, bu arada özensiz biçimde "popülist" olarak adlandırılan sağ siyasal liderliklerin çıkışıyla keskinleşti. Batı'da demokrasinin yapısal bir kriz yaşaması, giderek yalnızca bir etikete dönmesi, demokrasinin geleceğine ilişkin kuşkular artık Kıta Avrupası'nda siyaset biliminin öncelikli konusu olmaya aday görünüyor; bu konuda kapsamlı bir inceleme için: Norberto Bobbio, Le Futur de la démocratie, Fransızca çev. Sophie Gherardi ve Jean-Luc Pouthier (Le Sieul: Paris, 2007).

2 Kriz ile Putin rejiminin çöküşünü bağdaştıran tipik bir güncel değerlendirme için, Brian Whitmore, Russia's Tumultous Year to Come, The Atlantic, http://www.theatlantic.com/international/archive/2013/01/russias-tumultous-year-to-come/266748/, 2 Ocak 2013 (erişim, 23 Şubat 2013).

3 Sergei Prozorov "And the End of History Russian Post-communism" Studies in East European Thought, cilt 60, no. 3 (2013): 207–230, 209.

4 Padma Desai, Conversations on Russia: Reform from Yeltsin to Putin (Oxford University Press: Cary NC, 2006) 90. Çubais'in bu yorumu, 23 Mart 2013 günü ölen Rus oligark Boris Berezovskiy'in son söyleşisiyle de pekişmektedir; Berezovskiy, komünistlerin 1996 seçimini kazanması durumunda bütün malvarlıklarına el konmasından korktuklarını, bu nedenle diğer oligarklarla birlikte "sarhoş devlet başkanı çıkarına kampanya yürütmeleri için yayıncıların ve bürokratların gücünü yönlendirdiklerini" söylüyordu. Ben Judah, "Confessions of an oligarch: Shortly before his mysterious death, Boris Berezovsky revealed how he amassed a £2bn fortune in the ruthless pillage of post-Soviet Russia", DailyMail, 6 Nisan 2013, http://www.dailymail.co.uk/news/article-2304973/Confessions-oligarch-Shortly-mysterious-death-Boris-Berezovsky-revealed-amassed-2bn-fortune-ruthless-pillage-post-Soviet-Russia.html#ixzz2PmvfXoRP , erişim 7 Nisan 2013.

5 Kısa süre önce zenginleşmiş dev şirketlerce "zahvat' gosudarstvo", devletin ele geçirilmesi döneminden söz eden akademisyen Yekaterina Juravskaya, bunu bölgesel düzeydeki demokratik kurumların zayıflığına bağlamaktadır. Yekaterina Juravskaya, "Federalizm v Rossii", Rossiya Posle Krizisa içinde, ed. Sergey Guriyev vd. (OOO "Yunaytıd Press": Moskova, 2011) 100.

6 Gazetelerde sıklıkla görülen bu kabul, giderek akademik alanda da dikkate alınmış görünüyor. Sovyet-sonrası Rusya incelemelerinin tanınan adı Marshall I. Goldman, Rusya'da özelleştirme süreci üzerine önemli başvuru kitabına başlık olarak İngilizce "privatization", özelleştirme sözüne atfen "piratization", korsanlaştırma sözcüğünü seçiyordu: Mars-

hall I. Goldman, The Piratization of Russia: Russian Reform Goes Awry (Londra ve New York: Routledge, 2003).

7 Stanislav Menşikov, Anatomiya Rossiiyskogo Kapitalizma (Mejdunarodnie otnoşeniya: Moskova, 2004) 22. Bununla birlikte, burada tekelleşme sözcüğünün muhtemel yanlış çağrışımlarından kaçınmak için şunu belirtmek gerekir: Sovyet ekonomisini hızla metalaştırma süreci, deregülasyon, tek parça bir sermaye topluluğunun gelişmesiyle ilerlememişti. Özellikle 1992 yılındaki hiperenflasyon, türeyen sermaye topluluklarına gelir aktarımı olarak işledi. "Oligarklar", buradan doğan sınıfın dünya kamu kanaatince de bilinen en gösterişli örneğiyse de, Putin döneminin de göstereceği üzere, devasa bir ekonomik ve siyasal güç ele geçirmiş tek kesim değildi.

8 Gordon M. Hahn, "Putin's Federal Reforms: Reintegrating Russia's Federal Space or Upsetting the Metastability of Russia's Assymetrical Federalism," Demokratizatsiya, cilt 9, no. 4 (Sonbahar 2011): 498–529, 500.

9 Anayasa krizi: Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin ile Rusya parlamentosu arasındaki anayasal yetki krizidir. Yeltsin, 1977 Brejnev anayasasının kurumlarını koruyan mevcut anayasanın, Sovyet-sonrası şok terapisi ve sert özelleştirme politikaları önünde engel olduğunu söyleyerek yeni bir anayasa yapılması gereğini ilan etmişti. Yeni anayasa yapılana kadar da meclis yetkilerini devlet başkanı olarak elinde tutmak istediğini açıklıyordu. Buna karşılık Parlamento ise mevcut anayasal yetkilerine dayanarak Yeltsin'e direnmekteydi. Gerilim, 1993 sonbaharında Yeltsin'in anayasal yetkilerinin dışına çıkarak parlamentoyu lağvettiğini açıklamasıyla iç savaşa dönüştü. Moskova'da sokak çatışmaları başgösterdi. Komünist ve milliyetçi muhalefetten oluşan parlamento güçleri, Moskova'yı neredeyse ele geçirmişti. Sonunda ordu Yeltsin lehine müdahale ederek parlamento güçlerini bastırdı. Gerilimin daha ayrıntılı bir dökümü: Andrew Felkay, Yeltsin's Russia and the West (Greenwood Press: Westport, 2002) 78-82.

10 Hahn, Putin's Federal Reforms, op. cit.

11 Felkay, Yeltsin's Russia, 80-82.

12 Hahn, ibid. 499.

13 Graeme P. Herd, "Russia and the Politics of 'Putinism' " Journal of Peace Research, cilt 38, no. 1 (Ocak 2001): 107-112, 110.

14 Boris Yeltsin, Prezidentskiy Marafon: Razmışleniya, Vospomineniya, Vpeçatleniy (Rosspen: Moskova, 2008) 23.

15 Anatoliy Çubais, Batı basınında "reformatör" olarak tanımlanan, üst düzey teknokrat-işadamıdır. Oligarklardan farklı bir çizgi izlemiş, Yeltsin döneminde özelleştirmeleri yönetmiş, bakan olarak görev almıştı. Putin'in yükselişinde önemli pay sahibi olup iktidarında da bağını korumuştur. Putin'in Anatoliy Çubais de dahil olmak üzere, başkanlık öncesi serüveni ve bağlantıları için, Jacques Allaman, Vladimir Poutine et le Poutinisme (l'Harmattan: Paris, 2004) 15-29.

16 Yeltsin, Prezidentskiy Marafon, 13.

17 Bu müdahalelerin Putin rejimine verdiği katı merkeziyetçilik görüntüsüne aldanmamak gerekir; kuşkusuz bu federasyon reformları, Putin'in Çeçen savaşında anımsattığı zor gücü yanında yerel yönetimlere verilen çeşitli paylarla sağlanıyordu. Öyle ki, Batı literatüründe Putin'in "adem-i merkeziyetçi" olabileceğine ilişkin gözlemler de yer almaktadır. Akademisyen Hahn, bu dikotomi dışına çıkarak, Putin'in asıl meselesinin federalizmdeki "asimetrik" yapıyı kaldırmak olduğunu söylemektedir. Batı literatüründeki tartışmaların özeti için, Hahn, Putin's Federal Reforms, 498; Putin federatif reformlarının ayrıntılı tartışması için, ibid. 503-507.

18 Vladimir Putin, Stenografiçeskiy otçet o pressconferentsii dlya rossiiskih i inostrannıh jurnalistov, 20 Haziran 2003, http://archive.kremlin.ru/text/appears/2003/06/47449.shtml, erişim, 20 Şubat 2013.

19 Stephen Fortescue, Russia's Oil Barons and Metal Magnates: Oligarchs and the State in Transition (Palgrave: New York, 2006) 123-131.

20 Hibrid rejim kavramı, Şevtsova gibi Batı'da tanınmış Rus siyaset bilimcilerince de savunuluyor. Batı'da Hibrid rejim tartışmaları için: J. Paul Goode, "Redefining Russia: Hybrid Regimes, Fieldwork, and Russian Politics." Perspectives on Politics cilt: 8, no. 04 (Kasım 2010): 1055–1075, 1060.

21 Lev Gudkov, Problemı Rossiiskogo Obşçestva i Zadaçi Ego İssledovaniya: Priroda 'Putinizma'" Vestnik Obşçestvennogo Mineniya 101 no: 3 (Haziran-Eylül 2009): 6-16, 8-11.

22 Gudkov, ibid, 15-17.

23 Siyaset bilimci Şevtsova, "teknokratlar" terimiyle, benzer bir yönetici kadroya dikkat çekmektedir. Anatoliy Çubais'te temsil edilen bu kadro, daha sonra Putin'in iktidarını pekiştirmesinde de etkin rol oynamıştır. Lilya Şevtsova, Vnesistemniy Rejim Borisa Yeltsin, (Rosspen, Moskova: 1999) 328-329.

24 Putinizm'in özgünlüğüne katılmayan yaklaşımlar da bulunmaktadır; bunlardan birinde, V. Nikonov, Putinizm'in liberal ekonomi ile sert devlet uygulamaları bileşimini temsil etmesi bakımından, Fransa'nın De Gaulle'cülüğüne benzetiyor. N. A. Baranov, "Politiçeskiy Rejim Sovremennoy Rossii" İzvestiya RGPU im. A. İ. Gertsena, cilt: 8, no: 35 (2007):54-63, 62.

25 Siloviki, Rusça'da güç anlamına gelen "silo" sözcüğünden türetilmiş, bir "güçlüler" ekibine gönderme yapmaktadır.

26 Krizin ilk dalgasıyla birlikte Rusya'nın finansal pozisyonu ağır darbe yedi. Dış borçları 2007 yılında 310 milyar dolardan 2008 Ocak'ta 463 milyar dolara, aynı yılın Ekim ayında ise 540 milyar dolara çıkmıştı. 2008 yazında petrol fiyatı varil başına 90 dolara inmişti ki, Maliye Bakanı Aleksey Kudrin, bunun 70 dolarının dış borç ödemelerine gittiğinden yakınıyordu. 2008 Eylül ayı sonlarında Rusya borsası yüzde 70'e yakın düşüş gösterdi. Yalnızca 2008 Ekim ayında 50 milyar dolar sermaye yurtdışına kaçtı; bu durum, krizde Çin gibi döviz rezervlerine güvenen Rusya açısından özellikle sarsıcı oldu. Ülke, 2009'un üçüncü çeyreğinden sonra göreli bir toparlanma sergiledi. O kadar ki, bunu muhtemelen 2009 yılındaki kriz-önlem programının başarısına bağlayan dönemin başbakanı Putin, 2010 Nisan ayında, Rusya ekonomisinde gerilemenin bütünüyle bittiğini ilan etmekten geri kalmamıştı. Gene de kuşkusuz "bu krizin bittiği anlamına gelmiyor" idi.

27 Neil Robinson,"Russia's Response to Crisis : The Paradox of Success" Paper for COST Workshop on Crisis and

transition economies, (Budapeşte: Mart 2012).

28 Programma Antikrizisnih Mer, http://www.rg.ru/2009/03/20/programma-antikrisis-dok.html, erişim 2 Mart 2013.

29 Marie-Christine Corbier, "De la Chine à la Russie, les mesures protectionnistes se multiplient," Les Echos, no. 21140 (Mart 2012) 6.

30 "Russia Putin sees economy boost from higher pensions", Reuters, 25 Kasım 2009, http://www.investing.com/news/financial-news/russia-putin-sees-economy-boost-from-higher-pensions-103711.

31 Bu arada, söz konusu kötümser incelemelerin daha çok kısa dönemli dalgalanmaları temel alan incelemelerden çıkıyor olması dikkat çekici. Buna bir örnek için kaynaktaki diğer makalelerin yanında, S. Javoronkov, "The Political and Economical Results of January 2013", Gaidar Institute for Economic Policy, Economic Developments içinde no. 2 (2013): 5-8.

32 E. Karpenko, "Pravda Medvedeva", www.gazeta.ru, 23 Ocak 2013, erişim 25 Ocak 2013.

33 Bu, halihazırdaki kaynak sorununa da başka açılardan bakmayı gerektiriyor. Putinizm'in yöneticilerinin, bir kez endüstrileşme yoluna girildiğinde endüstrileşmenin kendi kaynaklarını yarattığını çarpıcı Sovyet kalkınmasıyla öğrenmemişlerse, kriz dönemine özgü hırs ve telaşın getirdiği içgüdüyle fark etmeleri işten değildir.

34 Alman endüstrileşmesinin betimleyici bir anlatımı için Robert Lee, The Paradigm of German Industrialisation: Some Recent Issues and Debates in the Modern Historiography of German Industrial Development, German Industry and German Industrialisation: Essays in German Economic and Business History in the Nineteenth and Twentieth Centuries içinde, W. R. Lee (ed.), (Routledge: Londra, 1991) 8-28.

35 Programma Antikrizisnih Mer, http://www.rg.ru/2009/03/20/programma-antikrisis-dok.html, erişim 2 Mart 2013.

36 Charles Clover, "Putin unveils plan to boost Russian military" Financial Times, 20 Şubat 2012.
37 "La Russie et la Chine s'unissent pour concurrencer Boeing et Airbus" Le Monde, 6.12.2012.

38 "China, Russia agree to strengthen defense cooperation," Xinhuanet, 24 Mart 2013, http://news.xinhuanet.com/english/china/2013-03/25/c_124496966.htm, erişim 30 Mart 2013.

kaynakça

Allaman, Jacques. Vladimir Poutine et le Poutinisme (l'Harmattan: Paris, 2004).
Baranov, N. A. "Politiçeskiy Rejim Sovremennoy Rossii" İzvestiya RGPU im. A. İ. Gertsena, cilt: 8, no: 35 (2007):54-63.
Bobbio, Norberto. Le Futur de la démocratie, Fransızca çev. Sophie Gherardi ve Jean-Luc Pouthier (Le Sieul: Paris, 2007).
Desai, Padma. Conversations on Russia: Reform from Yeltsin to Putin (Oxford University Press: Cary NC, 2006) 90.
Felkay, Andrew. Yeltsin's Russia and the West (Greenwood Press: Westport, 2002).
Fortescue, Stephen. Russia's Oil Barons and Metal Magnates: Oligarchs and the State in Transition (Palgrave: New York, 2006).
Goldman, Marshall I. The Piratization of Russia: Russian Reform Goes Awry (Londra ve New York: Routledge, 2003).
Goode, J. Paul. "Redefining Russia: Hybrid Regimes, Fieldwork, and Russian Politics." Perspectives on Politics cilt: 8, no. 04 (Kasım 2010): 1055–1075.
Gudkov, Lev Problemı Rossiiskogo Obşçestva i Zadaçi Ego İssledovaniya: Priroda 'Putinizma'" Vestnik Obşçestvennogo Mineniya 101 no: 3 (Haziran-Eylül 2009).
Hahn, Gordon M., "Putin's Federal Reforms: Reintegrating Russia's Federal Space or Upsetting the Metastability of Russia's Assymetrical Federalism," Demokratizatsiya, cilt 9, no. 4 (Sonbahar 2011): 498–529.
Herd, Graeme P. "Russia and the Politics of 'Putinism' " Journal of Peace Research, cilt 38, no. 1 (Ocak 2001) 107-112.
Juravskaya, Yekaterina "Federalizm v Rossii", Rossiya Posle Krizisa içinde, ed. Sergey Guriyev vd. (OOO "Yunaytıd Press": Moskova, 2011).
Putin, Vladimir. Stenografiçeskiy otçet o press-konferentsii dlya rossiiskih i inostrannıh jurnalistov, 20 Haziran 2003, http://archive.kremlin.ru/text/appears/2003/06/47449.shtml, erişim, 20 Şubat 2013.
Prozorov, Sergei. "And the End of History Russian Post-communism" Studies in East European Thought, cilt 60, no. 3 (2013): 207–230.
Robinson, Neil "Russia's Response to Crisis: The Paradox of Success" Paper for COST Workshop on Crisis and transition economies, (Budapeşte: Mart 2012).
Yeltsin, Boris. Prezidentskiy Marafon: Razmışleniya, Vospomineniya, Vpeçatleniy (Rosspen: Moskova, 2008).
Programma Antikrizisnih Mer, http://www.rg.ru/2009/03/20/programma-antikrisis-dok.html, erişim 2 Mart 2013.

basın

Financial Times,
Le Monde,
Les Echos,
Reuters,
The Atlantic,
www.gazeta.ru,
Xinhuanet

küresel resesyonda ekonomik politikalar ve farklı refah rejimlerinde emek piyasası dönüşümleri

Yelda Yücel

özet

Küresel resesyonda (2008-2009) kamu otoriteleri çok çeşitli politikalar uygulamış; bununla birlikte, emek piyasalarında farklı kurum ve kanallar üzerinden farklı etki ve sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu çalışma kriz sırasında ve sonrasında emek piyasalarında oluşan dönüşümleri kapitalist refah rejimleri açısından değerlendirmekte, Avrupa'daki gelişmiş ülkelerle birlikte Türkiye'yi incelemektedir. Genellikle karşılaştırmalı politik iktisat yaklaşımları toplumsal cinsiyet bakış açısını analizlerine dahil etmemektedir. Bu çalışma emek piyasası sonuçlarına özellikle toplumsal cinsiyet perspektifinden bakmaktadır. Çalışmanın sonucunda, çeşitli refah rejimlerinde farklı dönüşümler olduğu tespitini destekler bulgulara ulaşılmış, toplumsal cinsiyet sonuçları itibariyle ise, bazı sonuçların kapitalist refah rejimi türüne bağlı olmaksızın tüm ülkeler için geçerli dönüşümler olduğu görülmüştür. Elbette, ülkeye özgü toplumsal cinsiyet sonuçlarının olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Bütün bunlar, toplumsal cinsiyeti analize dahil ettiğimizde, sınıflandırmaların yorumlanışını güçleştirmekte, halihazırda varolan tanım ve sınıflamaların sorgulanmasına yol açmaktadır.

anahtar kelimeler: Kriz, istihdam politikaları, kapitalist ekonomiler, toplumsal cinsiyet, Türkiye

abstract

Various policy responses have been put into action since the outbreak of the global recession (2008-2009) along with the different outcomes in labour markets. This study questions whether labour market adjustment during the crisis and recovery varied according to different capitalist welfare regimes and looks closely at the mature economies of Europe and Turkey. Existing comparative political economy literature does not sufficiently address the gendered implications of labour adjustment; therefore, this paper focuses specifically on gendered outcomes. The study finds evidence that different capitalist welfare models reveal different labour adjustment, in most cases, the adjustment in terms of gender is common in all countries irrespective of the particular capitalist model. However, there have been country-specific gendered responses in labour markets as well, when all is taken into account, render the widely accepted classifications that are difficult to interpret.

keywords: Crisis, employment policies, capitalist economies, gender, Turkey

Bu çalışma, 2008 kriziyle başlayan dönem ve sonrasında emek piyasasında yaşanan dönüşümleri, farklı kapitalist refah rejimleri açısından ve toplumsal cinsiyet bakış açısıyla değerlendirmektedir. Son krizde, uygulamaya konan mali paketlerin büyüklüğüne, bu paketlerin bileşiminde bulunan araçların çeşidine, ülkelerin gelir düzeylerine, kurumsal altyapılarının durumuna, hangi sektörlere öncelik verildiği gibi faktörlere bağlı olarak ülkelerde önemli ayrışmalar ve emek piyasalarında çok çeşitli tepkiler ortaya çıkmıştır. Çalışma, özellikle kapitalist Batı ülkelerindeki farklılıklara yoğunlaşmakta ve literatürde farklı kapitalist model olarak kabul edilen ülkeleri (Almanya, İngiltere, Danimarka, İspanya, Türkiye) kriz sırasında ve sonrasındaki dönemde incelemektedir.

1. 2008 krizi sonrasında farklı politika tepkileri

2008 Eylül ayında gelişmekte olan ülkelerde başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan büyük krize karşı, krizden doğrudan veya dolaylı yollardan etkilenen pek çok ülkede kurtarma paketleri hayata geçirilmiştir. En son Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Dünya Bankası'nın ortak çalışmasında, 77 ülkede uygulanan mali kurtarma paketlerinin büyüklüğünün (satın alma gücü paritesiyle) 5.5 trilyon dolara ulaştığı saptanmıştır (ILO/World Bank, 2012). Bu kurtarma paketlerinin sağlıklı bir karşılaştırmasını yapmak güç, çünkü önlemler çok farklı büyüklüklerde, farklı araçlardan oluşmakta ve açıklanan önlemlerin zamanında veya açıklandığı büyüklükte uygulamaya geçirilip geçirilmediği

Yrd. Doç. Dr.
İstanbul Bilgi Üniversitesi

bilinmemekte. Bu zorluklara rağmen, açıklanan ekonomik paketler üzerine yapılan çalışmalarda krizde genişlemeci mali politikalar uygulayanların daha başarılı olduğu şeklinde bir sonuca ulaşılmaktadır. Örneğin, Beetsma ve Guiliodori'nin (2011) Avrupa Birliği üzerine yaptığı çalışma, kamu harcamalarının büyümeyi olumlu etkilediğine dair gözlemi destekler niteliktedir. Buna göre, görece daha kapalı ekonomisi olan ülkelerde kamu harcamalarının büyüme etkisi daha güçlü çıkarken, ekonomisi daha açık olan ülkelerde ekonomiye aktarılan kaynakların ithalat ya da yatırımlar yoluyla diğer ülkelere kayması anlamına gelen sızıntı etkisinin bu müdahalelerin etkinliğini sınırladığı ortaya çıkmaktadır. Kamu harcamalarının etkisini sınırlayan bir başka etken de, kamu borçluluğunun artışı nedeniyle, bugün pek çok Avrupa ülkesinde olduğu gibi, bir sonraki adımda mali sıkılaşmaya gidilmesi ve kısa vadedeki kazanımların vergi artışları ya da harcamaların kısılması yoluyla geri alınmasıdır (Gemmel, 2011; Gemmel ve diğerleri, 2011).

Görece daha kapalı ekonomisi olan ülkelerde kamu harcamalarının büyüme etkisi daha güçlü çıkarken, ekonomisi daha açık olan ülkelerde ekonomiye aktarılan kaynakların ithalat ya da yatırımlar yoluyla diğer ülkelere kayması anlamına gelen sızıntı etkisinin bu müdahalelerin etkinliği sınırladığı ortaya çıkmaktadır.

Harcamalardaki kısıntılar gelir dağılımı üzerinde bozucu etkide bulunur. Horton and Reed'in (2010) İngiltere'de kriz sonrası bütçe kısıntılarının etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, en yoksul kesimin kamu hizmeti kısıntıları nedeniyle gelirlerinin yüzde 30'una denk gelen kayıplarla karşılaştıkları, buna karşılık, en zengin kesimde ise bu kaybın gelirlerin yüzde 2'si civarında kaldığı saptaması yapılmaktadır. Çocuklu aileler, özellikle tek ebeveynli aileler ve yaşlılar harcama kısıntılarından çok olumsuz etkilenmekte; barınma, bakım ve eğitim harcamalarındaki yüksek kesintiler bu sonuca yol açmaktadır.

Bugüne kadar açıklanan kriz paketlerinde ve uygulanan kamu politikalarında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında önemli ayrışmalar ortaya çıkmıştır (Cases ve diğerleri., 2011; ILO, 2009; ILO/World Bank, 2012; Islam ve Verick, 2011):

i) Yüksek gelir grubundaki ülkelerde vergi indirimleri, orta ve düşük gelir grubundaki ülkelerde harcama artışları daha yoğun olarak kullanılmıştır.

ii) Yüksek gelir seviyesindeki ülkelerde harcamaların yüzde 63'ü finans kesimine ayrılmış, bunu yüzde 8 ve yüzde 7'lik oranlarla sağlık ve imalat sanayi sektörleri izlemiştir. Kaynakların finansal sektöre ayrılması, sağlık, eğitim ve tarım gibi yaşamsal alanlara kaynak aktarımını sınırlamıştır.

iii) Orta ve düşük gelir düzeyindeki ülkelerde ise harcamaların önceliğinde imalat sanayi başı çekmektedir (yüzde 22 pay). Bu sektörü, tarım yüzde 9 pay ile, finans ve inşaat sektörleri yüzde 5'er pay ile ve altyapı yatırımları yüzde 4 pay ile takip etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki bu sektörel tercihler, kriz sırasında bu ülkelerin daha hızlı toparlanmasında etkili olan faktörlerden biridir.

iv) Paketlerin bileşimlerinde istihdam yaratan önlemlerin büyüklüğüne ilişkin sağlıklı karşılaştırılabilir bilgi bulmak zordur. 10'u gelişmiş, 12'si gelişmekte olan on 22 ülke üzerine yapılan çalışmada toplam harcamaların sadece yüzde 1.8'inin doğrudan istihdam yaratma önlemlerine ayrıldığı saptanmaktadır (Islam, 2011). Bu anlamda, istihdam yaratma son krizde kamu sektörünün üstlendiği bir sorumluluk olarak öne çıkmamıştır. Daha çok istihdam talebinin özel sektörden gelmesini sağlamak amacıyla işverenlerin üzerindeki emek maliyetlerini düşürme yönünde önlemler alınmıştır.

v) Ekonomik canlanmanın etkisiyle istihdamın da artacağına dair beklenti, paketlerde şirketler kesime verilen teşviklerin büyüklüğünde de ortaya çıkar: Yüksek gelir düzeyindeki ülkelerde, istihdam bütçesi olarak adlandırdıkları harcamaların yüzde 56'sı şirketlere kredi kolaylıkları, yüzde 19'u doğrudan istihdam yaratan harcamalar ve yüzde 13'ü ise küçük ve orta büyüklükteki işletmelere (KOBİ) destek şeklini almıştır. Orta ve düşük gelir düzeyindeki ülkeler ise bu noktada gelişmiş ülkelerden önemli ölçüde ayrılır: İstihdam bütçelerinin büyüklüğü, gelişmiş ülkelere göre daha düşük olsa da, bunun büyük kısmını (yüzde 70) doğrudan istihdam yaratan önlemlere, yüzde 15'ini işveren teşviklerine ve yüzde 13'ünü şirketlere kredi kolaylıklarına ayırmışlardır.

vi) Ülkeler arası gelir düzeyi farklılıkları kadar, ülkenin emek piyasasında kurumsal yapılarının yeterli olup olmaması emek piyasası önlemlerinde ülkeler arası ayrışmada etkili olmaktadır. Yüksek ve orta düzey gelire sahip ülkelerde iş arayanlara verilen kamusal destekler ve ücret teşvikleri daha sıklıkla uygulanmıştır. Orta gelire sahip ülkelerdeki diğer önemli tercihler ise, girişimcilere verilen teşvikler ile (Türkiye'de Toplum Yararına Çalışma adıyla çok sınırlı şekilde uygulandığı haliyle) kamunun istihdam sağladığı programlardır.

Gelişmiş ülkelerde kurumsal altyapıların halihazırda oluşmuş olması nedeniyle kriz dönemlerinde bu kurumlar 'otomatik dengeleyici' olarak işlev görmeye başlar. Sosyal koruma önlemleri, aktif ve pasif istihdam piyasası araçları (ücret garantileri, işsizlik sigortası, kısa dönemli çalışma programları, vs.) kendiliğinden devreye girer. Bu araçlar belirli kesimlere dönük önlemler olmadığı ve herkesi içerdiği için daha eşitlikçidir. Oysa, gelişmekte olan ülkelerde sosyal koruma ağlarının ve kurumlarının zayıflığı, bu ülkeleri altyapı yatırımları veya işverenlere teşvikler gibi, belirli kesimlerin yararlanabileceği önlemlere yönlendirmektedir. Bu durum, teşviklerin kime aktarıldığı, iktidara yakın kesimlerin ve oy verenlerin bu kaynaklara ulaşabilmesinde öncelikler gibi sorunları da beraberinde getirir.

2. kapitalist ekonomilerde farklı refah rejimleri

Kapitalist ekonomilerdeki farklılıkları anlama ve analiz edebilmede yararlı çerçeveler sunan karşılaştırmalı politik iktisat literatürü içinde 1990'lardan itibaren Esping-Andersen'in Refah Rejimleri yaklaşımı yaygınlık ve popülarite kazanmıştır. Esping-Andersen (1990, 2006) kapitalist toplumları devlet, piyasa, firmalar, hane halkı ve vatandaşlık ilişkileri üzerinden üç temel kategoriye ayırır ve sosyal harcamaların aktarım mekanizmalarındaki farklılıkları ayrıştırır.

Sözkonusu refah rejimleri, liberal, korporatist ve sosyal demokratik refah rejimleri olarak adlandırılırlar. Bu kategoriler sınırları belirli mutlak sınıflandırmalar değildir. Ülkeler bu üç temel kategorinin belirli özelliklerinden mümkün mertebe fazla sayıda özelliğe sahip olmaları itibariyle, bu sınıflandırmalara tabi tutulurlar. Buna göre, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Avustralya liberal devletlere örnektir. Bu modelde, yaygın sosyal koruma zayıftır, sınırlı miktarda sosyal transfer genellikle toplumun en düşük gelirli, en fakir kesimlerine –ihtiyaç analizinden sonra- aktarılır. Sosyal güvenlikte bireysel ve özel sektör uygulamaları teşvik edilir.

Avusturya, Fransa, Almanya ve İtalya korporatist refah rejimlerine örnek gösterilirler. Kamu sosyal hak ve yardım sağlamakla yükümlüdür ancak bu aktarımların miktarı ve kapsamı kişilerin statü ve sınıfsal durumlarıyla bağlantılıdır. Bu modelin temel aldığı geleneksel erkek-kazananlı haneler modeli kadınların sosyal güvenceye ulaşımını erkekler (baba ya da eş) üzerinden olanaklı kılar. Bakım hizmetlerini kamu üstlenmez, "kamu ailenin kapasitesi tüketildiğinde müdahalede bulunacaktır" (Esping-Andersen, 2006).

Sosyal demokrat refah rejimi tanımı ise daha çok İskandinav ülkelerini tarif eder. Sosyal hakların 'evrensel', yani nüfusun tamamını kapsadığı sistemde 'minimum ihtiyaçların eşitliği değil, 'en yüksek standartların eşitliği' hedeflenir (Esping-Andersen, 2006). Kamu tam istihdam sağlama sorumluluğunu taşır ve iş yaşamı bu amaca dönük olarak şekillenir. Bu sayede bu toplumlarda kamusal bakım hizmetleri yaygınlaşmış ve kadınların iş yaşamına katılımı kolaylaşmıştır. Kadın erkek eşitliğinin toplumsal hayatta daha çok hayata geçirildiği toplumlardır.

Bu sınıflamalara daha sonra Güney Avrupa'yı içine alacak bir dördüncü model eklenmiştir. İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın örnek teşkil ettiği ve 'Akdeniz tipi' olarak adlandırılan bu kategoride, ülkeler hem daha geç sanayileşme deneyimi itibariyle ortaktırlar, hem de günümüzde giderek yaygınlaşan istihdamın yeni biçimleri (enformel, tipik olmayan, düzensiz, güvencesiz işler) açısından ortalık gösterirler. Sosyal güvenlik sisteminin zayıf olduğu bu ülkelerde, aile, çeşitli biçimlerdeki cemaat (dini, etnik, vs) dayanışma ağları teşvik edilmekte, toplumsal ilişkilerde kayırmacılık önemli rol oynamaktadır (Buğra,2012). Devletin ekonomideki ağırlığının ve etkinliğinin azalmasına paralel olarak, artık 'devlet, sivil toplum, ve özel sektör işbirliği' temaları öne çıkmakta, bu bağlamda, 2002 yılından bu yana AKP iktidarı ile yönetilen Türkiye de bu modelin çerçevesinde ele alınabilecek özellikler göstermektedir (Buğra,2012).[1]

3. farklı refah rejimleri ve kriz sırasında emek piyasasında ortaya çıkan dönüşümler

Bu bölümde, yukarıda sözü edilen yaklaşım çerçevesinde beş örnek ülke, emek piyasasında yaşanan dönüşümler açısından incelenecek ve karşılaştırmalı siyasi iktisat yaklaşımlarının genellikle eksik bıraktığı toplumsal cinsiyet perspektifi bu analize dahil edilecektir. Krizin emek piyasasında yarattığı sonuçlar çeşitli yapılar, kurumlar ve göstergeler üzerinden incelenerek toplumsal cinsiyet bazında ayrıştırılmış sonuçlarıyla birlikte izleyen bölümlerde değerlendirilecektir.

Gelişmekte olan ülkelerde sosyal koruma ağlarının ve kurumlarının zayıflığı, bu ülkeleri altyapı yatırımları veya işverenlere teşvikler gibi, belirli kesimlerin yararlanabileceği önlemlere yönlendirmektedir.

Tablo 1: 2008 Küresel Resesyonu, GSYH büyümesi ve İşsizlik Oranları (%)

	GSYH artışı (%)	İşsizlik Oranı (%)							
		Erkek		Kadın		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
	2009	2010	2011	2011	2011	2007-2009 (2)	2007-2009 (2)	2009-2011 (3)	2009-2011 (3)
Danimarka	-5.7	1.6	1.1	7.7%	7.5%	3.2%	1.1%	1.0%	2.2%
Almanya	-5.1	4.0	3.1	6.2%	5.7%	-0.4%	-1.5%	-2.0%	-1.7%
İngiltere	-4.0	1.8	0.9	8.7%	7.3%	3.0%	1.5%	0.1%	0.9%
İspanya	-3.7	-0.3	0.4	21.2%	22.2%	11.4%	7.6%	3.5%	3.8%
Türkiye	-4.8	9.2	8.5	8.3%	10.1%	3.8%	3.5%	-4.2%	-2.5%

(1) Kaynak: OECD, www.oecd.org
(2) 2007-2009 yılları arasındaki değişimi gösterir.
(3) 2009-2011 yılları arasındaki değişimi gösterir.

Seçilen ülkeler, İngiltere, Danimarka, Almanya, İspanya ve Türkiye'dir. İngiltere liberal, Danimarka sosyal demokrat, Almanya korporatist, İspanya ve Türkiye Akdeniz tipi refah rejimlerine örnek olarak seçilmiştir. Emek piyasasında oluşan değişimleri ise üç eksende incelemek mümkündür: İstihdamın niceliksel değişimi, istihdamın niteliğinde meydana gelen değişimler ve emeğin değerinde (ücretlerde) ortaya çıkan değişim. Buna göre, bu çalışma kriz (2007-2009 arası) ve sonrası (2009-2011 arası) iki dönemde şu değişkenleri inceler: İstihdamı koruma endeksi, işsizlik oranı, istihdam düzeyi, tam-zamanlı ve yarı-zamanlı çalışma, geçici ve kalıcı çalışma, temel ekonomik sektörlerde değişim ve çalışma saatleri. Bu veriler toplumsal cinsiyet kırılımında incelenmiştir. Bunlara ek olarak, kadın erkek ayrımında veri olmamakla birlikte, aktif, pasif istihdam politikası harcamaları ile ücret değişimleri incelenmiştir.[2]

Liberal ekonomi olarak bilinen İngiltere'de krize tepki istihdam azalması ve ücret düşüşü şeklinde kendini göstermiştir.

Krizin en yoğun yaşandığı 2009 yılında incelenen 5 ülkede gayrisafi yurt içi hasılada (GSYH) yüzde 4 ile yüzde 6 arasında bir daralma gerçekleşmiş, ancak, daha sonraki iki yılda büyüme seyirleri önemli farklılıklar sergilemiştir (Tablo1). Almanya ve Türkiye'de hızlı GSYH büyümesi kaydedilirken, Danimarka ve İngiltere'de toparlanma çok yavaş olmuş, İspanya'da ise kriz devam etmiştir. Buna bağlı olarak, beş ülkenin her birinde krizin farklı kurumlar ve yapılar üzerinden farklı sonuçlara yol açtığı görülmektedir. Liberal ekonomi olarak bilinen İngiltere'de krize tepki istihdam azalması (Tablo 2 ve 3) ve ücret düşüşü şeklinde kendini göstermiştir. OECD ve Eurostat verilerine göre, dolar bazında asgari ücret İngiltere'de 2007-2009 döneminde yüzde 22 düşmüş, izleyen iki yılda gerilemeye devam etmiştir. Benzer şekilde, imalat sanayinde kazançlar kriz döneminde tüm ülkelerde reel bazda artış kaydederken, İngiltere'de yüzde 2'lik reel kayıp olduğu gözlenmektedir. Diğer ülkelerde reel ücretlerin azaltılması son krizde yaygın başvurulan araçlardan biri olmamasına rağmen, istihdamı koruma yasalarının zayıf (Tablo 2), istihdam politikası harcamalarının düşük olduğu İngiltere'de aksine hem reel ücret azalışı, hem de işten çıkarmalar emek piyasasındaki uyarlanmanın en belirgin özelliği olmuştur. İngiltere'de Almanya ve Danimarka'da olduğu gibi, kamu destekli iş paylaşım uygulamaları bulunmaz (Lescke ve Watt, 2010) ve işten çıkarmaların önemli kısmı kalıcı (tam zamanlı, kadrolu) istihdam segmentinde gerçekleşmiştir. Krizi izleyen iki yılda istihdam yeniden artmaya başlamış, İngiltere emek piyasasının bu 'esnek' yapısı, kriz sırasında hızlı işten çıkarmalara yol açarken, kriz sonrasında (işsizlik oranlarının gerilemesine yetmese de) istihdamın bir miktar artabilmesinde etkili olmuştur.

Sosyal demokrat refah rejimi Danimarka'da ise, hem istihdam kayıpları hem de iş saatlerinin azaltılması aynı anda gerçekleşmiştir (Tablo 2, 3 ve 4). Gelişkin iş paylaşım uygulamaları çalışma saatlerinin kriz sırasında azaltılmasında etkili olmuştur (Lescke ve Watt, 2010). Aynı anda önemli iş kayıplarının da yaşanması, aktif ve pasif istihdam politikası harcamalarının GSYH'ya oranla görece yüksekliği, buna bağlı olarak işsizlik sigortası, sosyal koruma ve iş bulma konusunda kayda değer kamusal harcamaların varlığına bağlanabilir. İş kayıpları sonrasında işçileri koruyan kurumsal yapı, işverenlerin işçi sayısını daha kolay düşürmelerine olanak sağlamıştır. Öte yandan, iş paylaşımı ve çalışma

saatlerinin düşürülmesinin iş kayıplarının yükselmemesinde etkili olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Korporatist refah rejimi Almanya kriz sırasında ve sonrasındaki iki yılda istihdam kayıpları vermeyerek incelenen ülkeler arasında en başarılı vaka olmuştur (Tablo 1, 2, 3 ve 4). Hem kriz, hem izleyen iki yılda işsizlik oranı azalmış; Danimarka, İngiltere ve İspanya'nın aksine 2007-2011 döneminde tam zamanlı işlerde istihdam artışları devam etmiştir. İstihdamı koruyan yasalar Almanya'da güçlüdür, bir diğer değişle, işten çıkarmalar işverene yüksek bir maliyet getirir. Bu nedenle, işten çıkarma yerine, Alman şirketleri şirket içi çözümlerle varolan işgücünü koruma çabasına girmiştir.

Akdeniz tipi refah rejimi sayılan İspanya'da ise güçlü istihdam koruma yasalarına rağmen kitlesel işten çıkarmalar gerçekleşmiştir. (Tablo 1, 2, 3 ve 4) OECD'nin hesapladığı istihdamı koruma endeksi incelenen ülkeler içinde en yüksek ikinci ülkedir. Yasal korumaya rağmen istihdam kayıplarında şiddetli artış olabilmesi, emek piyasalarının en kırılgan segmentinde, geçici ve enformel işlerde işten çıkarmalardan kaynaklanmıştır. 2007-2009 döneminde erkek işçilerde iş kayıplarının yüzde 66'sı geçici istihdamdaki düşüşten kaynaklanmıştır. İnşaat sektörü bu tip istihdamın en yoğun olduğu sektördür. İspanya'da emek piyasasında tam zamanlı ve geçici işler aleyhine ortaya çıkan sonuç emek piyasasının daha fazla oranda formel olmayan, kırılgan, güvencesiz istihdam biçimlerine doğru dönüşüm yaşandığına işaret eder.

Akdeniz tipi refah rejimi sayılan Türkiye'de krizin emek piyasasında İspanya'dan çok farklı bir seyir izlediği gözlenmektedir. (Tablo 2 ve 3) İspanya'da yaşanan acı verici tecrübeyle karşılaştırıldığında, kriz sırasında yaşanan istihdam kayıpları Türkiye'de görece sınırlı kalmış, kriz sonrasında ise hızlı bir toparlanma gerçekleşmiştir. Türkiye'deki emek piyasasında yaşanan dönüşüm İspanya ile sadece yarı zamanlı işlere doğru bir kayma noktasında benzerlik göstermektedir. Her ne kadar, yarı zamanlı istihdam artmakta ise de, İspanya, İngiltere ve Danimarka'dan farklı olarak, Türkiye'de tam zamanlı işlerde de istihdam kriz sonrasında önemli oranda artmıştır. Türkiye için dikkat çekici olan gelişme, kadınların istihdamı içinde yarı zamanlı işlerin payının erkeklere oranla daha hızlı artışıdır. Kadınlarda yarı zamanlı işlerin toplam istihdamdaki payı 2007-2011 arasında 5.8 puan, erkeklerde ise 2.2 puan artmıştır.

4. krizde farklı refah rejimlerine toplumsal cinsiyet çerçevesinden bakmak

2008 krizinin sonuçları çeşitli refah rejimlerinde toplumsal cinsiyet kırılımında incelendiğinde, emek piyasalarında kadınlar ve erkekler için farklı sonuçların veya eğilimlerin oluşabildiği; bu çerçevede, refah rejimi tanımlamalarının bulanıklaştığı ve krizin toplumsal cinsiyet etkilerinin refah modellerine göre belirgin biçimde ayrışmadığı gözlenmektedir. Krizlerin kadınlar ve erkekler için çoğu durumda farklı sonuçları olduğu bilinmektedir. Bu farklı sonuçların bir kısmı refah devleti sınıflamalarını aşacak şekilde tüm ülkeler için geçerli olurken, her ülkenin kendi özgül koşullarına, emek piyasası yapılarına bağlı olarak kadınlarla erkekler arasında ülkeye özgü farklılıklar da ortaya çıkabilmektedir.

Krizin kadınlar için olumsuz etkisinin gecikmeyle toparlanma evresinde, yani 2009-2011 döneminde ortaya çıktığı gözlenmektedir.

En başta, 2008 krizinin ilk evresinde tüm ülkelerde (refah rejimi türünden bağımsız olarak) erkekler kadınlara göre daha olumsuz etkilenmiştir (Tablo 1). İşsizlik oranının düştüğü tek ülke Almanya hariç, 2007-2009 döneminde tüm ülkelerde istihdam kayıpları ve işsizlik artışı erkekler için daha yüksek gerçekleşmiştir. Krizin kadınlar için olumsuz etkisinin gecikmeyle toparlanma evresinde, yani 2009-2011 döneminde ortaya çıktığı gözlenmektedir: Bu dönemde kadınların işsizliği sosyal demokratik Danimarka'da, liberal İngiltere'de ve Akdeniz tipi İspanya'da erkeklere oranla daha fazla artmış; kadın istihdamının yükseldiği Almanya ve Türkiye'de ise kriz sonrasında erkeklerin işsizlik oranındaki azalma kadınlardan daha yüksek gerçekleşmiştir. Bu iki ülkede olumlu gelişmelerden kadınların daha az pay aldığı, erkeklerin daha hızlı işe döndüğü anlaşılmaktadır.

Tüm ülkeler için geçerli bir başka eğilim de yarı-zamanlı/tam zamanlı istihdam alanlarında gözlenmektedir (Tablo 2). Aslında, kapitalist modelin türünden bağımsız olarak yarı-zamanlı işler beş ülkede de kadın işidir; kadınların oranı bu tip istihdamda erkeklere göre her zaman daha yüksek olagelmiştir. 2009 yılında erkeklerin istihdamı içinde yarı-zamanlı işlerin oranı incelenen 5 ülkede yüzde 4 - yüzde 14 arasında değişirken, ka-

dınların istihdamı içinde yarı-zamanlı işlerin payı yüzde 21- yüzde 39 arasında değişmektedir. 2008 krizinin ortaya çıkardığı önemli sonuçlardan biri, her iki cinsiyet için yarı-zamanlı işlerin payının artmakta olduğu; bu anlamda, istihdam piyasasında yavaş da olsa tam zamanlı istihdamdan yarı zamanlı istihdama doğru bir yönelme gerçekleştiğidir. Diğer bir önemli sonuç ise, -Türkiye hariç- erkeklerin oranının bu tip işlerde kadınlara oranla daha hızlı artmakta olduğudur. Yarı zamanlı işlere yönelim artarken, 2007-2011 boyunca Danimarka, İngiltere ve İspanya'da tam zamanlı istihdam hem kadınlar hem erkekler için azalmıştır. Bu gelişmeler birlikte düşünüldüğünde, istihdam piyasasında kısa süreli istihdam biçimleri artarken, yeterli iş imkanlarının olmadığı bu kriz ve toparlanma döneminde erkeklerin daha önce tercih etmedikleri iş alanlarına, hatta, kadın-işi olarak bilinen istihdam alanlarına yöneldikleri anlaşılmaktadır. Bunun tek istisnası Türkiye olmuştur. Diğer ülkelerin aksine yarı-zamanlı işlerin kadınların toplam istihdamında payı erkeklere göre daha hızlı artmaktadır. Tam zamanlı istihdam verileri ve diğer istihdam verileri Türkiye'de kadınların istihdam piyasasına girişlerinin arttığını, ancak istihdam piyasasının yarı-zamanlı, geçici ve esnek segmentlerinde daha kolay yerlerini aldıklarını göstermektedir. Türkiye'de henüz erkeklerin kadın-yoğunluklu yarı-zamanlı sektörlerde kadınları yerlerinden etmeye (crowding-out) başlamadığı söylenebilir.

Geçici işlerde çalışan kadınlar açısından, kriz sırasında ve sonrasında ülkeden ülkeye farklılıklar görülmekte, 2007-2011 döneminde kadınların geçici istihdamda payı Danimarka ve İngiltere'de azalırken, Almanya, İspanya ve Türkiye'de artmaktadır.

Krizin toplumsal cinsiyetle ilişkili önemli sonuçlarından bir diğeri, geçici işlerde çalışan işçilerle ilgilidir (Tablo 3). OECD verilerine göre, geçici istihdamın toplam istihdama oranı açısından kadınlarla erkekler arasında belirgin bir fark görünmemektedir (hatta, kadınlar için bu oran tüm ülkelerde bir miktar daha yüksektir). Ancak fark, erkek geçici işçilerin 2007-2009 döneminde tüm ülkelerde işten çıkarılması ve –İspanya hariç- izleyen iki yılda bu işçilerin yeniden işe alınması, hatta geçici işlerin erkeklerin toplam istihdamında payının tüm ülkelerde artmış olmasıdır. Geçici işlerde çalışan kadınlar açısından, kriz sırasında ve sonrasında ülkeden ülkeye farklılıklar görülmekte, 2007-2011 döneminde kadınların geçici istihdamda payı Danimarka ve İngiltere'de azalırken, Almanya, İspanya ve Türkiye'de artmaktadır (İspanya'da kadınların oranındaki artış istihdam artışından değil, erkek işçilerin geçici işlerde istihdam azalışına oranla kadınların iş kayıplarının daha sınırlı kalmasından kaynaklanmaktadır).

Yine Almanya hariç, diğer tüm dört ülkede kriz sırasında ve sonrasında haftalık çalışma süreleri azalmıştır (Tablo 4). Ancak, erkek işçilerin çalışma sürelerinin kadın işçilere göre daha fazla düştüğü görülmektedir. Haftada 40 saatten fazla çalışmanın payı 2007-2011 döneminde erkekler için yüzde 2.2 - yüzde 5 puan arasında gerilerken, kadınlar için bu gerileme (Almanya ve Türkiye hariç) yüzde 0.4 - yüzde 3.9 puan arasında gerçekleşmiştir. Benzer şekilde haftada 30 saatten daha az çalışmanın toplam çalışma içindeki payı erkekler için yüzde 0.8 - yüzde 2.4 puan arasında artarken, bu artış kadınlar için (yine Almanya ve Türkiye hariç) yüzde 1.1 - yüzde 1.4 puan arasında kalmıştır. Bu değişimler öncelikle erkek çalışanların yarı-zamanlı çalışmadaki paylarının artışıyla ilgilidir; çünkü aksi örnek olan Türkiye'de kadınlarda kısa çalışmanın payı erkeklere göre daha hızlı artmıştır. İş sürelerinin düşmesindeki bu farklılık, iş paylaşımı gibi istihdamı koruyan önlemlerin de erkek işçileri daha fazla etkilediğini ima etmektedir.

Korporatist refah devleti Almanya ve Akdeniz tipi refah devleti Türkiye son krizde toplumsal cinsiyet sonuçları açısından bazı noktalarda ortaklaşmıştır: Sadece bu iki ülkede tam zamanlı işler, 2007-2011 döneminde her iki cins için de artmıştır. Bir diğer ortak nokta, çalışılan toplam saatler incelendiğinde, kriz sırasında erkek işgücüne talebin azalması karşısında, iş piyasalarında her iki ülkede kadınların toplam çalışma saatlerinde önemli artış olduğudur. Örneğin, OECD verilerine göre, Almanya'da 2007-2009 döneminde erkeklerin toplam haftalık çalışma saatinde erkekler için yüzde 2.2 - yüzde 5 puan arasında gerilerken, kadınlar için bu gerileme (Almanya ve Türkiye hariç) yüzde 0.4 - yüzde 3.9 puan arasında gerçekleşmiştir. Benzer şekilde haftada 30 saatten daha az çalışmanın toplam çalışma içindeki payı erkekler için yüzde 0.8 - yüzde 2.4 puan arasında artarken, bu artış kadınlar için (yine Almanya ve Türkiye hariç) yüzde 1.1 - yüzde 1.4 puan arasında kalmıştır. Bu değişimler öncelikle erkek çalışanların yarı-zamanlı çalışmadaki paylarının artışıyla ilgilidir; çünkü aksi örnek olan Türkiye'de kadınlarda kısa çalışmanın payı erkeklere göre daha hızlı artmıştır. İş sürelerinin düşmesindeki bu

farklılık, iş paylaşımı gibi istihdamı koruyan önlemlerin de erkek işçileri daha fazla etkilediğini ima etmektedir.

Korporatist refah devleti Almanya ve Akdeniz tipi refah devleti Türkiye son krizde toplumsal cinsiyet sonuçları açısından bazı noktalarda ortaklaşmıştır: Sadece bu iki ülkede tam zamanlı işler, 2007-2011 döneminde her iki cins için de artmıştır. Bir diğer ortak nokta, çalışılan toplam saatler incelendiğinde, kriz sırasında erkek işgücüne talebin azalması karşısında, iş piyasalarında her iki ülkede kadınların toplam çalışma saatlerinde önemli artış olduğudur. Örneğin, OECD verilerine göre, Almanya'da 2007-2009 döneminde erkeklerin toplam haftalık çalışma saatinde[3] sadece 5,363 saat artış olurken, kadınların toplam haftalık çalışma saatinde artış 18,627 saattir. Türkiye için aynı dönemde bu veriler erkekler için iş kayıpları nedeniyle 19,607 saat azalış, kadınlar için 12,353 saat artış şeklinde gerçekleşmiştir. Kriz sonrasında (2009-2011 döneminde) toplam haftalık çalışma saatleri incelendiğinde ise, Almanya'da erkeklerin ve kadınların çalışma saatlerindeki artışın 19,500 saatin üzerinde olduğu; Türkiye'de ise erkeklerin haftalık çalışma saatinin 83,201 saatle kadın çalışma saatlerinin neredeyse 2.5 katı olduğu görülür. Bu veriler de, kriz sırasında erkek emeğine azalan talebi ve işgücü piyasasında artan kadın emeğini başka bir açıdan gösterir. Kriz sonrasında erkekler her iki ülkede hızla istihdam piyasasına dönmektedirler.

Almanya ve Türkiye'nin bir başka benzerliği istihdamın yapısında ortaya çıkan kaymalarda görülür (Tablo 5): 2009-2011 döneminde hizmet sektörü istihdamı her iki ülkede de önemli oranda artmıştır. Bu artışlar olurken, 2010-2012 döneminde Almanya'da erkeklerde yeni yaratılan istihdamın yüzde 88'i hizmet sektöründe gerçekleşmiştir; Türkiye'de bu oran hizmetler sektöründe yüzde 39, imalat sanayinde yüzde 27'dir. Aynı dönemde, Almanya'da kadınlarda yeni yaratılan istihdamın yüzde 95'i, Türkiye'de ise yüzde 77'si hizmet sektöründedir. Almanya'da daha belirgin bir biçimde, Türkiye'de ise kısmen, daha önce kadın-yoğun sektörler olarak bilinen hizmet sektörlerine erkeklerin kaydığı söylenebilir. Özellikle Almanya ve Türkiye'deki sektörel değişimler, genel olarak son krizde imalat sanayi sektörlerinde hızlı istihdam daralması ve hizmetler sektöründe istihdam artışları, toplam çalışma saatlerindeki değişimlerle birlikte düşünüldüğünde bize segmentasyon hipotezini hatırlatır: Kadınlar kriz sırasında, krizden görece daha az etkilenen, daha düşük ücretli ve/veya hizmet sektörlerinde yer alırken, krizin şiddetli evresinin geçişini takiben, erkekler hızla iş piyasalarına dönmekte, yarı-zamanlı işlere, hizmet sektörlerine ve kısmen de toparlanan imalat sanayine girmektedir. Kadınlar aynı derecede şanslı olamamaktadır.

sonuç yerine

Bu çalışmada, kapitalist refah rejimleri kriz sırasında ve sonrasında emek piyasası sonuçları ve dönüşümleri açısından incelenmiş; karşılaştırmalı politik iktisadın refah rejimleri tanımları toplumsal cinsiyet perspektifi ile gözden geçirilmiştir. Araştırma ve analizlerde toplumsal cinsiyet perspektifinin eksikliği, kadınlar ve erkekler için farklı sonuçların ayrıştırılamayacağı ve bu anlamda, krizler gibi travmatik ve toplumsal dönüşümlerin yaşandığı dönemlerde çok önemli değişimlerin gözden kaçırılabileceği gibi sorunlar yaratır. Bu çalışma, özellikle emek piyasası sonuçları itibariyle, toplumsal cinsiyetin pek çok durumda tüm ekonomik sistemleri kesen ve krizlerin merkezinde bir konu olduğunu göstermeye çalışmıştır. Kadınlık ve erkekliğin analitik bir kategori olarak analizlere dahil edilmesi, yeni tanımlar, yeni analiz, yöntem ve çerçevelerin ortaya çıkmasına yardımcı olacaktır. Bu da, kriz sırasında veya sonrasında uygulanması öngörülen politika tasarımları ve araçları için çok daha sağlıklı ve etkin yollar açacaktır.

Kadınlık ve erkekliğin analitik bir kategori olarak analizlere dahil edilmesi, yeni tanımlar, yeni analiz, yöntem ve çerçevelerin ortaya çıkmasına yardımcı olacaktır. Bu da, kriz sırasında veya sonrasında uygulanması öngörülen politika tasarımları ve araçları için çok daha sağlıklı ve etkin yollar açacaktır.

dipnotlar

1 Karşılaştırmalı politik iktisat literatürü içinde Kapitalizm Çeşitleri (Varieties of Capitalism) adlı yeni bir yaklaşım 2000'lerde ilgi çekmiştir (Hall ve Soskice, 2001; Howell, 2003). Bu yaklaşım, vurgusunu kamu sektörü/devletin ekonomideki rolünden, kurumların stratejik davranışlarına ve ekonomideki birimlerin birbiriyle ilişkisine kaydırmıştır. Buna rağmen, analiz piyasadaki rekabetin derecesi, kamu harcamaları, gelir dağılımı emek piyasası gibi pek çok boyutta hala Esping-Andersen'in refah rejimleri kategorileri ile ortaklık gösterir.

2 Bu çalışmada tablolar özet haliyle sunulmuştur.

3 Tam ve yarı zamanlı haftalık ortalama çalışma saatleri ile istihdam sayıları çarpılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

kaynakça

Beetsma, Roel ve Massimo Giuliodori. 2011. "The Effects of Government Spending Shocks: Review and Estimates for the EU." The Economic Journal, 121(February): 4-32.
Buğra, Ayşe. 2012. "Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi: Neoliberalizm, Kültürel Muhafazakarlık ve Yeniden tanımlanan Toplumsal Dayanışma", Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın içinde, Saniye Dedeoğlu and Adem yavuz Elveren (ed.), İletişim Yayınları: İstanbul.
Cazes, Sandrine; Caroline Heuer ve Sher Verick. 2011. "Labour Market Policies in Times of Crisis", From the Great Recession to Labour Market Recovery : Issues, Evidence and Policy Options içinde, Iyanatul Islam and Sher Verick (ed.), Palgrave Macmillan: UK.
Esping-Andersen, Gøsta. 1990. The Three Worlds of Welfare Capitalism. Polity Press: UK
Esping-Andersen, Gøsta. 2006. "Three Worlds of Welfare Capitalism" The Welfare State Reader içinde, Christopher Pierson and Francis G. Castles (ed.), Polity Press: UK and USA.
Gemmel, Norman. 2011. "Can a Fiscal Stimulus Boost Economic Growth Rates? Introduction", The Economic Journal, 121 (February), 1-3.
Gemmel, Norman, Richard Kneller and Ismael Sanz. 2011. "The Timing and Persistence of Fiscal Policy Impacts on Growth: Evidence from OECD Countries", The Economic Journal, 121 (February), 33-58.
Hall, Peter A. ve David Soskice. 2001. Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage. Oxford University Press: New York.
Horton, Tim ve Howard Reed. 2010. "The Distributional Impact of the 2010 Spending Review", Radical Statistics, 103, 13-24.
Howell, 2003. "Varieties of Capitalism: And Then There Was One?" Comparative Politics, 36(1), 103-124.
International Labour Organisation (ILO). 2009. Protecting People, Promoting Jobs: a Survey of Country Employment and Social Protection Policy Responses to the Global Economic Crisis, An ILO Report to the G20 Leaders' Summit, Pittsburgh, 24–25 Eylül, 2009 (Geneva: ILO).
International Labour Organisation (ILO)/World Bank. 2012. Inventory of Policy Responses to the Financial and Economic Crisis. Joint Synthesis Report. April, 2012. http://www.ilo.org/empelm/pubs/WCMS_186324/lang--en/index.htm (22 Ocak, 2013'te indirildi)
Islam, Iyanatul. 2011. "The Employment Challenge in Developing Countries during Economic Downturn and Recovery", From the Great Recession to Labour Market Recovery : Issues, Evidence and Policy Options içinde, Iyanatul Islam and Sher Verick (ed.), Palgrave Macmillan: UK.
Islam, Iyanatul and Sher Verick. 2011. "The Great Recession of 2008–09: Causes, Consequences and Policy Responses", From the Great Recession to Labour Market Recovery : Issues, Evidence and Policy Options içinde, Iyanatul Islam and Sher Verick (ed.), Palgrave Macmillan: UK.
Leschke, Janine ve Andrew Watt. 2010. "How do Institutions Affect the Labour Market Adjustment to the Economic Crisis in Different EU countries?", ETUI Working Paper No. 2010.04. Brussels: European Trade Union Institute.

Tablo 2: İstihdamın Niteliği ile İlgili Göstergeler - I

	EPL (1)	Tam Zamanlı (4) istihdam (000 kişi)				Yarı Zamanlı İstihdam (000 kişi)				Yarı Zamanlı İstihdamın Payı (%)					
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
	2008		2007-2009 (2)	2009-2011 (3)	2009-2011 (3)	2007-2009 (2)	2007-2009 (2)	2009-2011 (3)	2009-2011 (3)	2009	2009	2007-2009 (2)	2007-2009 (2)		2009-2011 (3)
Danimarka	1.77	-55	-11	-31	-33	20	16	-1	0	13.6%		1.7%	1.1%	0.3%	0.6%
Almanya	2.39	29	394	413	468	42	17	174	212	7.9%		0.2%	-0.8%	0.6%	-0.3%
İngiltere	1.1	-428	6	-4	-60	136	108	134	86	10.9%		1.1%	0.5%	0.8%	0.6%
İspanya	3.01	-1167	-104	-699	-155	39	40	80	13	4.4%	21.4%	0.8%	0.7%	1.1%	0.6%
Türkiye	3.49	-284	130	1583	786	310	384	149	318	6.4%		2.0%	4.9%	0.2%	0.8%

Kaynak: OECD, www.oecd.org

(1) EPL: İstihdamı koruma endeksi, OECD, 1 numaralı alt-göstergelerin (düzenli kontrat, geçici kontrat ve toplu işten çıkarmalar) ağırlıklı ortalaması

(2) 2007-2009 yılları arasındaki değişimi gösterir.

(3) 2009-2011 yılları arasındaki değişimi gösterir.

(4) Asıl işte haftada en az 30 saat çalışma

Tablo 3: İstihdamın Niteliği ile İlgili Göstergeler – II

	Geçici İstihdam (1) (000 persons)				Geçici İstihdamın Payı (%)						Kadınların Geçici İstihdamda Payı (%)		
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın			
	2007-2009 (2)	2007-2009 (2)	2009-2011 (3)	2009-2011 (3)	2009		2007-2009 (2)	2007-2009 (2)	2009-2011 (3)	2009-2011 (3)	2009	2007-2009 (2)	2009-2011 (3)
Danimarka	-3	-9	4	-5	7.9%	9.6%	0.0%	-0.8%	0.4%	-0.2%		-1.2%	-2.1%
Almanya	-41	94	94	104	14.4%		-0.3%	0.1%	0.2%	0.1%	48.1%	1.4%	0.2%
İngiltere	-16	-45	75	52	5.3%	6.1%	0.0%	-0.4%	0.6%	0.5%		-0.9%	-1.0%
İspanya	-889	-435	-86	-71	23.8%		-6.8%	-5.8%	0.4%	-0.7%		4.1%	0.2%
Türkiye	-139	23	372	82	10.5%		-1.5%	0.0%	1.9%	0.4%	25.1%	3.5%	-1.7%

Kaynak: OECD, www.oecd.org. (1) Ulusal İşgücü Anketlerinden tahmin edilmiştir.

(2) 2007-2009 yılları arasındaki değişimi gösterir. (3) 2009-2011 yılları arasındaki değişimi gösterir.

Tablo 4: Haftalık Çalışma Süreleri

	Haftada 40 saat üzeri çalışmanın toplam çalışma içindeki payındaki değişim (%)				Haftada 30 saat altı çalışmanın toplam çalışma içindeki payındaki değişim (%)			
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
	2007-2009 (2)	2007-2009 (2)	2009-2011 (3)	2009-2011 (3)	2007-2009 (2)	2007-2009 (2)	2009-2011 (3)	2009-2011 (3)
Danimarka	-2.1	-0.5	0.0	0.1	1.7	0.9	0.1	0.5
Almanya	2.0	2.3	0.8	0.1	0.2	-0.4	0.6	0.3
İngiltere	-2.2	-0.3	-0.4	-0.7	1.4	0.8	0.9	0.7
İspanya	-2.5	-2.1	-2.4	-1.8	1.0	0.9	1.3	0.2
Türkiye	-2.5	-4.7	-0.9	-2.4	1.4	3.4	0.5	0.8

Kaynak: OECD, www.oecd.org

(2) 2007-2009 yılları arasındaki değişimi gösterir.

(3) 2009-2011 yılları arasındaki değişimi gösterir.

üretim krizinin olası finansal görüngülerine bir örnek: abd kaynaklı global kriz

Ertan Ersoy

özet

1970'lerden bu yana, Marksist ekonomistler kapitalist ekonomik krizlerin açıklanmasında, teorik zemin olarak en yaygın biçimde kar oranlarının düşme eğilimini uygulamaktadırlar. Bu teorik zeminde birçok araştırmanın yapılmış olmasına ragmen, bu eğilimin finansal alana tezahürü konusunda hala üzerinde uzlaşılmış bir açıklama mevcut değildir. Sözkonusu teorik ve ampirik boşluk, ana akım ve Marksist ekonomistler arasındaki üretim krizine karşılık finansal kriz tartışmasındaki karşıtlığı da güçlendirmektedir. Bu çalışmada kapitalist ekonomik krizlerin incelenmesine yeni bir boyut kazandırmak amacıyla, kar oranlarının düşme eğiliminin finansal alandaki tezahürünün 2008 Amerika Birleşik Devletleri krizi örneğinde ortaya konulması yönünde çaba harcanmıştır. Yukarıda ifade edilen teorik ve ampirik boşluğa verdiğim büyük öneme rağmen bu çalışmanın konuyu bütüncül bir şekilde tükettiği iddiasında değilim. Bu nedenle bu çalışmanın temel amacı kapitalist ekonomik krizlerin incelenmesinde araştırmacılara konuya ilişkin yeni bir boyut önermektir.

anahtar kelimeler: Üretim Krizi, Finansal Kriz, Spekülasyon, Kar Oranları.

abstract

JEL: E22, E31, F21

Since 1970s Marxist economists have been applying most commonly the tendency of the rate of profit to fall as a theoretical ground in the explanation of capitalist economic crises. Although there are many researches made on this theoretical ground, still there is not an agreed explanation of the manifestation of this tendency in the financial area. This theoretical and empirical gap also reinforces the opposition on the debate of production crisis versus financial crisis between mainstream and Marxist economists. In this paper in order to bring a new dimension to the investigation of the capitalist economic crises, it is made an effort to exhibit the manifestation of the tendency for the rate of profit to fall in the financial area for the case of 2008 US economic crisis. Although giving a big importance to the theoretical and empirical gap, stated above, I do not advocate that this study is exploring the subject in a complete manner. Therefore main aim of this study is to propose a new dimension to researchers for the investigation of the capitalist economic crises.

key Words: Production Crisis, Financial Crisis, Speculation, Profit Rates.
JEL: E22, E31, F21

giriş

Son yirmi yılda yaşanan ekonomik krizlerin sayısı, dünya kapitalizminin tarihi boyunca görülmüş ve küresel düzeyde sonuçlar üretmiş olan ekonomik krizlerin toplamından daha fazladır. Bu krizlerin nedenlerine ilişkin olarak ana akım iktisatçılar tarafından yapılan analizlerde, piyasa mekanizmasının işleyişini aksatan müdahalelerin altı çizilir. Hatta söz konusu ülkelerin politika yapıcılarının doğru ekonomik politikaları uygulamaması ya da doğru politikaları uygulamadaki başarısızlıkları krizlerin nedenleri olarak ortaya konulurlar. Bu türden kriz analizleri, temel makroekonomik, finansal değişkenlerinin genel bir değerlendirilmesinin ardından bu değişkenlerin ortaya koyduğu zayıf ve krizlere açık ekonomik durumun tesbitiyle başlar. Temel makroekonomik, finansal değişkenlerin ortaya koyduğu kırılgan yapıya bazen, içsel ya da dışsal bir şok da eşlik eder ve bunun ardından kimi zaman bankacılık sisteminde, kimi zaman döviz piyasasında, kimi zaman da menkul kıymet borsalarında ortaya çıkan çöküş veya patlamalara ilişkin gözlemlerin anlatıldığı ve bazen çözüm önerilerinin de ilave edildiği bir kriz incelemesi ortaya çıkar. Söz konusu krizler bu ana akım senaryo altında döviz krizi, bankacılık krizi veya menkul kıymet borsası krizi vb. adlar verilerek incelenir.

Dr.
İstanbul Üniversitesi,
İktisat Fakültesi
İngilizce İktisat
Bölümü

Gerek analiz düzeyinde gerekse çözüm önerileri düzeyinde gözlenen bu benzerlikler belirli ekonomik-politik tercihlerin kasıtlı ürünleri olarak anlaşılabilirler. Bununla beraber son yirmi yılda yaşanan krizleri, KODE (kar oranlarının düşme eğilimi) yasasının tezahürü ve bunun ardından gerçekleştirilen köklü dönüşümlerin birer ürünü olan, özünde birbirinin aynı krizler olarak değerlendirmek mümkündür. Bu türden krizler, 1970'lerin başında ortaya çıkan daha derin bir üretim krizinin savuşturulması amacıyla, 1970'li ve 1980'li yıllar boyunca, ülke ekonomilerinde gerçekleştirilmiş olan yapısal dönüşümlerin birer ürünü olarak değerlendirilebilirler. Bu politikaların sonucu olarak dünya ekonomisinde teknolojik gelişmelerin de teşvik ettiği sınırsız bir finansallaşma yaşanırken, dünya küresel bir kumarhaneye dönüştürülmüş, sonunda ardı ardına patlak veren finansal krizlerin de bir arenası haline gelmiştir.

Bu çalışmada ilk olarak kapitalizmin krizlerinin hangi teorik çerçevede ele alınması gerektiği anlatılacak ve ardından son yirmi yılda yaşanan ekonomik krizlerin ortak arka planı olarak 1970'lerin başında girilen kapitalizmin genel krizi ve bunu izleyen yapısal dönüşümler özetlenecektir. Daha sonra bu yapısal dönüşümlerin ABD'de (Amerika Birleşik Devletleri) Eylül 2008'de taşınmaz mal piyasasında hızlı ve ani değer kayıplarıyla başlayan finansal krizle ilişkisinin ne düzeyde olduğu çeşitli veriler incelenerek gösterilecek ve açıklanmaya çalışılacaktır.

2. krizleri kapitalizmin temel işleyiş yasaları üretir

Kapitalizmin krizlerini, kapitalist üretim biçimine içkin olan ve kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte işlemeye başlayan, kapitalizmin temel tarihsel eğilimleri üretir. Kapitalist üretimin tarihsel eğilimi, emeğin üretkenliğini her işçinin artan bir ham madde kütlesini harekete geçireceği şekilde artırma ve doğrudan emeği her işçinin daha fazla değişmeyen sermaye kullanmasını sağlayacak şekilde makineyle değiştirme yönünde ilerler (Clarke, 2007, s. 83). Üretim ve yeniden üretim olmaksızın ayakta kalamayacak olan bu sistemde, başat olarak (artı değerin yaratımı sürecinde) kapitalistler ve emekçiler arasında ve ayrıca da tali olarak (yaratılan artı değerin paylaşımı sürecinde) kapitalistlerle kapitalistler arasında, sürekli bir mücadele ve rekabetin olması kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu mücadele ve rekabet son tahlilde, üretimin mekanizasyonu yoluyla veya başka bölgelerden ucuz emek gücü ithali, ya da üretimi emek gücünün daha ucuz olduğu bölgelere kaydırmak suretiyle, kapitalistler ile emekçiler arasında bir sınıf mücadelesi olarak tezahür eder.[1] Üretimin mekanizasyonu ve kapitalizasyonu üretilen her birim metanın değerine içerilmiş olan değişmeyen sermayenin (C) değişen sermayeye (V) oranla giderek artmasına yani sermayenin organik bileşiminin (C/V) sürekli olarak yükselmesine, bu da son tahlilde kar oranlarının düşmesine neden olur. Yani bireysel kapitalistler için iyi olan tüm bir kapitalist üretim biçimi için kötü olur.

Marks'ın analizinde artı değer oranı, artı değerin (S) değişen sermayeye (V) oranı olurken, kar oranı da, artı değerin (S) toplam sermayeye (C+V) oranı olarak şöyle ifade edilebilir: $S/(C+V) = (S/V): [(C/V)+1]$

Yukarıdaki eşitlikten anlaşılacağı gibi kar oranı S, V ve C değişkenlerinin aldıkları derer tarafından belirlenmektedir.[2] Diğer tüm değişkenler sabitken, artı değer oranı ne kadar yüksek olursa, kar oranı da o kadar yüksek olur. Bireysel kapitalistler pazardaki rakiplerine karşı maliyet avantajı elde edip fiyat rekabeti yapabilmek için, yukarıdaki kar oranı eşitliğindeki artı değer oranını (S/V) sürekli olarak yükseltmek çabası içinde olacaklar ve bu da bir taraftan ücretler düşürülürken, diğer taraftan üretim sürecinin mekanizasyonunu beraberinde getirecektir. Bireysel kapitalistler ücretleri düşürerek mutlak artı değeri yükseltme, üretim teknolojisini yükselterek ve bu sayede emek verimliliğini artırarak nispi artı değeri artırma olanağına sahip olacaklardır. Yaratılan daha fazla değerin nispi olarak daha az bir bölümünü ücret olarak (V) ödeyip daha fazla bir bölümüne artı değer (S) olarak el koyma olanağına sahip olacaklardır. Bu da artı değer oranının (S/V) yükselmesini yani kar oranının yükselmesini sağlayacaktır. Ücretleri düşürmenin sınırlılığı göz önünde bulundurulursa, üretimin mekanizasyonu paradoksal olarak son tahlilde kar oranının düşmesine neden olacaktır. Çünkü üretimin mekanizasyonu, aynı zamanda tüm bir kapitalist ekonomi için, birim meta içinde ölü emeğin (C) payını canlı emek (V) aleyhine artıracaktır. Yani, aynı zamanda sermayenin organik bileşimi de (C/V) tüm bir kapitalist ekonomi için yükselecektir. Üretimin giderek daha fazla mekanize olmasıyla beraber sermayenin organik bileşimi (C/V) yükselirken, sermayenin hem değer

Kapitalizmin krizlerini, kapitalist üretim biçimine içkin olan ve kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte işlemeye başlayan, kapitalizmin temel tarihsel eğilimleri üretir.

bileşimi hem de teknik bileşimi yükselecektir. Değer bileşimindeki yükselme kar oranlarını düşürürken, teknik bileşimdeki yükselme artı değer oranını (S/V) yükselterek kar oranlarını yükseltecektir. Fakat son tahlilde değer bileşiminin kar oranlarına olan negatif etkisi teknik bileşimin pozitif etkisinden daha büyük olacağından, ortalama kar oranları söz konusu sektör ve daha genel düzeyde de söz konusu ülke için giderek düşecektir (Marx, 1977, Cilt I, s. 575).[3] Günümüzdeki kriz de dâhil olmak üzere, kapitalizmin tarihinin uzun dönem dalgalanmaların (30-40 yıllık) ve bu dalgalanmalar üzerine oturan kısa (3-4 yıllık) ve uzunca (7-10 yıllık) iş çevrimleri temelinde, ekonomi dışı (savaşlar, iklim değişiklikleri vs.) konjonktürel (arz ve talep dengesizlikleri vs.) faktörlerin de etkilediği karmaşık bir süreç olduğu ve bütün bu süreci besleyen temel dinamiğin KODE olduğu yapılan deneysel araştırmalarla da doğrulanmıştır (Tonak, 2010, s.20).

Fakat KODE yasasının bir krizi nasıl oluşturduğu sorusunun cevabı, Marksistlerin üzerinde görüş birliği oluşturamadığı bir konu olarak günümüze kadar gelmiştir. Gerçekten de oldukça tedrici ve uzun dönemli bir kar oranı düşüşünün belli bir anda nasıl krize yol açacağı ve başka zamanlarda niçin böyle bir etkinin görülmediği önemli bir sorudur (Akman, 2010, s. 201). Bu soruya burada konuyu bütün yönleriyle tüketen bir cevap vermenin mümkün olmadığı açıktır. Buna karşın, KODE yasasının tezahürü karşısında kapitalist sistemin ne gibi önlemler almaya giriştiği ve bunların aynı zamanda kapitalist sistemin işleyişinde ne gibi başka tıkanıklıklara yol açtığı, kapitalizmin 1970'lerde başlamış olan genel krizinin, müteakip süreçteki görüngülerinden biri ve en derini olan, 2008 küresel finans krizi bağlamında açıklanmaya çalışılacaktır.

Başta ABD olmak üzere erken kapitalist ülkelerin çoğununda kar oranlarındaki düşüşün 1970'lerin başına gelindiğinde ulaştığı düzey, temel motivasyonu kar olan kapitalist sınıf için, üretimin daha fazla genişletilmesini olanaksız hale getirmiştir.

3. kapitalizmin genel bunalımını aşmaya dönük çabalar ve erken sonuçları

Başta ABD olmak üzere erken kapitalist ülkelerin çoğununda kar oranlarındaki düşüşün 1970'lerin başına gelindiğinde ulaştığı düzey, temel motivasyonu kar olan kapitalist sınıf için, üretimin daha fazla genişletilmesini olanaksız hale getirmiştir. Kar oranlarındaki bu düşüş, sistemin bir bütün olarak istikrarsızlaşmasına, kapitalistler arasındaki rekabetin şiddetlenmesine ve kapitalistlerin başta işçi sınıfı olmak üzere sömürü altındaki bütün kesimlere yönelik baskılarının artmasına yol açmıştır (Harman, 2007). Bu dönemde uygulamaya konulan politikalar, başlıca reel ücretlerin düşürülmesiyle sömürü oranlarının yükseltilmesini, sermayenin küresel çapta hareket serbestisi kazanmasıyla daha geniş pazar ve emekçi yığınlarıyla buluşmasının sağlanmasını, finansallaşma ile de, üretim sektörlerinde yeterli kar olanağı sağlayamayan atıl para sermayenin dünya çapında finansal spekülasyonlara girişebilmesinin olanaklarını oluşturmayı amaçlamıştır (BSB, 2009, s. 63). 1947-2007 arası dönemde aiz ve vergi öncesi kar oranlarının seyri ve uzun dönem eğiliminin gösterildiği Şekil 1'de ABD'de KODE yasasının nasıl işlediği ortaya konulmuştur. 1970'lerden itibaren erken kapitalist ülkelerde kar oranlarının azalması nedeniyle dikkatler sermayenin organik bileşiminin daha düşük yani kar oranlarının daha yüksek olduğu, geç kapitalist ülkelere çevrilmiştir.[4] Atıl para sermayenin kar elde etmek amacıyla, söz konusu ülkelere istediği gibi girip çıkabilmesi ihtiyacı, para birimlerinin konvertibl olmasını, mallar ve hizmetler kadar sermaye hareketlerinin, daha doğrusu finansal piyasaların tam serbestleşmesini ve kamu mülkiyetindeki şirketlerin özelleştirmeye açılmasını gerekli kılmıştır (Kazgan,1995, s.78-79). Bu bağlamda, tüm dünyada faiz oranları üzerindeki hükümet kontrolleri kaldırılmış, kredi genişlemesi üzerindeki doğrudan kontroller kaldırılmış, yabancı sermaye ve kuruluşlara yönelik sınırlamalar kaldırılmış, para tahvil ve hisse senedi piyasalarının geliştirilmesi ve iyileştirilmesi sağlanmış, finansal hizmetlerden alınan komisyon ve ücretler piyasa koşullarına bırakılmıştır. Bu deregülasyonlar, özel sektörün kredi imkânlarına ulaşımını kolaylaştıracağı, finansal fiyatların oluşumunda, kaynak dağılımında etkinliği artıracağı, aşırı risk alımlarına karşı sistemin dayanıklılığını ve güvenliğini artıracağı vb. iddialarla savunulmaya çalışılmıştır (Davis, 1995, s. 26-27). Tüm bu yapısal dönüşümlere bilgi ve iletişim teknolojisindeki yeniliklerin de eşlik etmesiyle, finansal varlıkların dünya üzerindeki hareket hızları ve hacimleri muazzam boyutlara ulaşmış ve tüm ülkeler finansal ağlarla birbirlerine bağlı hale getirilmiştir.

1947-2007 arası dönemde ABD'de faiz ve vergi dışı kar oranlarının eğilimi aşağı doğru olmasına karşın, bazı ara dönemlerde yukarıda ifade edilen önlemlerin yardımıyla yük-

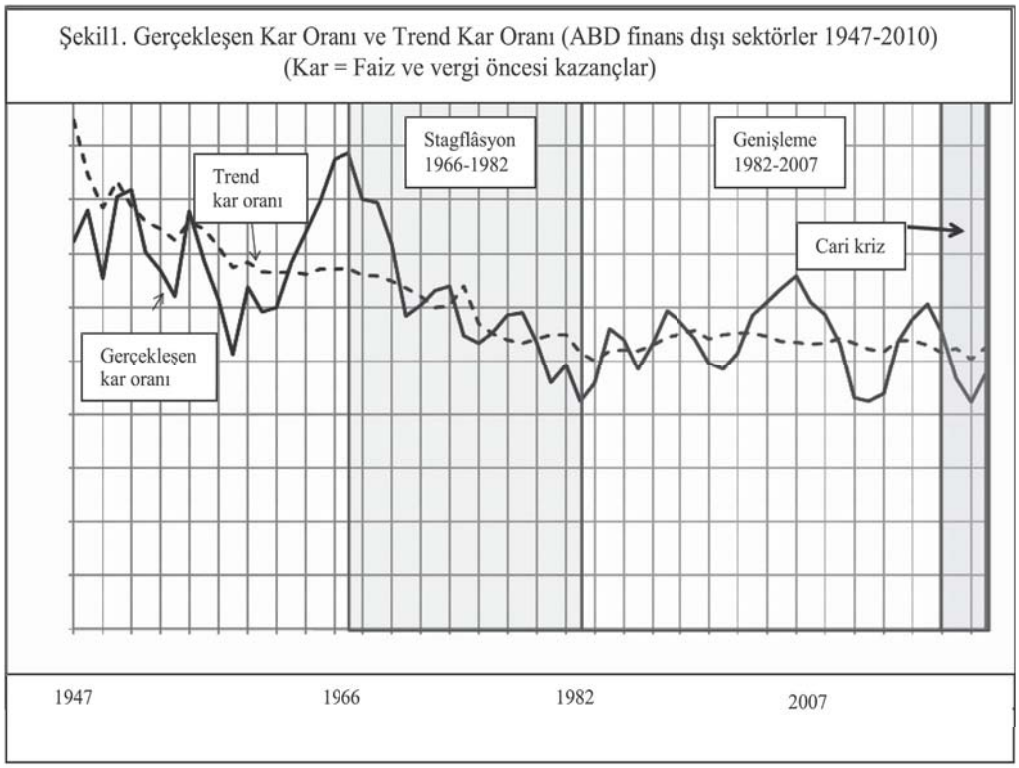

Kaynak: Shaikh (2011)

selişler de göstermiştir. Örneğin 1958-1966 arası Vietnam savaşının etkisiyle kar oranları yükselmiş fakat 1966-1983 arası sürekli olarak düşüş eğiliminde olmuştur (Shaikh, 2011, s. 48).

Şekil 2'de 1947-2007 arası dönem için verimlilik ve reel ücretlerdeki değişme gösterilmiştir. 1947-1982 arası dönemde reel ücret artışları ile verimlilik artışları yaklaşık olarak paralel bir seyir izlerken, 1982-2007 arası dönemde aradaki makas reel ücretler aleyhine giderek açılmış ve dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. 1983-2007 arasında reel ücretlerdeki artış hızı, verimlilik artış hızının gerisinde kaldığı için, kar oranlarındaki düşüş yavaşlamış, hatta stabilize olmuştur. Bunda bu dönemde uygulamaya konulan neo-liberal politikaların etkisi büyüktür. Şekil 3'deki grafiğin kesik çizgilerle gösterilen bölümü ise, 1982 sonrasında reel ücretlerin 1947-82 arasındaki artış oranıyla artmaya devam etmesi durumunda, ABD'de finans dışı sektörlerin kar oranlarının nasıl bir yol izleyeceğini göstermektedir. Buradan anlaşılan, kapitalistlerin kar oranlarının düşüşüne karşılık olarak, nispi emek sömürüsünün yanında mutlak emek sömürüsünü de yükselterek cevap vermekte olduklarıdır.

1982-2007 arası döneme ilişkin gözlemimizden çıkardığımız en önemli sonuç, kar oranlarındaki düşmeye karşılık, kapitalist ekonomilerin verdiği ilk yanıtın emek piyasasına müdahale ederek reel ücret artışlarını kontrol altına almak, yani mutlak artı değer oranını yükseltmek olduğudur. Bu bağlamda ABD'de Reagan döneminde uygulanan iktisat politikaları toplam talebi artırmak yerine üretim maliyetlerini azaltarak toplam arzı artırmayı amaçlamıştır. Alınan bütün bu önlemlere rağmen, başta ABD olmak üzere, erken kapitalist ülkelerde kar oranlarındaki düşme eğilimini geçici olarak yavaşlatmaktan öte olumlu sonuçlar elde edilememiştir. Söz konusu dönemde kısmen stabilize olan üretim sektörlerinin karlılığı yine de finans sektörünün karlılığının gerisinde kalmış ve bu fark bir taraftan sermaye için finans sektörünü cazip kılarken, bir taraftan da bu cazip sektörü, ürettiği artı değerle beslemesi gereken üretim sektörünün göreli olarak küçülmesi sonucunu doğurmuştur (BSB, 2009, s. 62).

ABD'de finans dışı şirketlerin kar oranlarındaki kısmi toparlanmaya, reel sektör şirketlerinin giderek rantiye gibi davranarak, karlarını faaliyet dışı finansal spekülasyon yatırımlarından beslemesi de katkıda bulunmuştur (BSB, 2009, s. 58). Ayrıca, ABD'deki finans dışı şirketlerin karlarının çok önemli

1982-2007 arası döneme ilişkin gözlemimizden çıkardığımız en önemli sonuç, kar oranlarındaki düşmeye karşılık, kapitalist ekonomilerin verdiği ilk yanıtın emek piyasasına müdahale ederek reel ücret artışlarını kontrol altına almak, yani mutlak artı değer oranını yükseltmek olduğudur.

bir kısmının ülke dışı finansal yatırımlardan kaynaklanmakta olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. 1973-2007 arası dönemde tekellerin sabit sermaye yatırımlarını finanse etmek için banka kredilerine artık daha az başvurdukları, dolaşan sermaye için ise nispeten banka kredisi kullanmaya devam ettikleri görülmektedir. Ancak burada bile tekellerin, başta şirket bonoları ihracı olmak üzere, finansal piyasalara doğrudan girdiklerini yani finansallaştıklarını görüyoruz (Lapavitsas, 2010, s. 43).

Görüldüğü gibi, ABD'de üretken kapitalist faaliyetlerin karlılığının üretim dışı faaliyetlerinkine nispetle düşmüş olması ve bu finansal faaliyetlere bizzat üretici şirketlerin de katılarak ve hatta bu faaliyetleri yürütecek ayrı birimler kurarak, birer spekülatör haline gelmeleri, krize finansal bir boyut kazandırmıştır. Kar oranlarındaki düşüş, orta vadede üretken yatırımların azalması, mevcut üretim araçlarının değersizleşmesi, üretimin daralması, işsizliğin artması, toplam talepte daralmalara neden olurken, bu olgu krizin daha görünür hale geldiği patlama döneminde, spekülatif faaliyetlerin hız kazanmasıyla, finansal bir boyut kazanarak derinleşmiştir.

ABD'de üretken kapitalist faaliyetlerin karlılığının üretim dışı faaliyetlerinkine nispetle düşmüş olması ve bu finansal faaliyetlere bizzat üretici şirketlerin de katılarak ve hatta bu faaliyetleri yürütecek ayrı birimler kurarak, birer spekülatör haline gelmeleri, krize finansal bir boyutr kazandırmıştır.

4. kapitalist finans sisteminin yapısı ve krizlerdeki rolü

Yukarıda ifade edilen yapısal dönüşümler ve uygulanan neo-liberal politikalar, kapitalizmin 1970'lerın başında kar oranlarındaki düşme eğilimini geçici bir süre için savuşturulmasına yardımcı olurken, bir taraftan da finansal krizlerin yeni bir türünün oluşmasına neden olmuştur.

Kapitalist üretim biçimi, karın kaynağı olarak el konulan artı değerin (başta üretken sermaye ve parasal sermaye, ticaret ve kamu sektörü arasında olmak üzere) dağıtıma tabi tutulduğu belirli bir mekanizmayı da içinde barındırır. Söz konusu mekanizma toplam artı değeri sanayi sermayesine ek olarak, ticaret sermayesi, finans sermayesi ve kamu olmak üzere çeşitli birimler arasında dağıtırken, toplam artı değerin sürekli olarak yükseltilmesini de zorunlu kılar. Burada konunun basitleştirilmesi için sanayi sermayesi ve finans sermayesi dışındaki diğer unsurlar göz ardı edilecektir.

Finans sermayesi kapitalist üretim sürecinde vazgeçilmez öneme sahiptir. Sahipleri eliyle üretime koşulmamış olan para sermaye bir miktar kar payı veya faiz getirisi karşılığı, finansal piyasalar aracılığıyla üretime koşulup büyük ölçekli yatırımların gerçekleşmesini olanaklı hale getirirken, bir taraftan da kapitalistler arasında meta transferini kolaylaştırır. Bu işlevleri yerine getirirken, sermayenin genişlemesine ve dolaşım hızının artmasına olanak sağlayarak, kar oranlarının hem yükselmesi hem de eşitlenmesi sürecinin, yaşamsal bir parçası haline gelir (Lapavitsas, 1997).

Şekil 2. Saat Başına Reel Ücretler ve Verimlilik (ABD İş Âlemi Sektörü 1947-2010) (1992=100)

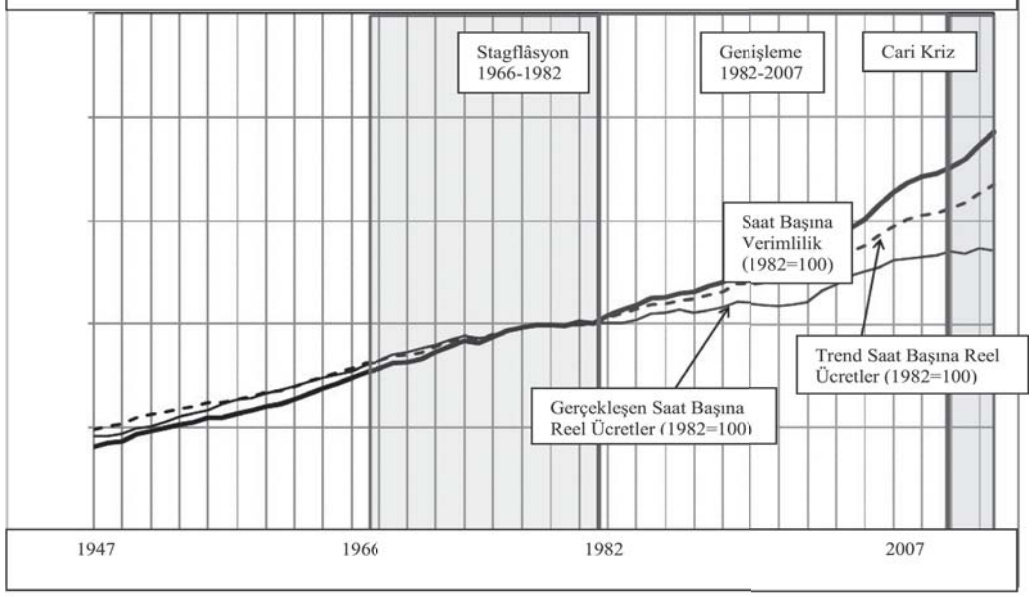

Kaynak: Shaikh (2011)

Şekil 3. Gerçekleşmiş olan reel ücret düzeyinde ve/veya 1947 sonrası trendin korunduğu durum için ABD'deki finans dışı sektörlerin kar oranları 1947-2009

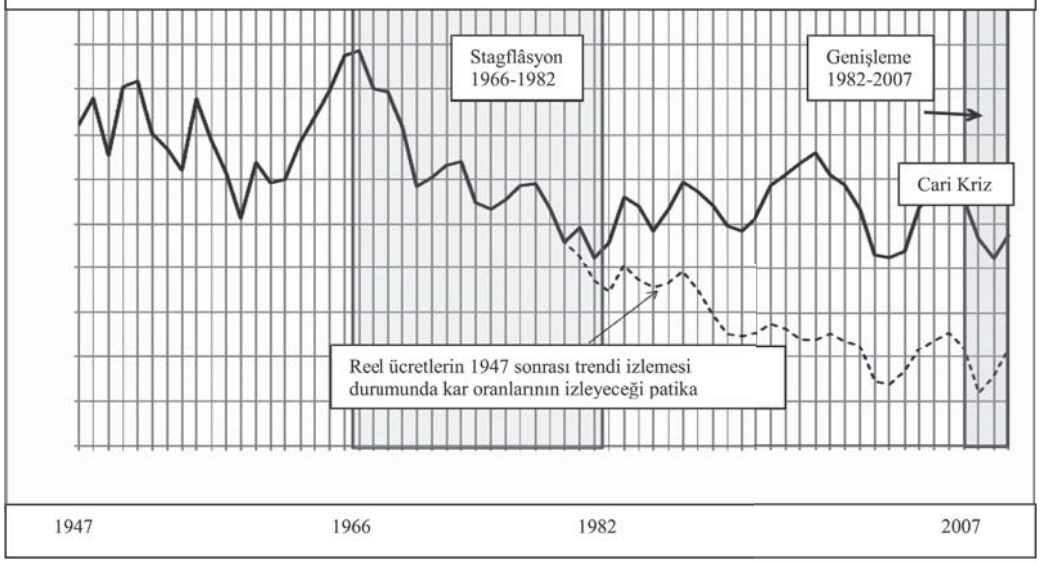

Kaynak: Shaikh (2011)

Kapitalist finans sisteminin en gelişkin ve organize biçimi olan menkul kıymet borsalarında ise, hisse senedi alan yatırımcılar, şirket sermayesine yapmış oldukları bu katkılarından dolayı, el konulan artı değerden temettü adı altında pay alırlar. Menkul kıymet borsalarında değerlendirilen atıl paranın elde ettiği kar oranı, genellikle ortalama kar oranından küçüktür. Menkul kıymet borsalarında şirketlerin hisse değerleri hesaplanırken, şirketlerin kar miktarları, faiz oranları esas alınarak, sanki söz konusu kar miktarı ilgili piyasa faiz oranından bankaya yatırılmış para sermayenin faiz getirisiymiş gibi görülür. Şirketin toplam değeri, söz konusu karı, banka faizi olarak hangi miktardaki bir para sermaye getirecekse ona eşitlenerek oluşturulur.[5] Bu sayede faiz oranlarının düşük olduğu dönemlerde şirketlerin hisse fiyatları yükselir ve hayali bir sermaye yaratılmış olur.

Olağan koşullarda, kapitalist bir ekonomide üretim alanının ihtiyaç duyduğu para sermayenin temini, ödemelerin gerçekleştirilmesi gibi işlevleri nedeniyle vazgeçilmez olan finans sektörü (bu işlevi nedeniyle), üretim sektörünün yarattığı artı değerin bir bölümünü alırken, finansal krizlerin hemen öncesinde bu artı değer bölüşümü üretim alanı aleyhine bozulur ve sürdürülemez hale gelir. Kapitalist genişleme dönemlerinde özellikle, piyasalardaki iyimser hava menkul kıymet borsalarında hisse fiyatlarını yükseltir ve sermaye piyasasında geleceğe yönelik iyimser bir bakışı teşvik eder ve bazen kredi mekanizmasının esnek genişleme gücünü harekete geçirerek borsa balonlarına neden olur. Yukarı doğru hareket durgunluğa döndüğünde, spekülatif balonlar patlar ve gelecek hakkındaki başlangıçtaki iyimser beklentiler kötümserliğe dönüşür. Tipik olarak yukarı doğru hareketin durgunluğa dönmesi sürecine ek olarak ortaya çıkan faiz oranlarındaki yükseliş, hisse fiyatlarının düşüşünü hızlandırır.[6] Artan spekülasyon, (fakat şimdi ters yönde) hisse fiyatlarındaki düşüşü daha da kötüleştirir ve bankaların, sigorta şirketlerinin ve bireysel yatırımcıların elindeki finansal aktifleri çökertir. Faiz oranları, hisse fiyatları vb. değişkenlerin değerlerinde ortaya çıkan dönemsel salınışların neden olduğu finansal spekülasyon, böylece küçük yatırımcılardan daha profesyonel ve daha büyük para sermayeye sahip büyük yatırımcılara doğru bir servet transferi olanağı yaratır. ABD'de menkul kıymetler borsasında 1987'de, 1999-2000'de ortaya çıkan büyük çöküşler ve ardından 2007-2008'de ipotekli konut kredisi piyasasında oluşmuş olan balonun patlaması bir anlamda bu spekülasyona dayalı kazanç mekanizmasının kontrolden çıktığı ve acımasız bir servet transferine dönüştüğü dönemler olarak değerlendirilebilir.

Bu anlamda sermaye piyasası fiyat istikrarsızlığı, parasal krizler ve endüstriyel iş çevrimlerinin hem içsel bir parçası olarak

Faiz oranlarının düşük olduğu dönemlerde şirketlerin hisse fiyatları yükselir ve hayali bir sermaye yaratılmış olur.

ve hem de bundan oldukça bağımsız olarak, önemli bir kaynağını oluşturur. Ancak son tahlilde, kapitalist finans sistemi kapitalist üretim sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak, üretken sektörlerdeki tıkanmaların yarattığı çöküşlerin ilk ortaya çıktığı ve en göze çarpan alandır.

Bugünkü tabloyu oluşturan gelişmelerin başlangıcı, ABD'nde enflasyon ve işsizlik oranlarının birlikte yükseldiği, yani stagflasyon sorunun ortaya çıktığı 1970'lerin başına kadar götürülebilir. Bu sorun karşısında, 1979'da ABD Merkez Bankası'nın uygulamaya koyduğu parasalcı iktisat politikası ile nominal faiz haddi önce yüzde 15'lere kadar yükseltilmiş, ardından da 1981'den itibaren hızlı bir düşüşle 2009'da yüzde 0.16'lara kadar düşürülmüştür (Shaikh, 2011, s. 51). Şekil 4'de görüldüğü gibi, 1981-2009 arası dönemde düşüş ve yükselişler gösteren faiz oranlarının genel eğiliminin söz konusu dönem boyunca düşüş yönünde olması, 1983-2007 arasında reel sektör şirketlerinin faiz ödemeleri dışındaki girişim karlarının düşüş eğilimini terk ederek, genelde daha yatay bir seyir izlemesine neden olmuştur. Uygulanan gevşek para politikaları ile söz konusu dönemde kar oranlarının iyileşmesi ve ekonomik genişleme sağlanabilmiştir. Bu dönemde faiz oranlarının oldukça düşük seviyelerde olması, reel sektör şirketlerinin faiz sonrası karlarını artırırken, bu şirketlerin hisse fiyatlarını da yükseltmiştir. Fakat şirketlerin hisse fiyatlarındaki yükselişler spekülatif balonlara neden olmuş, bu da FED'in faiz oranlarına ağresif müdehalelerine yol açmıştır. Örneğin 1999-2000 borsa balonuna tepki olarak FED faiz oranlarını 2002-2004 arasında yüzde 1-2 seviyelerine çekmiş ve bu da konut sektöründeki balonu şişirmeye başlamış, bunun üzerine FED faizleri tekrar yükseltmeye başlamış ve 2007'de yüzde 5 seviyelerine yükselen faiz oranları konut balonunun patlamasına neden olmuştur (Lapavitsas, 2009)

2001-2007 balonunu besleyen asıl unsur, ABD'de izlenen gevşek para politikasına dayanan ucuz yurtiçi kredilerdir.

Yukarıda çizilen çerçeve içinde düşünüldüğünde, bu dönemi karakterize eden belki de en önemli özellik, faiz oranlarındaki hızlı düşüşün, hane halkının borçlanmasını teşvik etmesi ve diğer taraftan reel ücret artış hızı azalırken, hane halkı borç stokunun nispeten yükselmesidir. Şekil 5'de görüldüğü gibi özellikle de 2000'li yıllar boyunca hane halkı borç stokunun hane halkı gelirlerine oranı hızla yükselmiştir. Buna karşılık Şekil 4'de gösterilen faiz oranlarının seyrine biraz daha yakından bakıldığında görülecektir ki faiz oranları 2003'den itibaren yükselmeye başlamıştır. Bu oranlar Tablo 1'de spesifik olarak verilmiştir.

Tablo 1'de görüldüğü gibi 2003'de 1.13'e kadar gerilemiş olan faiz oranları 2007'ye gelindiğinde 5.02'ye kadar yükselmiştir. Faiz oranlarının bu şekilde yükselmesi, değişken faizli kredi alan hane halklarının borç servislerini yükseltirken, borçlarını yeni borçlarla çevirenlerin gelirlerine oranla borç stoklarını yükseltmiştir. Faiz oranlarındaki bu artışa paralel olarak, geri ödenmeyen kredi borçlarının miktarı, özellikle ipotekli konut kredisi alanında hızla artmaya başlamıştır.

2001-2007 balonunu besleyen asıl unsur, ABD'de izlenen gevşek para politikasına dayanan ucuz yurtiçi kredilerdir. Bu balon ABD'ye dışarıdan gelen fonlarla da beslenmiştir. 2004'den sonra ABD piyasaları için temel fon kaynağı uyguladıkları dalgalı kur rejimini başarıyla sürdürebilmek için rezervlerinde döviz tutmak zorunda olan ve bu nedenle getirisi düşük dahi olsa özellikle ABD devlet tahvillerini satın alan gelişmekte olan ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Reel birikim vasat bir performans sergilerken, kapitalist sınıf, finansal mekanizmalar aracılığıyla yeni kar kaynakları bulmuştur. Bu konudaki en önemli gelişme, belki de işçilerle halkın diğer kesimlerinin finansal müsadere altına alınmasıdır (Lapavitsas, 2010, s. 41). Bu donemde ABD'de borçlananlar daha çok işçi sınıfının en yoksul kesimleridir ve bankalar verdikleri bu borçları menkul kıymetleştirerek satmakta ve ipotekler tüm dünya finans sistemi içinde elden ele dolaşarak artmaktadır. Tablo 2'de görüldüğü gibi 2004-2006 arasında 1.4 trilyon dolar (toplamın yüzde 79.3'ü) büyüklüğünde ikinci kalite ipotek kredisi menkul kıymetleştirilmiştir (Lapavitsas, 2010, s. 29). 28)

Bu mekanizma ticari bankalar ile yatırım bankalarının faaliyetlerini ve bu faaliyetleri yürütme koşullarını birbirinden net bir şekilde ayırmak için, 1933'de yürürlüğe konulan Glass Steagle Act'ın 1999'de lağvedilmesiyle, daha da hızlı çalışmaya başlamıştır. Bu sayede ticari bankalar, yatırım bankacılığı yapabilme olanağı elde etmişler ve menkul kıymetleştirme de daha yaygın ve kontrolsüz bir hal almıştır. Bu durum tüketicilerin ucuz krediye kolayca erişebilmelerini sağlarken, bankaların da karlarına kar katmalarını sağ-

Şekil 4. ABD'de faiz oranları (3 aylık hazine bonosu, 1947-2008

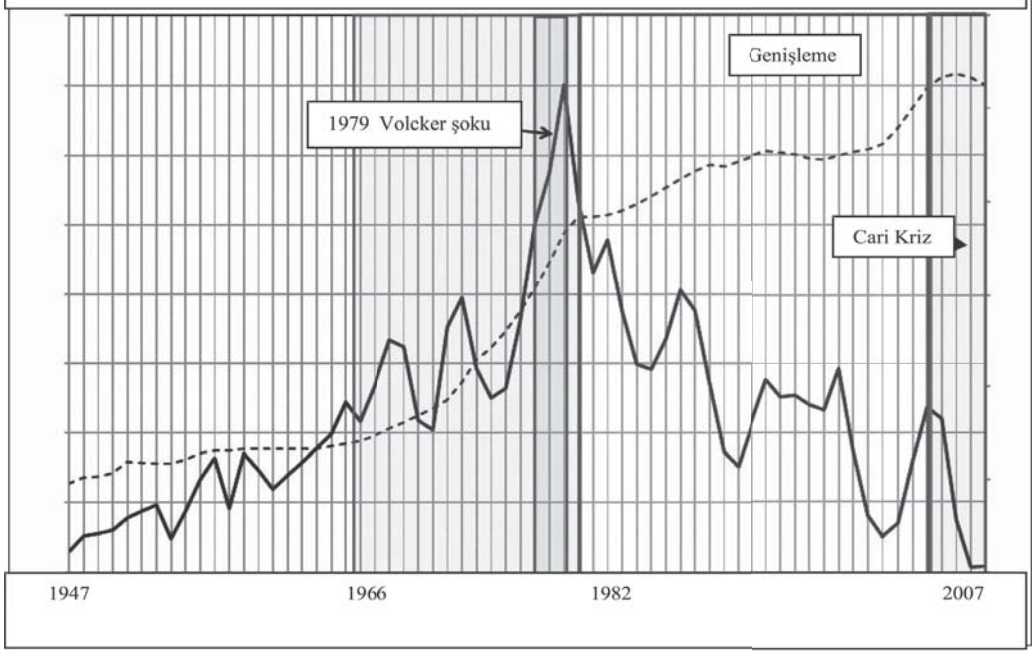

Kaynak: Shaikh (2011)

layarak, herkesin kazançlı çıktığı bir finansal mucize olarak görülmüştür. Konut fiyatları artıyor, ödeme gücü çok zayıf olan işçiler kredi borçlarını ödeyemeseler dahi, aldıkları konutu elden çıkartmak zorunda kaldıklarında, fiyat artışından dolayı kazançlı çıkıyorlardı. Bankaların ve banka ipoteklerini satın alan diğer finans kuruluşlarının alacakları, fiyatı sürekli artan bir varlığa, konuta bağlı olduğu için garanti altında oluyor, konut üreten firmalar, konut satışları böylece desteklendiği için ucuz ve bol kredi buluyorlar ve üretime devam ediyorlar, mutlu tablo böylece sürüp gidiyordu. Ancak işçilerin ödenemeyen kredi borçları giderek daha da fazla artmaya başlayınca konut fiyatları da düşmeye başlamıştır. Süreç artık tersine dönmüştür. Bu zincirin diğer halkalarının da birer birer kopmaya başlamasıyla, kriz dünya çapında bir büyüklüğe ulaşmıştır. Önce finans kuruluşları, ardından da karlarının önemli bir kesimi finansal alandan alan reel sektör kuruluşları iflas etmeye başladı.

5. sonuç

Son yirmi yılda yaşanan krizlerin daha çok finansal görüngülerle ortaya çıkmasının temel nedenleri, daha derin bir üretim krizinin savuşturulması amacıyla 1970'li ve 1980'li yıllar boyunca ülke ekonomilerinde gerçekleştirilmiş olan yapısal dönüşümlerdir. Bu dönüşümlerin sonucu olarak dünya ekonomisinde teknolojik gelişmelerin de teşvik ettiği sınırsız bir finansallaşma yaşanırken, reel ücretler olabildiğince düşürülmüş ve dünya küresel bir kumarhaneye dönüştürülmüştür. Söz konusu yapısal dönüşümler ve uygulanan neo-liberal politikalar bir taraftan kapitalizmin 1970'lerin başlarında ortaya çıkan krizinin geçici bir süre için savuşturulmasına yardımcı olurken, bir taraftan da finansal krizlerin yeni bir türünün oluşmasına neden olmuştur. Uygulanan politikalarla bazı dönemlere temel makroekonomik değişkenlerde ve kar oranlarında nispi bir toparlanma görülse de 1970 sonrasında hiçbir zaman İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki değerlere ulaşılamamıştır.

Ana akım iktisatçıların politika yapıcılarının uygun ekonomik politikaları uygulamaması ya da doğru politikaları uygulamadaki başarısızlıklarına dayalı yaklaşımları yüzeyseldir. Bu krizle tüm bu analitik çerçeve terk edilmiş ve neo-liberal kabuller sorgulamaya tabi tutulmuştur. Bu bağlamda, ABD'de yaşanan ve küresel bir boyut kazanan ekonomik krizin belki de en önemli sonucu, egemen iktisat anlayışının hem entelektüel alanda, hem de sermaye sahipleri arasında, tartışılmaya başlanıp bu anlayışa ilişkin kuşkuların yüksek sesle dillendirilmiş olmasıdır. Buna dünyanın tüm ülkelerinde, özellikle genç

Son yirmi yılda yaşanan krizlerin daha çok finansal görüngülerle ortaya çıkmasının temel nedenleri, daha derin bir üretim krizinin savuşturulması amacıyla 1970'li ve 1980'li yıllar boyunca ülke ekonomilerinde gerçekleştirilmiş olan yapısal dönüşümlerdir.

Tablo 1. Efektif Federal Fonlar Oranı (ABD, 2000-2007)

Yıl	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
	6.24	3.88	1.67	1.13	1.35	3.22	4.97	5.02

Kaynak: ABD, Federal Rezerv Bankası. (Aktaran: Lapavitsas, 2010, s. 31)

Şekil 5. Hanehalkı borç gelir oranı

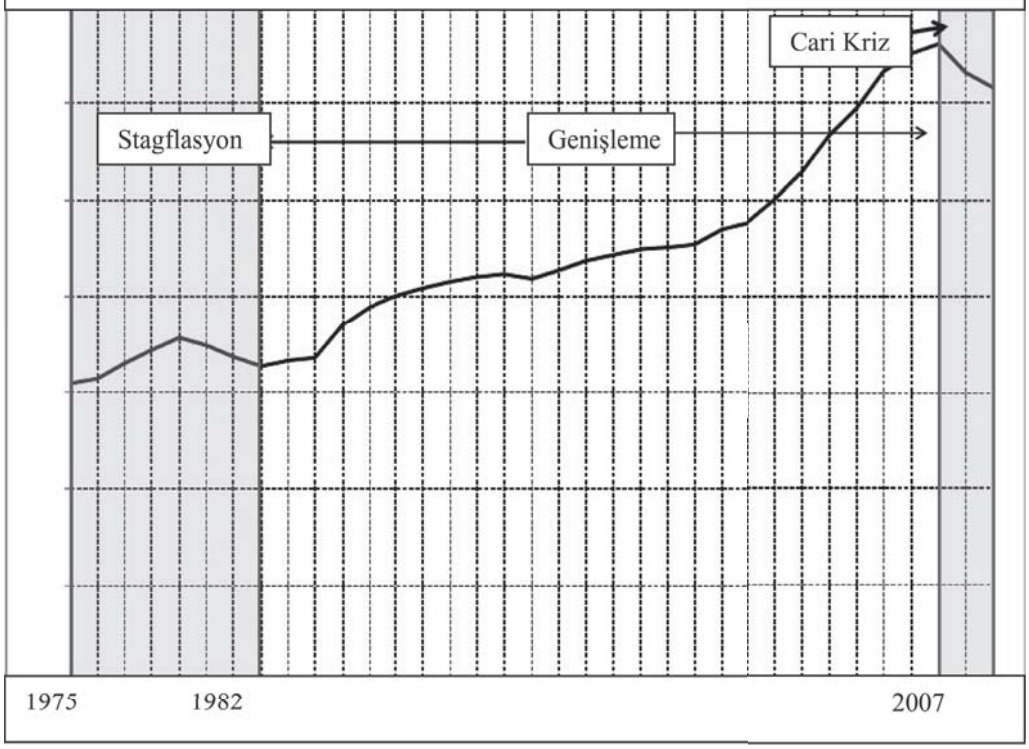

Kaynak: Shaikh (2011)

ABD'de yaşanan ve küresel bir boyut kazanan ekonomik krizin belki de en önemli sonucu, egemen iktisat anlayışının hem entelektüel alanda, hem de sermaye sahipleri arasında, tartışılmaya başlanıp bu anlayışa ilişkin kuşkuların yüksek sesle dillendirilmiş olmasıdır.

akademisyenler arasında alternatif yaklaşım arayışları ve bunun sonucu olarak da Karl Marks'ın eserlerinin çok daha fazla okunur hale gelmesi eşlik etmiştir.

dipnotlar

1 Kapitalist üretim süreci içinde emekçilerin mücadeleleri sonucu gerçekleştirdikleri reel ücret yükselişleri ve çalışma saatlerinin kısaltılması biçimindeki sınıfsal kazanımlar, kar oranlarının düşmesine katkıda bulunmalarına karşın, bunu tamamen açıklayamazlar. Ayrıca daha zayıf kapitalistlerin alt edilmesiyle de sürekli bir tekelleşme süreci yaşanır. Tekelleşme ve sınıf mücadelesinin keskinleşmesi, kapitalist üretim biçiminin temel yasalarının işlemesinin sadece sonuçlarıdır ve bu temel işleyiş yasalarının yerine konulamazlar. Bir bütün olarak kapitalist üretim sürecinde sermayenin organik bileşiminin sürekli olarak yükselmesi, KODE'nin başat nedenidir.

2 Bu değişkenlerin değerleri ise paranın değerine (bu Marx'ın analizinde mal para sisteminden dolayı sabit varsayılmıştır), sermayenin devir sayısına, emek verimliliğine, çalışma gününün uzunluğuna veya emek yoğunluğuna ve son olarak da ücret seviyesine bağlı olarak değişir. Bunlardan paranın değeri sabit varsayıldığından burada değerlendirme dışı bırakıyoruz ama bu özellikle ülkeler arası karşılaştırma yaparken önem kazanmaktadır. Sermayenin devir sayısı değişmeyen sermayeyi (C) makine kullanımı ve hammadde kullanımı olarak ikiye ayırırsak önem kazanmaktadır. Emek verimliliğinin kar oranlarına etkisi pozitiftir yani bir bireysel kapitalist, emek verimliliğini ortalama toplumsal verimliliğin üzerine çıkartırsa söz konusu kapitalistin ürettiği metanın maliyeti ortalama toplumsal maliyetin altına düşer ve bu kapitalist, fiyat düzeyi değişmemek koşuluyla ortalamanın üzerinde bir kar elde eder. Çalışma gününün uzunluğu veya emek yoğunluğunun kar oranları üzerinde pozitif etkisi olmasına karşın ücret seviyesinin kar oranları üzerine negatif etkisi vardır.

3 Shaikh (1986) sermayenin organik bileşimi yükselirken teknik bileşiminin de yükselmesine yani artık değer oranının da (S/V) yükselmesine rağmen genel kar oranının düşme eğilimi içinde olduğunu yetkin bir şekilde göstermiştir.Detaylı bir gösterim için Shaikh'in 1986'da yayınlanmış olan "Organic Composition of Capital" başlıklı ve 1992'de yayınlanmış olan "The Falling Rate of Profit and Long Waves in Accumulation: Theory and Evidence" başlıklı makalelerine bakılabilir.

4 Hem teorik olarak hem de pratikte örneğin tek başına ücretlerin veya hammaddelerin fiyat artışı ile açıklanamayan, uzun dönemli karlılık azalmaları mümkün olmakta ve istatistiklerde de görülebilmektedir. Genel olarak sermaye birikiminin daha yüksek olduğu ileri kapitalist ülkelerde kar oranlarının daha geri ülkelere göre düşük olduğu da bilinen bir gerçektir (Akman, 2010, s. 204).

Tablo 2. ABD'de İpotek Karşılığı Borçlanma: 2001-2006 (milyar dolar)

Yıl	Toplam İpotekler	Genel Menkul Kıymetleştirme Oranı (%)	İkinci Kalite	Menkul Kıymetleştirilmiş İkinci Kalite	İkinci Kalite Menkul Kıymetleştirme	AFİK
2001	2.215	60.7	160	96	60.0	355
2002	2.885	63.0	200	122	61.0	679
2003	3.945	67.5	310	203	65.5	1034
2004	2.920	62.6	530	401	79.8	1464
2005	3.120	67.7	625	508	81.3	1490
2006	2.980	67.6	600	483	80.5	1340

Kaynak: Inside Mortgage Finance; İpotek Kredisi Göstergeleri, Ürünlere Göre İpotek Kredileri, Ev İpotekleri İçin Menkul Kıymetleştirme Oranları. (Aktaran: Lapavitsas, 2010, s. 28)

5 Hayali sermaye oluşumuna sermayeleştirme deniyor. Her devresel gelir, ortalama bir faiz oranı ile borç aşınan bir sermaye tarafından gerçekleştirilebilecek bir gelir gibi, faiz oranı üzerinden hesaplanarak sermayeleştirilir. Örneğin, yıllık gelir 100 sterlin, faiz oranı yüzde 5 ise, 100 sterlin, 2000 sterlin üzerinden yıllık faizi temsil eder ve bu 2000 sterline, yıllık 100 sterlin üzerinden yasal mülkiyet hakkının sermaye değeri gözüyle bakılır. Bu mülkiyet hakkını satın alan kimse için, 100 sterlinlik yıllık gelir gerçekten de, yüzde 5 faizle yatırılmış sermayesi üzerinden alınan faizi temsil eder. Böylece, sermayenin fiili genişleme süreci ile olan bütün bağları tamamen kaybolmuş ve dolayısıyla, otomatik olarak kendi kendisini genişletme özelliğini taşıyan bir şey olarak sermaye kavramı kuvvetlendirilmiş oluyor (Marx, 1894, 29. Bölüm, s. 414).

6 "Hisse senetlerinin fiyatları, faiz oranları ile ters orantılıdır. Bunların değerleri daima, yalnızca sermayeleştirilmiş gelir, yani hayali bir sermaye üzerinden o günkü faiz oranıyla hesaplanan gelirdir. Bu nedenle, para piyasasının daralması halinde, bu senetlerin fiyatı iki nedenle düşecektir: önce, faiz oranı yükseldiği için, sonra da, nakite çevirmek üzere daha büyük miktarlarda senet piyasaya sürüldüğü için" (Marx, 1894, 29. Bölüm, s 415).

kaynakça

Akman, Cüneyt. Marksist Kriz Teorileri Işığında Küresel Kriz. İstanbul. 2010.

Clarke, Simon. Marx'ın Kriz Teorisi. 2009. İstanbul. Çeviren. Cumhur Atay.

Marx, Karl. Capital, A Critique of Political Economy. 1977. Vol. I, London.

Marx, Karl. Capital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi. 1990. Vol. III, Ankara.

Bağımsız Sosyal Bilimciler; "Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Bunalım, 2008-2009", 2009. İstanbul

Hirst, Paul. & Thompson, Grahame. "Küreselleşme Sorgulanıyor", 1998. Ankara.

Harman, Chris. "Snapshots of capitalism today and tomorrow", International Socializm, (2nd series), No.113, Winter 2007, Marxist Internet Archive, http://www.marxists.org/archive/harman/2007/xx/snapshots.htm

Kazgan, Gülten. "Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri", 1995. İstanbul

Davis, Phillip. "Debt, Financial Fragility, and Systemic Risk", 1995. Oxford

Tonak, Ahmet E. "Batan Piyasalar, 21. Yüzyılın İlk Buhranı", 2010. İstanbul

Shaikh, Anwar. (1986) "Organic Composition of Capital" in The New Palgrave: A Dictionary of Economic Theory and Doctrine, John Eatwell, Murray Milgate, and Peter Newman (eds.), The Macmillan Press Lts., London. http://homepage.newschool.edu/~AShaikh/pal4.pdf

Shaikh, Anwar. (1992) "The Falling Rate of Profit and Long Waves in Accumulation: Theory and Evidence" in New Findings in Long Wave Research, Alfred Kleinknecht, Ernest Mandel, and Immanuel Wallerstein (eds.) , Macmillan Press, London. http://homepage.newschool.edu /~AShaikh/The%20Falling%20Rate%20of%20profit%20as%20the%20Cause%20of%20Long%20Waves_%20Theor.pdf

Shaikh, Anwar. (2011). "The First Great Depression of The 21st Century", Socialist Register 2011.(http://homepage.newschool.edu/~AShaikh/Shaikh%20-%20First%20Great%20Depression %20 of%20the %2021st%20Century.pdf)

Lapavitsas, Costas. (1997). "Financial Systems and Capital Markets: An alternative View" (http://users.uom.gr/~smavro/syriopou.pdf)

Lapavitsas, Costas. (2009). "The Roots of the Global Financial Crisis", Development Viewpoint, Number 28, April 2009.

krize kitlesel bir cevap: işgal hareketi

Kumru Başer

özet

2011 yılı boyunca şehirlerin sokaklarını meydanlarını işgal eden kitlesel protesto hareketlerinin Batı kapitalizminin mali krizine beklenmedik, güçlü ve anlamlı bir yanıt olduğuna kuşku yok. Noam Chomsky'ye göre Wall Street işgal hareketi son otuz yıl boyunca emekçi sınıfların geriletildiği sınıf savaşına verilmiş ilk kitlesel cevaptı. İşgal nasıl ortaya çıktı ve gelişti? Neleri etkiledi? Geriye ne bıraktı? Bu makale bir gazeteci gözünden bu sorulara bir yanıt arayışı sunuyor.

anahtar kelimeler: İşgal, wall street, indignados, tahrir meydanı, kriz, protesto

abstract

There is little doubt that the mass protest movements, occupying urban spaces during the year 2011, presented a powerful, meaningful and quite unexpected response to the financial crisis of Western capitalism. "Occupy", according to Noam Chomsky, was "the first major public response to thirty years of class war." How did the Occupy movement start? How did it spread and transform? What effects did it have? What is its legacy? This article attempts through the eyes of a journalist, to find some answers to these questions.

keywords: Occupation, wall street, indignados, tahrir square, crisis, protest

"Beklemekte olduğumuz kurtarıcılar bizleriz"
June Jordan[1]

Noam Chomsky, ABD ekonomisine dayalı çözümlemesinde, Occupy-İşgal hareketinin, son otuz yıl boyunca emekçi sınıfların geriletildiği sınıf savaşına verilmiş ilk kitlesel cevap olduğunu söylemişti. [2]

İşgal hareketinin, siyasi sisteme eleştiri boyutunu öne çıkaran Anthony Barnett[3] ise, yatay örgütlenme, doğrudan demokrasi ve lidersizlik fikirlerini "neo-liberalizmin 'asla müdahale edilmemesi gereken serbest piyasa' talebine pek uygun bir intikam" diye tanımlıyor. [4]

2011 ilkbaharından itibaren İspanya üzerinden Kuzey Amerika'ya doğru yayılan hareketin kapitalizmin mali krizine, sürprizlerle dolu, güçlü ve anlamlı bir yanıt olduğuna kuşku yok.

Tunus'da, Mısır'daki halk hareketleri gibi kamusal alanları işgal eden, sosyal medyayı ustaca kullanan ve yatay örgütlenmeyi esas alan İşgal hareketi, söylemi ve pratiğiyle, mevcut ekonomik düzenin çok küçük bir azınlığın çıkarına işlediğini, siyasetin de bu azınlığı korumaya hizmet ettiğini tartıştırmayı başardı.

Ama Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki halk hareketlerinden ilham almasına, dünyanın dört bir yanında yüzlerce İşgal kampıyla destek bulmasına ve küresel bir siyasi alternatif hedeflemesine karşın, İşgal hareketinin gündemi ve yapılanmasının, fiilen kuzey yarım kürenin "Batı"sında şekillendiğini, en önemli etkilerini buralarda yarattığını da söylemeliyiz.

ispanya: ındıgnados

Adına İşgal denmese bile hareketin kıvılcımını yakan, 2011 yılı ilkbaharında, küresel mali krizin Avrupa'daki zayıf halkalarından İspanya'daki Indignados (Öfkeliler) ya da diğer adıyla 15M oldu. Banka ve bankerlerin siyasetteki etkisine, iki partili sistemin yetersizliğine, yolsuzluklara karşı çıkan, herkesin konut ve iş sahibi olma, kültür, sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlerden yararlanma hakkı olmasını talep eden bu hareket, Geleceksiz Gençler (Juventud sin Futuro) ya da Gerçek Demokrasi, Şimdi (Democracia Real, YA) gibi sosyal ağları ve irili ufaklı yüzlerce örgütlenmeyi bir araya getiriyor. Fikirlerinden eylem biçimlerine, 1968 hareketinden, daha yakınlardaki "Arap Baharı"na kadar çeşitli etkilenimler taşıyor.

15 Mayıs günü işsizlik ve sosyal yardım bütçesindeki kesintilere tepki gösteren Indignados'un birçok şehirde düzenlediği mitinglere polisin sert müdahelesi tepki yarattı. 100 kadar gösterici Madrid'in merkezindeki Puerta del Sol meydanına giderek orada geceledi. Sayıları ertesi gün binlere çıktı.

17 Mayıs sabahı polis alanı boşaltınca, twitter, mesaj ve facebook ağları üzerinden acil

Gazeteci

eylem çağrısı yapıldı. Puerta del Sol meydanına o gece 12 bin kişi toplandı. 21 Mayıs'a gelindiğinde İspanya'nın 100'e yakın şehrinin merkezinde onbinlerce kişi kamp kurmuştu.

kampların büyüsü

Kamplar çok etkili bir eylem biçimi oldu. Hem çoğunluğun canını fena halde yakan konuları tartıştırıyor, diğer yandan ise sistemin acımasız ve adaletsiz yanlarını teşhir ederken, anlamlı bir dayanışma ve alternatif bir örgütlenme modeli sunuyorlardı: Doğrudan demokrasi.

Kararlar, kurulan çadır kentlerde oluşturulan meclis oturumlarında, karşılıklı ikna yoluyla alınıyor, hayatın örgütlenmesi, katılım ve gönüllülük esasıyla sağlanıyordu.

26 Mayıs'ta Madrid'deki Puerta del Sol'deki işgal kampını 11. gününde ziyaret eden Anthony Barnett, izlenimlerini şöyle anlatıyordu:[5]

"Sol, Madrid'de alışveriş, kültür ve siyasetin merkezi. (...)Yaklaştığınızda, etrafı normal turist ve alışveriş kalabalığıyla çevrili çadır kamp beliriyor.(...) Dışarda, geçici bilgisayarların kurulduğu, çevresinde hararetli sohbetlerin sürdürüldüğü masalar var. Bir de kitaplık ya da kreş gibi alanlara açılan dar girişler. Ortama tam bir iş ciddiyeti ve kararlılık hakim.

"(...) Hem tanıdık hem yabancı. Sanki doğuda bir pazar ya da çarşıya girmişsiniz gibi.(...) Ama satılık hiç bir şeyin olmadığı bir yer.(...) Onun yerine kelimeler var. Başkalarını dinliyorsunuz ya da başkaları sizi. (...)

"Daha önce sanırım çokları gibi tembelce bir yaklaşımla, ikna ve işbirliğinin ancak küçük ölçekte işletilebileceğini varsaymıştım. Madrid'de bu yöntemlerin en iyi büyük ölçekli toplumlarda işleyebileceğini hissettim. Olağandışı bir yapılanma, kuruluşu, onarımı, temizliği, beslenmesi, güvenliği ve her türlü iç işleyiş kuralıyla hayata geçiriliyordu. Gerçek demokrasinin mümkün olduğunu gösteren kolektif bir hediye gibiydi."

İspanyol halkı bu "kolektif hediye"yi çok sevdi. Kamu yayın kuruluşu RTVE'nin verdiği rakamlara göre, Indignados eylemlerine bilfiil katılan İspanyolların sayısı 7-8 milyon ile nüfusun yüzde yirmisini, kamuoyu desteği ise yüzde 70'leri buluyordu.

öfkelilerin kazanımları

12 Haziran'da hareket, kendi kararıyla kampları kaldırdı. Ama bu bir geri adım değildi. 19 Haziran'da yapılan ülke çapındaki yürüyüşe tam 3 milyon kişi katıldı. Bunu ülkenin farklı bölgelerinde yapılan büyük yürüyüşler izledi. Kasaba kasaba, kent kent halk meclisleri toplandı, tartışıldı.

14 Temmuz'da The Economist, Indignados'la ilgili haberine, "Ne istediklerini bilmiyor olabilirler ama elde etmeye başladılar bile" diye başlık attı. [6]

Gerçekten de o yaz muhalefetteki Sosyalist Parti'nin başbakan adayı Alfredo Perez Rubalcaba Indignados'un talepleri doğrultusunda seçim reformu vadetmiş, parlamento, bilgi edinme hakkına ilişkin yasayı geçirmiş, bankaların konut kredisi alacakları tahsilatına sınırlama getirilmişti.

wall street ve işgal fikri

Indignados, işgal hareketinin kıvılcımını ateşlediyse, onu gerçekten bir küresel hareket haline dönüştüren, adını ve tarihe geçecek sloganını kazandıran da, 17 Eylül 2011'de New York'da, Wall Street borsasının bulunduğu dünyanın en önemli mali merkezinde başlayan işgal oldu.

İşgal fikrini ortaya atan tüketim karşıtı Kanada merkezli bir yayın kuruluşu ve dergisi olan Adbusters'dı. Ana fikir şirketlerin demokrasi üzerindeki etkisi, büyüyen gelir dağılımı uçurumları ve krizden sorumlu olanların tamamen cezasız kalmasının protesto edilmesiydi.

2011 Haziran'ında Adbusters, abonelerine, "Amerika'nın da kendi Tahrir'ine ihtiyacı var" mesajlı bir e-posta gönderdi. 30 Temmuz'da ise, Tahrir ile İspanya meydanlarını işgal edenlerin taktiklerini birleştirerek, Amerika'nın mali Gomore'si diye adlandırdığı Wall Street'in barışçı bir şekilde işgalini önerdi. [7] Mısır halkı Tahrir'e akmış ve ısrarla tek bir talep haykırmıştı: "Mübarek gitsin". Amerikalılar da aynı şekilde "Şirketler yönetimi değil, gerçek demokrasi" demeliydi.

Bütçe Kesintilerine Karşı New York'lular, Öfke Günü, New York Halk Meclisi gibi küçük ama canlı gruplar da harekete katıldılar. Bunu internet hekçilerinin Anonymous grubunun, takipçilerine verdiği mesaj izledi: "17 Eylül'de Aşağı Manhattan'a akıp, çadırlarınızı, mutfaklarınızı, barışçı barikatlarınızı kurun, Wall Street'i işgal edin."

Siyaset tarihinin en başarılı sloganlarından biri olduğu kuşkusuz "Biz yüzde 99'uz" da işgale hazırlık sürecinde ortaya çıktı. [8]

İndignados, işgal hareketinin kıvılcımını ateşlediyse, onu gerçekten bir küresel hareket haline dönüştüren, adını ve tarihe geçecek sloganını kazandıran da, 17 Eylül 2011'de New York'da, Wall Street borsasının bulunduğu dünyanın en önemli mali merkezinde başlayan işgal oldu.

şaşırtan başarı

17 Eylül'de işgal başladığında önce pek dikkat çekmedi. Medyada kenarda köşede geçiştirildi. Büyüyeceğini pek kimse düşünmemişti. Ama bir ay sonra her şey değişmişti. Sadece Wall Street'te değil, 800 ABD kentinde İşgal vardı. Sendikalar da bu rüzgardan etkilenmiş, protestocularla birlikte New York'taki yürüyüşlere katılıyorlardı.

Hareketin temel talepleri açıktı: Politikanın, şirketlerin parasından ve etkisinden temizlenmesini, zenginlerle yoksullar arasında derinleşen uçurumun kapanmasını, işsizliğe anlamlı çözümler üretilmesini istiyorlardı.

Büyük şirketlerin elindeki medya çok geçmeden çığ gibi büyümeye başlayan İşgal'i farketti ve "Biz Yüzde 99'uz" pankartları ulusal televizyon kanallarının ekranlarında, gazetelerin manşetlerinde görünmeye başladı.

gündemi değiştirdi

İşgal'in birinci ayında, Washinton Post "Wall Street İşgal hareketinin kıvılcımı politik hayatımıza yeni bir şekil mi verecek?" [9] diye soruyordu.

Cevabı ise "Evet"ti. İşgal'in, kamuoyundaki tartışmanın dengesini değiştirmeye başladığını söylüyor, örnek olarak da Kongre'de işsizlikle mücadelenin masrafını karşılayacak milyoner vergisinin demokratların geniş desteğiyle kabul edilmesini ve Başkan Obama'nın bile retoriğini değiştirerek işgalcilere hak verir bir söylem benimsemeye başlamasını gösteriyordu.

İşgal hareketinin kazandığı başarı yalnızca Başkan Obama'nın retoriğini değiştirmemiş, aralarında birçok işadamı, akademisyen, yazar, politikacı ve sanatçının da bulunduğu ünlü isimleri de mıknatıs gibi kendisine çekmeye başlamıştı.

15 Ekim'de, İşgal hareketi dünya çapında bir çağrıyla yüzlerce dünya kentine yayıldı, söylemi, yöntemi, örgütlenme ve işleyiş modeliyle uluslararası bir hareket resmen oluştu.

15 Kasım'da, Wall Street işgalinin sürdüğü Zuccotti Park'daki çadırkent polis tarafından zorla boşaltıldı.

İşgal hareketinin kazandığı başarı yalnızca Başkan Obama'nın retoriğini değiştirmemiş, aralarında birçok işadamı, akademisyen, yazar, politikacı ve sanatçının da bulunduğu ünlü isimleri de mıknatıs gibi kendisine çekmeye başlamıştı.

londra ve işgal

15 Ekim Pazar günü, İşgal'in dünyaya yayılması, mali krizin cezasız kalan hatta ödüllendirilen sorumlularından hesap sorulması çağrısına uyarak Londra Borsası'nın bulunduğu Paternoster meydanına giden bir kaç bin kişilik kalabalığın içindeydim. Polis alana girişi engelleyince, yanı başındaki Saint Paul's Katedrali önüne yerleşiliverdi.

Herşey kendiliğinden ya da tesadüfi oluyor gibi görünüyorduysa da topluluğun içinde, muhtemelen Tahrir'in, Puerta del Sol'ün, Wall Street işgalinin tecrübesini taşıyan çok sayıda İspanyol, Amerikalı ve Arap olduğu farkediliyordu.

Birisi duvara "Tahrir Meydanı" levhasını asmış, ben de haberime "Tahrir'den Londra'ya" başlığını atmıştım. [10]

Polisin yer yer sert müdahalesinin yarattığı gerilime rağmen o gün ilk sokak meclisi toplanmış, gündemi tartışmaya başlamış, aynı zamanda mutfak, temizlik, güvenlik ve basın komiteleri oluşmuştu.

Üçüncü gün, sokak meclisi geçici talepler listesi üzerinde çalışmaya başlamıştı bile.[11]Hareket, "Bankaların krizinin faturasını ödemeyi reddediyoruz" diyor ve vergi adaletsizliğine, demokrasinin zenginler ve sermayeden yana işlemesine ve kemer sıkma önlemlerine karşı çıktığını bildiriyordu.

çadırkentin cazibesi

Üçüncü haftasında, artık üniversitesi, sıcak yemek servisi, atık dönüştürme ünitesi, piyano-kahve odası, basın, teknoloji, kreş, ibadet, ilkyardım, meditasyon, masaj çadırları ile, karmaşık bir toplumsal yapı oluşmuştu alanda.

İşgal bir kaç küçük zafer de kazanmıştı. Ama en önemlisi, haftalardır onlarca kamera ve koca bir gazeteci ordusu işgal kampını izliyor, tartışmalarını ve ürettikleri alternatif yaşam biçimini gün gün ekranlara, manşetlere yansıtıyordu. [12]

Sosyal adalet, mali krizin faturası, sosyal devlet tartışmalarının bir tarafı siyasetçiler ise diğer tarafı daima, liderleri, sözcüleri olmayan, soğukta yağmurda kampta yatıp kalkmaktan biraz bakımsız ve buruşuk görünen, ama sokaktaki çoğu insanın kaygılarını net bir şekilde dile getiren şeyler İşgal militanlarıydı.

Hayatında ilk kez bir protesto eylemine katılan birçok İşgal eylemcisi için bir çadırda "demeç verme teknikleri" kursu yapılırken, bir kenarda, "polis karşısında haklarınız" konulu eğlenceli başka bir eğitim yapılıyor, polisler konu mankeni muamelesi görüyordu.

demokrasi laboratuarı

Kentin göbeğinde işgal edilen yaşam alanla-

rının, birer alternatif demokrasi laboratuarına dönüştürülmesi, harekete, kendisinden önceki hareketlerin başaramadığı türden bir erişim imkanı ve görünürlük de sağlamıştı.
İkinci haftasında İşgal, hala yayımlanmakta olan Occupied Times[13] dergisinin ilk sayısını çıkardı. "Biz yüzde 99'uz. Barışçı, hiyerarşisi olmayan bir forumuz. Mevcut sistemin anti-demokratik ve adaletsiz olduğunda hemfikiriz. Alternatiflere ihtiyacımız var. Herkes için daha iyi bir gelecek alternatiflerini oluşturma sürecine siz de davetlisiniz" diyordu.
Artık İşgal, geceyi kampta geçiren bir kaç yüz kişiden ibaret değildi. Seminerler, paneller, konuşmalar, tartışmalar, gösterimlere, sokak meclisi ve komite toplantılarına gün boyu binlerce kişinin katıldığı, bir fikir üretimi merkezi de olmuştu. Sendikalar, öğrenci birlikleri, göçmen örgütleri yapılanmalar için de dayanışma gördükleri bir cazibe merkeziydi de.
Londra'nın sokak insanları bile yıllardır ilk kez bu kadar mutluydular. İşgal bütün güçlüklerine rağmen çoğu bakıma muhtaç bu insanlara da kucak açmaya karar verdi.

açık sözlü bir iktisatçı

Saint Paul's ve Britanya'nın farklı kentlerindeki işgallerin çoğu 2012 Mart ayı geldiğinde polis zoruyla sonlandırılmıştı. Ama tıpkı Wall Street işgali gibi sistemi sallamıştı.
İşgal hareketinin, gündemin orta yerine oturması ve krizi ezilenlerin penceresinden tartıştırmasının, krizi şiddetli kemer sıkma yöntemiyle atlatmak isteyen Muhafazakar-Liberal Demokrat koalisyon hükümetinin kararlarını ne şekilde etkilediğini söylemek kolay değil.
Ama İşgal'in sona ermesinden neredeyse bir yıl sonra, İngiltere Merkez Bankası'nın Mali Politika Komite üyesi iktisatçı Andrew Haldane , "İşgal, (...) çok basit bir sebeple başarılı oldu: hem etik olarak hem fikren haklıydılar" dedi.[14]
Haldane, İşgal'in saptamaların gayet haklı olduğunu ve küresel mali krizin altında gerçekten de derin ve büyüyen bir eşitsizliğin yattığını söyledi.
Açık sözlü iktisatçı, bu duruma çare olacak yeni bir mali düzen gerektiğini söylerken, işgalcilere de bir mesaj verdi: "Haklı isem ve yeni bir sayfa açılacak ise o zaman İşgal de bunda kilit bir rol oynamış olacak. Argümanları koydunuz. Tartışmanın kazanılmasına yardımcı oldunuz."

işgale ne oldu?

Gelinen noktada, işgal hareketinin, 2011 sonbaharında yarattığı büyük sarsıntıdan sonra sönümlenmesine, çok fazla ses çıkarmayan küçük grupçukların faaliyetleri ile sınırlı kalmasına, farklı yorumlar getirmek mümkün.
İyimserler, İşgal hareketinin sevdiği bir slogan olan "Bir fikri yok edemezsiniz"i hatırlatıyor, İşgal'in, daha donanımlı olarak bir sonraki küresel muhalefet hareketinin zeminini oluşturacağını söylüyor.
Aslında hareketin, kendisinden önceki çeşitli deneyimlerin üzerinde nasıl yükseldiğine şöyle bir bakınca, bunun çok da uzak bir ihtimal olmadığını düşünmek mümkün.
İşgal hareketinin çekirdeğinin bugün, kampanya grupları, e-posta listeleri, tartışma grupları, dijital yayınlar ve zaman zaman toplanan sokak meclisleri olarak bağlantılarını sürdürüyor oluşu da bunun bir işareti sayılabilir.
Occupied Times dergisinin son sayısında, [15] Noam Chomsky de iyimser yorumlar yapıyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde İşgal ile yatay ve kolektif yaşam biçimlerinin yaygınlaştığını, bunun, hareketin uzun vadeli mirası olduğunu yazıyor.
Anthony Barnett, siyaset işgal etmeyi başaran hareketin kalıcı olabilmesinin ekonomiyi de işgal etmesine bağlı olduğunu söylüyor. "Yüzde 99 un çıkarlarını yüzde birin çıkarlarından fazla koruyan ekonomik yapılar olmak zorunda" diyor. [16] somut talepler tartışması
ABD'li gazeteci, yazar Thomas Frank ise kötümserlerden.
"İşgal bir çok şeyi doğru yaptı. Harika bir sloganı mükemmel bir düşmanı vardı. Kamuoyunun hayal gücünü ateşlemeyi başardı. Demokratik bir hareket kültürü oluşturdu. Örgütlü işçi hareketlerine elini uzattı. Dayanışmaya önem verdi. Ama hiç bir şey kalmadı geriye. Barack Obama hala Beyaz Saray'da, Paul Ryan hala Temcilciler Meclisi Başkanı, Michigan gibi yerlerde işçilere karşı savaş sürüyor, Wall Street hala dünyayı yönetiyor. Eski düzen yerli yerinde" diyor. [17]
Frank'a göre bunun sebeplerinden biri "İşgal'in bütün varoluşunun, kamusal alanlarda topluluklar inşa edip, insanlığa lidersiz örgütlenmelerinin asaleti konusunda ilham vermek olan bir hareket gibi gösterilmesi" oldu. Frank, işgalin bunun ötesine gidemediğini, bir greve, bir üniversite ya da iş bulma kurumunun işgaline varamadığını söylüyor. Hareketin daha somut talepler çıkarmamış

Gelinen noktada, işgal hareketinin, 2011 sonbaharında yarattığı büyük sarsıntıdan sonra sönümlenmesine, çok fazla ses çıkarmayan küçük grupçukların faaliyetleri ile sınırlı kalmasına, farklı yorumlar getirmek mümkün.

olmasının da taktik bir hata olduğunu, bu yüzden bir üst aşamaya geçilemediğini düşünüyor.

İşgal hareketinin, somut talepler konusunda geri durduğu, içerden de sık sık dile getirilen bir eleştiriydi. Ama hareketin asıl mesajının, yarattığı "süreç" olduğu fikri daha ağır bastı. Uluslararası İşgal Meclisi imzasıyla, 12 Mayıs 2012'de yayımlanan "Daha iyi bir dünya mümkün" manifestosunun[18], İşgal'in başka bir grubu tarafından reddedilmesi de, hareketin içindeki bu gerilimle açıklanabilir. [19]

İşgal hareketinin destekçilerinden Slavoj Zizek de bu tartışmanın bir tarafıydı. New York'daki Wall Street işgalinin ikinci ayında, eylemcileri acele etmemeye çağırıyordu. [20] Zizek'e göre, somut taleplerle eylem yapılabilirdi ama hareketin kendisini taleplerle sınırlamaması ve düşmanın belirlediği alanlara sıkıştırmaması gerekiyordu. Düşünür, bu görüşünü şu satırlarla ifade etmişti:

"Bu aşamada protestonun enerjisinin hızla bir dizi somut, sonuç getirici talebe dönüşmesine direnmek gerekir. (...) Söylediğimiz her sözü bizden geri alabilirler–sessizliğimiz hariç. Bu sessizlik, bu diyaloğu reddediş, eklemlenmenin her türüne karşı duruş, bizim "terörümüz"dür. Ürkütücü ve tehditkar. Tam da olması gerektiği gibi."

İşgal hareketinin, somut talepler konusunda geri durduğu içerden de sık sık dile getirilen bir eleştiriydi. Ama hareketin asıl mesajının, yarattığı "süreç" olduğu fikri daha ağır bastı.

dipnotlar

1 June Jordan, Amerikalı siyah feminist şair.
2 Noam Chomsky, Occupy, Penguin 2012

3 Open Democracy (Açık Demokrasi) Vakfı kurucularından.

4 http://www.opendemocracy.net/anthony-barnett/long-and-quick-of-revolution

5 http://www.opendemocracy.net/anthony-barnett/long-and-quick-of-revolution

6 http://www.economist.com/ode/18959259

7 http://www.adbusters.org/blogs/adbusters-blog/occupywallstreet.html

8 Monthly Review dergisi editörlerinden Michael D. Yates, bu sloganın, mali kriz ile gözlerindeki perde aralanan halklar üzerindeki etkisi bakımından, Fransız devriminin "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik", Mao Tse Tung'un "Toprak Sürenindir" ya da Emiliano Zapata'nın "Toprak ve Özgürlük"ü ile karşılaştırılabilecek kadar zamana uygun, anlamlı ve etkili olduğunu düşünüyor. http://www.counterpunch.org/2013/02/27/occupy-wall-street-and-the-significance-of-political-slogans/print

9 http://articles.washingtonpost.com/2011-10-11/opinions/35279392_1_class-warfare-organizers-protesters

10 http://bianet.org/bianet/bianet/133450-tahrirden-londraya

11 http://www.sendika.org/2011/10/demokrasi-dediginiste-boyle-olur-kumru-baser/

12http://kumrubaser.blogspot.co.uk/2012/07/isgal-hareketinin-ucuncu-haftasnda-ters.html

13 http://theoccupiedtimes.co.uk/

14 http://www.telegraph.co.uk/finance/newsbysector/banksandfinance/9641806/Occupy-protesters-were-right-says-Bank-of-England-official.html

15 http://theoccupiedtimes.co.uk/

16 http://www.opendemocracy.net/anthony-barnett/long-and-quick-of-revolution
17 http://mondediplo.com/2013/01/06occupy

18 http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2012/may/11/occupy-globalmay-manifesto

19 http://theoccupiedtimes.co.uk/?p=5652

20 http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/oct/26/occupy-protesters-bill-clinton

90. yıldan 100. yıla bakış: kapitalistleşme sürecinde türkiyenin yaşadığı krizlerin anatomisi

Dündar Murat Demiröz

liberalleşme reformları ve sermaye birikimi: alaturka kapitalizm

Her ekonominin kapitalizme entegrasyonunda geçirmesi gereken 4 temel merhale vardır:

(i) İç ticari liberalleşme
(ii) Dış ticari liberalleşme
(iii) İç mali liberalleşme
(iv) Dış mali liberalleşme

Yukarıdaki dört merhaleden ilki her zaman birinci sırada gelirken diğerlerinin sıralaması ülkeden ülkeye ve zamandan zamana değişmektedir. Bu yazının ilk kısmı Türkiye'nin kapitalistleşme tarihinin en kritik adımlarının atıldığı seksenli yıllarda ikinci, üçüncü ve dördüncü merhalelerin gerçekleşmesi nedeniyle sağlanan hızlı dönüşümün yarattığı en önemli sonuçlar olan 1994, 2001 ve 2008 krizlerini anlatmayı amaçlamaktadır.

İç ticari liberalleşme iç kambiyo rejiminin serbestleşmesi ve ulusal ekonomi sınırları içinde yerel ekonomiler arasında ticaretin hukuki ve siyasi sınırlamalarının kaldırılması anlamına gelmektedir. Sanayi kapitalizminin yarattığı üretim kapasitesi artışının doğal sonucu olarak, geçimlik yerel ekonomilerin yerini ulusal ekonominin alması, bunun neticesinde de merkezî ulus devletlerin ortaya çıkmasını sağlayan en temel üst yapı değişikliklerinden birisidir. Bizim iç ticari liberalleşmemiz için Cumhuriyetin ilk yıllarını göstermemizin ana sebebi, Cumhuriyetle birlikte, maliyenin tek elde toplanması, Merkez Bankasının kurulması, Kapitülasyonların kaldırılması ve gümrük yönetiminin kurulması gelmektedir. Bunlar Milli bir ekonomi için olmazsa olmaz üst yapı kuruluşlarıdır. Ancak, ulusal bir ekonominin oluşması için öncelikle sermaye birikiminin gerçekleşmesi gerektiğini Batı Kapitalizmi'nin gelişme tarihinde net olarak görmekteyiz. Türkiye'nin sıkıntısı da bu noktadan kaynaklanmaktaydı. Osmanlı'dan bu yana iktisadi altyapı ve adam gibi bir ulusal sermaye birikiminin oluşmasından önce Sultan II. Mahmut, Sultan Abdülmecit ve Sultan II. Abdülhamit dönemlerinde temel üst yapı kurumları devlet eliyle oluşturulmuştu. Şimdi ulusal sermayenin rahatlıkla gelişebileceği ve birikebileceği bir ortam oluşmuşken elde sadece bir eksik bulunmaktaydı: Ulusal Sermayenin kendisi. Nasıl devlet eliyle zorla üst yapı değişimi yaratıldıysa, bundan sonraki süreçte de yapılacak olan en temel uygulama devlet eliyle ulusal sermaye birikimi yaratılmasıydı. 1923'ten 1980'lere kadar olan süreç aslında bu süreçtir.

Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'nde benimsediği "teşebbüs-i şahsiye" dayanan piyasacı Anglo Amerikan tarzı liberal bir kalkınma modelinin neden işlemediği aslında bu sermaye birikiminin yokluğunda gizliydi. 1929 Buhranından sonra başlayan sıkıntılar ister istemez Türk ekonomisinin devlet eliyle sermaye yaratma politikasını uygulamaya sevk etti. Teşvîk-i Sanayi Kanunu ve Sanayi-i Maadin Kanunlarının kabülü, Halk Bankasının, Etibank'ın, Sümerbank'ın kurulması, KİT'ler ve Özel Sektör firmalarının ortak projelerde yer alarak kârların özel sektöre, maliyetlerin de KİT'lere paylaştırılması gibi uygulamalar esasında genel halk kitlesinden toplanan vergiler ve banknot matbaasının sıkça çalıştırılmasıyla finanse edilmişti. II. Cihan Harbi'nin bitişinden sonraki iki kutuplu dünyada demokrasi ve liberalizmin tarafında yer alan Türkiye, özünde devlet eliyle oluşmuş sermaye birikimi politikasından Merkezin Çevresinde kalan küçük esnaf, zanaatkâr, kasaba eşrafı ve çiftçinin de nemalanmak istediği bir siyasi ortama gebe oldu. Bu siyasi ortamın sonucunda, 1980'lere kadar gelen siyasi mücadeleler ortaya çıktı. Özünde bir sağ-sol mücadelesinden çok Osmanlı'daki Devşirme-Anadolu'lu Türk çelişkisine benzer Bürokrat-Eşraf mücadelesine tanık olduk. Devletin sahibi oldukları iddiasındaki bürokratlarla Milletin kendisi oldukları iddiasındaki Anadolu'lu Eşrafın mücadelesi bizlere CHP-DP, CHP-AP mücadelesi olarak yansıdı. Ne var ki, soğuk savaş döneminin dondurduğu bir çok tarihsel ve sosyal olgu Türkiye için yaralarını sarmak yolunda önemli bir fırsat yaratmıştı. Altyapısız Üstyapı kurumlarının içini doldurmak...

neden önce dış ticari liberalleşme?

1980'lere gelindiğinde, Devlet eliyle oluşturulmuş ve "Hür Dünya İttifakı" içindeki müttefik sermayenin içerideki taşeronları olarak işleyen bir Büyük Sermayemiz, bir de 30 yıla yakın "sağ" iktidarlarca yönetilen ülkede olu-

Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakultesi

İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Anabilim Dalı Başkanı

şan eşraf kökenli Küçük Sermayemiz oluşmuştu. Reel sektörde sermaye birikiminin tamamlanması artık ikinci merhaleye geçmeyi zorunlu kılmaktaydı. 1980'lerin başında "24 Ocak Kararları" ile yürürlüğe geçirilen "Dış Ticari Liberalleşme" reformu sadece ekonominin büyüme modelini değil aynı zamanda sermayenin birikim modelini de değiştirmekteydi. Artık 20-30 yıl eski model ürünleri dışarıdan alıp içeride tekelci fahiş kârlarla satan "Büyük Sermayenin" miadının dolduğu anlaşılmıştı. Gelirlerini devletin verdiği imtiyazlara ve dış korumasına, maliyetleri de yine devletin KİT'ler eliyle sübvansiyonuna dayayan rekabetten uzak bedavacı ama "çağdaş ve aydın" kapitalistlerin yerini, genç, dinamik, ekmeğini taştan çıkaran, devletten değil ama dış piyasadan beslenmeye gözü kesen, rekabetçi ama bir o kadar da "gerici ve cahil" kapitalistlerin alacağı ortaya çıkmıştı. İşte, önce "dış ticari liberalleşme reformunun" uygulanması aslında bu yeni yükselen doğal kapitalist sınıfın sermaye birikiminden pay almasını hedeflemekteydi.

"Fakirden al, zengine ver!" İşte size Alaturka Kapitalizmin temel şiarı!...

bir kuş ancak iki kanatla uçabilir...

Bir kapitalist ekonomiyi dünyaya açarsanız, onun uçabilmesi için mutlak iki farklı sermaye birikimine sahip olması gerekir:

(a) Reel Sektörde Sermaye Birikimi

(b) Mali Sektörde Sermaye Birikimi

Reel sektörde sermaye birikimini biraz da "saksıda çiçek yetiştirir gibi" devlet eliyle sağlayan Alaturka Kapitalizm, yine babadan kalma yöntemlerle bu sefer Mali Sektörde sermaye birikimi yaratmayı amaçlamaktaydı. 1986'da Banka faizlerinin serbest bırakılması ve para politikasında TCMB'nin Hazine'ye avans politikasından vazgeçmesi IMKB'nin açılması ile birlikte "İç Mali Liberalleşme Reformunun" temelini oluşturmaktaydı.

1986 öncesinde, özellikle 1980 öncesinde özel bankaların bile mevduat ve kredi faizleri Devlet tarafından belirlenmekteydi. 1923'ten 1980'lere değin, çoğu zaman mevduat faizleri kredi faizlerinin üstünde tutulmuştu. Bu durum doğal olarak Bankaları zararına çalışan müesseseler haline getirmekteydi. Ancak unutulmaması gereken önemli nokta bu akıldışı sistemin bizatihi reel sektörde sermaye birikimi amacı gütmesidir. Böylelikle azgelişmiş ülkelerde görülmesi kanıksanmış tasarruf açığı azaltılacak, yatırımlar da teşvik edilmiş olacaktı. Pekiyi, zarar eden bankalar nasıl bu irrasyonel sistemde ayakta kalabiliyorlardı? Tabii ki, devlet sübvansiyonlarıyla. Böylece, vatandaştan toplanan vergiler ve bolca basılan parayla finanse edilen bu irrasyonel kalkınma politikası aslında tersine işleyen bir "Robin Hood politikası" olarak da tasvir edilebilirdi: "Fakirden al, zengine ver!". İşte size Alaturka Kapitalizmin temel şiarı!...

1986'yla birlikte bu sistem bu sefer Mali Sektörde sermaye birikimi yaratacak şekilde yeniden örgütlendi: Devlet, açıklarını para basarak kapatmaktan vazgeçmişti; bunun yerine, Bankalardan fahiş faizlerle borçlanmayı tercih ediyordu. Aynı zamanda Bankalara belli mevduat güvenceleri de verilmekteydi. Yani, işin Türkçesi devlet, bankaların yüksek gelirlerini de, ödeyemeyecekleri maliyetlerini de ödemeyi garanti etmekteydi. Bu sefer de Alaturka Mali Sermaye'nin oluşumuna tanıklık etmekteydik. Bu süreç içinde devlet elindeki kamu bankaları da kaydi para yaratma güçleriyle ikinci bir Merkez Bankası konumuna ulaştılar. Bu sermaye birikim sürecini en güzel anlatacak örnek, yeni mezun olmuş iktisat öğrencileri için cazip bir meslek olan Bankacılığın öncelikli görev alanlarının değişmesidir. 1980'li yılların sonuna kadar, Bankacılık'ta en güzel kariyer ya Teftiş Heyeti'ne girmekle ya da daha tercih edilebilir şekilde Hazine Müsteşarlığı Bankalar Yeminli Murakıplığı'na adım atmakla gerçekleşmekteydi. 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren önemi git gide artan ve 1990'lı yılların başında en yüksek itibar düzeyine çıkan Bankacılık Kariyeri ise Hazine Uzman Yardımcılığı olmuştu. İlk dönemlerde Bankacılığın asıl faaliyet konusundan tamamen uzak Müfettişliğin yerini daha sonra yine Bankacılığın asıl faaliyet konusundan çok ayrı olan Hazinecilik almıştı. Artık bankalar devletten geçinen ve Alaturka Kalkınma modelinde birer araç olmaktan, artık devlete sıfır risk ve yüksek kazançla para satan Kurumsal Tefecilere evrilmişlerdi. Tabiî ki bu sürecin doğal sonucu Yüksek İç Borç olacaktı.

üç aylık bebeği okyanusa atmak...

1989 yılında 32 No'lu Kanun Hükmünde Kararname ile Türk ekonomisinde Döviz alım satımı serbest hale gelmekte ve mali piyasalar dış sermaye hareketlerine açılmaktaydı. Bu süreç olması gereken son merhaleyi, yani "Dış Mali Liberalleşme Reformunu" teşkil etmekteyse de, bunun zamanlamasının o tarih için çok erken olduğunu bugün net olarak

görebilmekteyiz. Bir insan ömründe üç sene önemli bir zaman olabilir, ancak, bir ülke için üç sene üç ay gibidir. 1986'da gerçek anlamda doğan bir Türk Mali Sektörü'nü, yüksek enflasyon, yüksek iç ve dış açığın bulunduğu bir iktisadi ortamda henüz üç aylıkken küresel finans okyanusunun dalgalarına atmak adeta onu bile bile ölüme göndermektedir. Bu tercihin vahim sonuçlarını 1994 ve 2001 İkiz krizlerinde Türkiye halkı büyük bir kesimiyle tecrübe etti. Bu Krizlerin altyapısında her ne kadar küresel sisteme entegrasyon için gerekli olan reformların zamanlamasında yapılan hatalar varsa da politika uyarsızlıklarının da olduğunu biliyoruz.

trilemma: üçüncü sınıf seviyesinde iktisat bilgisi

İktisat ders kitaplarında "Trilemma – Üçlü Açmaz" olarak adlandırılan politika önerileri Kur ve Sermaye Rejimi ile Para ve Maliye Politikaları'ndan oluşan İstikrar Politikasının hangi şartlarda nasıl şekillenmesi gerektiğini bildiren bir teoremdir. Kısaca açıklamak gerekirse, Nobel İktisat Ödüllü Robert Mundell'ın Mundel-Flemming modelinden yola çıkılarak elde edilen bu teorem, sermaye tam hareketli iken:

(i) Dalgalı Kur Rejimi'nde istikrar politikasında ana unsurun aktif Para Politikası olması gerektiğini ve Maliye Politikasının da göreli olarak çok daha etkinsiz olduğunu,

(ii) Sabit veya Kontrollü Kur Rejimlerinde istikrar politikasında ana unsurun aktif Maliye Politikası olması gerektiğini ve Para Politikasının da göreli olarak çok daha etkinsiz olduğunu,

(iii) Dalgalı Kur Rejimi'nde ekonominin dış şoklara karşı korunaklı ve iç şoklara karşı hassas,

(iv) Sabit Kur Rejiminde ise iç şoklara karşı korunaklı ve dış şoklara karşı hassas olduğunu vurgular.

Bu duruma göre 1990'lı yılların başında Kontrollü Kur Rejiminde ve 2000 yılının Sabit Kur Rejiminde istikrar politikasının ana unsurunun Maliye Politikası olması ve Para Politikası'nın ancak Maliye Politikasını tamamlayıcı mahiyette olması gerekir. Yine 2008 Krizi öncesinde uygulanan Dalgalı Kur Rejimi'ne uygun olarak istikrar politikasının ana unsurunun aktif Para Politikası olması ve Maliye Politikasının da onu tamamlayıcı içerikte olması gerekirdi.

1994, 2001 ve 2008 Krizleri öncesinde en temel politika hatası yukarıda bahsedilen temel prensiplere uymamak, hatta tam tersini uygulamak olmuştur. Aşağıdaki tabloda durumun özetlendiği görmekteyiz.

Üç Krizi de incelediğimizde, uygulanan kur rejiminde etkin olacak politika enstrümanının iktisadi istikrar yönünde kullanılmadığı, tam tersine kur rejimine göre etkinsiz olan politika enstrümanının iktisadi istikrarı arttıracak yönde, etkin olan enstrümanın da iktisadi istikrarsızlığı arttıracak yönde kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu durum, Türkiye'nin kapitalistleşme sürecindeki yapısal sorunlarla beraber uygulanan yanlış politika tercihlerinin yapısal problemleri keskinleştirdiğini, bu yüzden de 20. yüzyıl boyunca kendi potansiyelinin altında bir büyüme performansı sergilediğini göstermektedir. Türkiye'nin sermaye birikimi sürecinde yaşanan zorunlu sûni sürecin etkileri en temel yapısal problem olan Cari Açıkla sergilenmektedir. Bankacılık ve mali kesimde sermaye birikiminin yetersizliği ve idari eşgüdüm uyarsızlıklarının yarattığı sıkıntılar 1994, 2001 ve 2008 krizlerini hazırlayan konjonktür dalgalarını yaratmıştır. Aşağıda, kriz dönemlerine 0 değerini vererek üç aylık bazda temel değişkenlerin nasıl hareket ettiklerini gözlemleme imkânı veren grafiklerde sergilendiği gibi üç krizde de, krize giden yol, krize yol açan kırılganlıklar ve krizden sonra ekonominin verdiği tepkiler üç aşağı beş yukarı aynıdır. İlk olarak krizlerde GSYİH büyümesini ele alacağız:

Bankacılık ve mali kesimde sermaye birikimin yetersizliği ve idari eşgüdüm uyarsızlıkların yarattığı sıkıntılar 1994, 2001 ve 2008 krizlerini hazırlayan konjonktür dalgalarını yaratmıştır.

TABLO: İSTİKRAR POLİTİKASI VE KUR REJİMİ ÇELİŞKİSİ

KRİZ	1994	2001	2008
KUR REJİMİ	Kirli Dalgalanma	Sabit	Dalgalı
PROBLEM	Yüksek İç ve Dış Borç, Kronik Enflasyon Yüksek Cari Açık, Yüksek Bütçe Açığı	Yüksek İç ve Dış Borç, Kronik Enflasyon Yüksek Cari Açık, Yüksek Bütçe Açığı	Yüksek Cari Açık ve Yüksek Dış Borç, Ilımlı Yüksek Enflasyon
IDEAL POLİTİKA	Sıkı Maliye Politikası, Ilımlı Genişlemeci Para Politikası, (Faiz Hedeflemesi)	Sıkı Maliye Politikası, Ilımlı Genişlemeci Para Politikası, (Faiz Hedeflemesi)	Sıkı Para Politikası (Parasal Hedefleme) Ilımlı Genişlemeci Maliye Politikası
UYGULANAN POLİTİKA	Sıkı Para Politikası (Parasal Hedefleme) Kontrolsüz Genişlemeci Maliye Politikası	Sıkı Para Politikası (Parasal Hedefleme) Kontrolsüz Genişlemeci Maliye Politikası	Sıkı Maliye Politikası, Ilımlı Genişlemeci Para Politikası, (Faiz Hedeflemesi)
SONUÇ	1994'te ani sermaye kaçışları ve zorunlu devalüasyon	2001'de ani sermaye kaçışları ve zorunlu devalüasyon	2008'de dış talep daralmasından kaynaklanan ekonomik daralma

GSYİH'nin üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı
Y94: 1994 Krizi öncesi ve sonrasında
Y01: 2001 Krizi öncesi ve sonrasında GSYİH'nin üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı
Y08: 2008 Krizi öncesi ve sonrasında GSYİH'nin üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı
*www.tcmb.gov.tr'den elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

Görüldüğü gibi her üç krizde de, krizin dip noktası olan dönemden 1 sene önce ve 1 sene sonrasında büyüme yüksek oranlarda seyretmekte, krizin dip noktasından yaklaşık 2 çeyrek öncesinde başlayan negatif büyüme krizin dip noktasından 1 veya 2 çeyrek sonrasına kadar devam etmektedir. Bu da 12-15 aylık bir daralma periyodu anlamına gelmektedir. Her kriz, aynı zamanda, dip noktadan yaklaşık bir sene sonra yüzde 10'un üstünde bir büyüme ile sonlanmaktadır. Görüleceği üzere, üç krizde de büyüme oranları hep aynı trendi izlemişlerdir. Bu krizlerin 7 yıl arayla vuku bulması ve milli gelir düzeyinde hep aynı etkiler yaratmaları bir tesadüf olmasa gerektir.

Aşağıdaki grafikte, ikinci olarak Türkiye'de özel yatırım harcamalarının krizler öncesi ve sonrasında nasıl bir dinamik sergiledikleri gösterilmektedir.

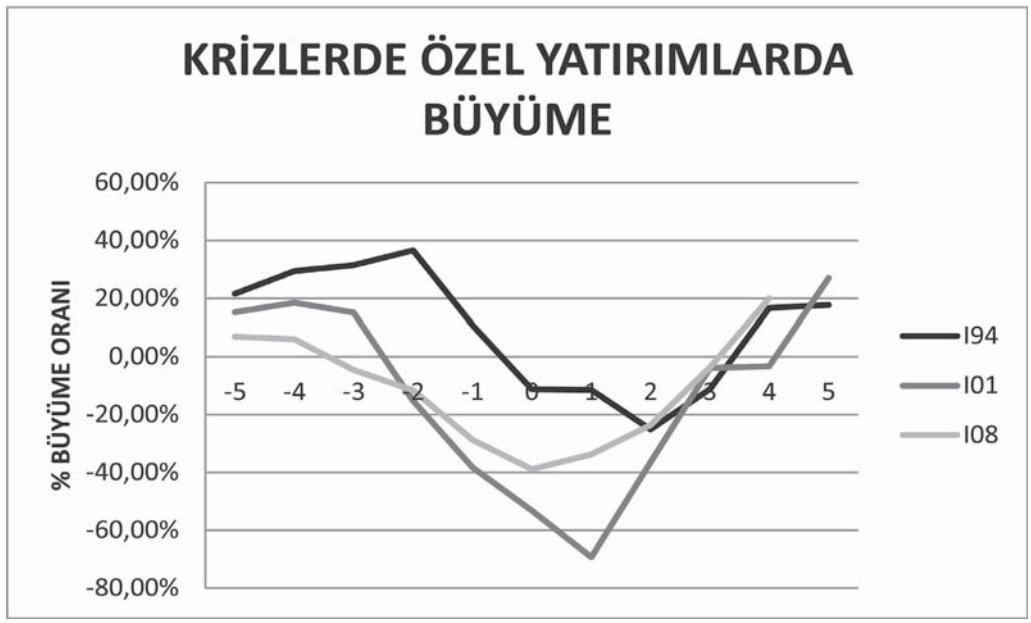

I94: 1994 Krizi öncesi ve sonrasında Özel Yatırımların üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı
I01: 2001 Krizi öncesi ve sonrasında Özel Yatırımların üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı
I08: 2008 Krizi öncesi ve sonrasında Özel Yatırımların üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı
*www.tcmb.gov.tr'den elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

Sol sayfada alttaki grafikte sergilendiği üzere 1994 ve 2001 krizlerinden yaklaşık önce yüzde 20'lik bir yıllık büyümenin üstüne çıkan özel yatırımlar krizlerin dip noktasında yüzde 20 ve yüzde 60'ın üstünde küçülme oranları sergilemişlerdir. Buradaki temel sonuçlardan biri, bu iki krizin de aşırı yatırım olgusuna bağlanma ihtimalinin yüksek olduğudur. 2008 krizinde ise, yatırımların büyüme oranında bir aşırılık gözlemlenmezken, istikrarlı bir daralma eğiliminden sonra, dip noktada yüzde 40 oranında bir küçülme ile karşı karşıya kalmakta ve dip noktadan yaklaşık 1 sene sonra da yüzde 20'nin üstünde bir büyüme seyrini kaydetmekteyiz. Bunun sebebi, 1994 ve 2001 krizlerinin birer bankacılık krizine de ihtiva etmesine karşın 2008 krizinin ihtiva etmemesidir. Bu yüzden bir aşırı yatırım olgusuna rastlanmamakta, aksine yatırımlarda düzenli bir daralma eğilimi gözlemlenmektedir.

Aşağıda, üçüncü nokta olarak üç krizin öncesi ve sonrasında ihracat dinamiklerini inceleyeceğiz:

Aşağıdaki grafikte sergilendiği üzere 1994 ve 2001 krizlerinden 1 sene öncesinden itibaren başlayarak ihracatın büyümesinde azalma görülmektedir. Buna dip nokta da dahil olmak üzere ihracat mutlak olarak küçülmemiştir. Krizin akabinde gelen devalüasyonun etkisi ile ihracat sene boyunca ortalama yüzde 15'un büyüme trendine ulaşmaktadır. Ancak 2008 krizi mahiyeti itibariyle daha farklı bir görünüm arzetmektedir. Krizin dip noktasından iki çeyrek önce ve sonrası arasında geçen 5 çeyreklik bir sürede ihracat mutlak olarak daralma yaşamış, ve krizin dip noktasında bu daralma reel olarak yüzde 10'lara ulaşmıştır. Krizin dip noktasından 3 çeyrek sonra gözlemlenen ihracattaki yüzde 5 civarındaki artış eğilimi daha sonra ortadan kalkmıştır. 2008 Krizi özü itibariyle dış talep daralması kaynaklı olduğu ve burada da ana unsurun ihracattaki küçülme olduğu öne çıkarsa, o zaman olaylar daha açıklığa kavuşmaktadır.

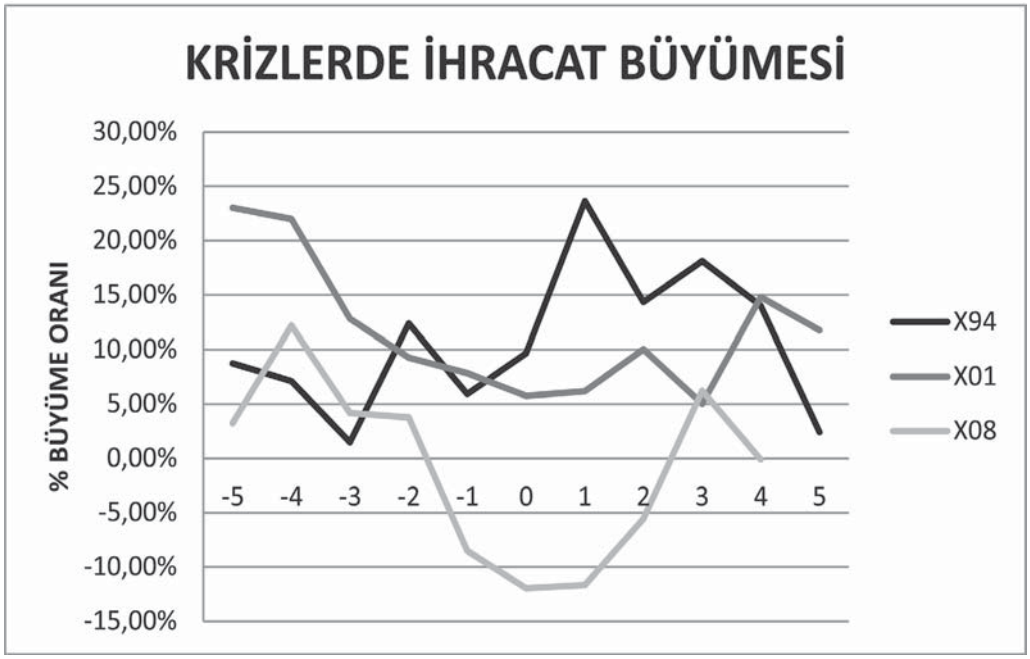

X94: 1994 Krizi öncesi ve sonrasında İhracatın üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı
X01: 2014 Krizi öncesi ve sonrasında İhracatın üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı
X08: 2008 Krizi öncesi ve sonrasında İhracatın üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı
*www.tcmb.gov.tr'den elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

Aşağıda ithalat harcamalarının krizler öncesi ve sonrasında reel olarak üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranlarını gösteren grafik bulunmaktadır:

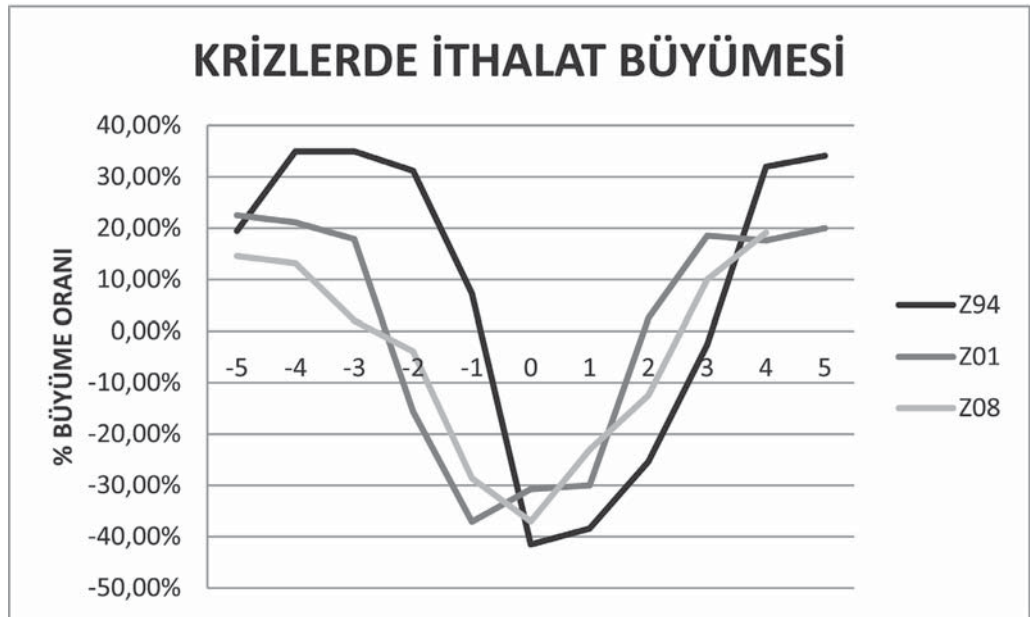

Z94: 1994 Krizi öncesi ve sonrasında İthalatın üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı
Z01: 2001 Krizi öncesi ve sonrasında İthalatın üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı
Z08: 2008 Krizi öncesi ve sonrasında İthalatın üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı
*www.tcmb.gov.tr'den elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

Yukarıdaki grafiğe göre her üç kriz öncesi ve sonrasında reel bazda mal ve hizmet ithalatının üç aydan üç aya yıllık büyüme performansı birebir aynı trendi takip etmiştir. Buna göre krizlerin dip noktalarından 4 çeyrek önce reel bazda yıllık yüzde 20'lik bir büyüme sağlayan ithalat krizlerin dip noktasında reel olarak yıllık yüzde 30 ile yüzde 40 arası bir daralma sergilemiştir. Krizlerden takriben bir sene sonra ise ithalattaki büyüme reel bazda yıllık yüzde 20 bandına tekrar ulaşmaktadır.

Aşağıda reel bazda dış ticaret hacminin üç aydan üç aya yıllık büyüme dinamiklerini inceleyeceğimiz grafik bulunmaktadır:

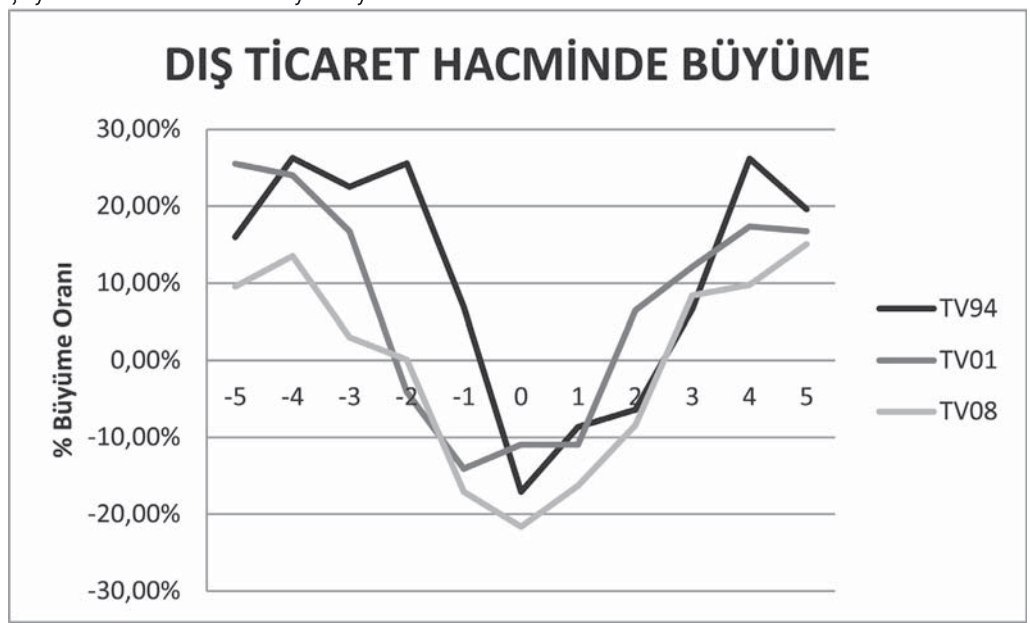

TV94: 1994 Krizi öncesi ve sonrasında Dış Ticaret Hacminin üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı
TV01: 2001 Krizi öncesi ve sonrasında Dış Ticaret Hacminin üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı
TV08: 2008 Krizi öncesi ve sonrasında Dış Ticaret Hacminin üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı
*www.tcmb.gov.tr'den elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

Sol sayfa alttaki grafiğe göre her üç kriz öncesi ve sonrasında reel bazda dış ticaret hacminin üç aydan üç aya yıllık büyüme performansı birebir aynı trendi takip etmiştir. Buna göre krizlerin dip noktalarından 4 çeyrek önce reel bazda ortalama yıllık yüzde 15'lik bir büyüme sağlayan dış ticaret hacmi krizlerin dip noktasında reel olarak yıllık yüzde 20'lik bir daralma sergilemiştir. Krizlerden takriben 1 sene sonra ise ithalattaki büyüme reel bazda yıllık yüzde 20 bandına tekrar ulaşmaktadır.

Aşağıda reel bazda cari hesap açığının krizler öncesi ve sonrasında reel bazda GSYİH'ya oranını gösteren grafik bulunmaktadır:

Yukarıdaki grafiğe göre her üç krizde de krizin dip noktasından 4 çeyrek öncesinde cari hesap açığının reel bazda GSYİH'nın yüzde 10'unu aşmış olduğu gözlemlenmektedir.

Bu krizler için, Türk ekonomisinden yapısal sorunlar birisi olan Cari Hesap Açığının kritik eşik noktasının yüzde 10 olduğunu anlatmakta ve bu değere ulaşılmasından takriben 1 sene sonra da kriz dip noktasına ulaşmaktadır. Cari hesap açığı ya 1994 ve 2001 krizlerinde olduğu gibi TL'nin aşırı değer kaybıyla giderilmekte, ya da 2008 krizinde olduğu gibi GSYİH'nın daralmasıyla kapanmaktadır. Her iki durumda da ya ihracat artarken ithalat azalmakta, ya da ihracat ithalata göre daha hızlı (yavaş) büyümektedir (küçülmektedir).

Yukarıdaki grafikte TÜFE bazlı Reel Efektif Döviz Kuru endeksinin üç aydan üç aya yıllık büyüme oranın gösteren ve böylece TL.'nın değerindeki artışların dinamiğini incelememize yardım edecek olan grafiği görmekteyiz:

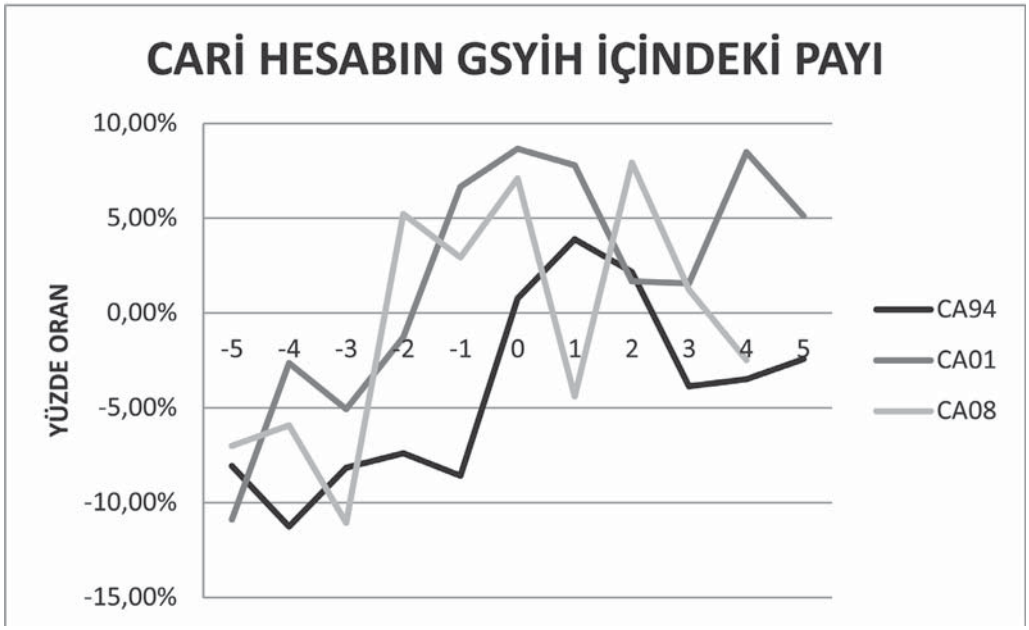

CA94: 1994 Krizi öncesi ve sonrasında reel bazda Cari Hesabın GSYİH içindeki yüzde payı
CA01: 2001 Krizi öncesi ve sonrasında reel bazda Cari Hesabın GSYİH içindeki yüzde payı
CA08: 2008 Krizi öncesi ve sonrasında reel bazda Cari Hesabın GSYİH içindeki yüzde payı
*www.tcmb.gov.tr'den elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

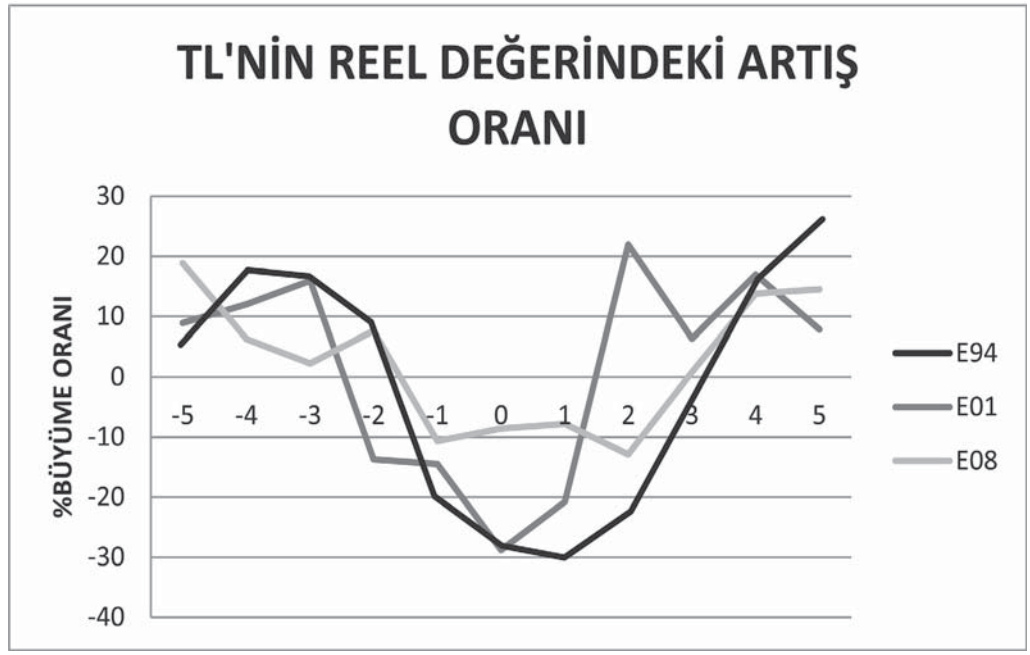

E94: 1994 Krizi öncesi ve sonrasında TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru endeksinin üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı
E01: 2001 Krizi öncesi ve sonrasında TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru endeksinin üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı
E08: 2008 Krizi öncesi ve sonrasında TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru endeksinin üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı
*www.tcmb.gov.tr'den elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

"Alaturka Kapitalizm" adı ile tanımladığımız bu bize özgü kalkınma modeli, aslında, şartların ve imkânsızlıkların bizleri zorunda bıraktığı bir tercih olmuştur.

Yukarıdaki grafikte üç kriz öncesinde de TL'nin aşırı değerlendiğini görmekteyiz. Aslın 3-4 senelik periyotlarda TL. diğer paralara göre reel olarak yıllık ortalama yüzde 15 ve üstü değer kazanarak krize giden süreci hızlandırmaktadır. Nitekim krizlerin dip noktası ortalama yüzde 25'lik bir değer kaybına uğramaktan da kurtulamamaktadır. Kanaatimizce, uygulanan para ve maliye politikaları ile kur rejiminin uyumsuzluğu hem TL'nin aşırı değerlenmesine yol açarken, hem de tarihten gelen Cari Hesap Açığı gibi temel sorunların da daha şiddetlenmesine neden olmaktadır. Eğer farklı uygulamalarla da olsa kurun baskılanmasına ve TL'nin sûni bir şekilde aşırı değerlenmesine dayanan bu büyüme stratejisi değişmezse her 6-7 yılda bir ciddi kayıplara yol açacak bir krizin gelmesi kaçınılmaz gözükmektedir. Bunun için Türkiye ne yapmalıdır?

2023'e doğru: türkiye ne yapmalı? alaturka kapitalizm'den bölgesel güç türkiye'ye giden yol mu; yoksa "dimyata pirince giderken eldeki bulgurdan olmak mı?"

Türkiye Cumhuriyeti'nin 90. Yılını idrak ettiğimiz bu senede "daha önce aklımıza hiç gelmeyen" sorulara muhatap olmakta, kendi geçmişimizle yüzleşmek adına kimliğimizi sorgulamakta ve esas problemleri bir tarafa bırakıp tali meselelerle uğraşmaktayız. Bu makale boyunca "Alaturka Kapitalizm" adı ile tanımladığımız bu bize özgü kalkınma modeli, aslında, şartların ve imkânsızlıkların bizleri zorunda bıraktığı bir tercih olmuştur. 1911 Trablusgarp Harbinden 1922 İstiklal Harbi'nin sonuna kadar savaşan bu millet, sadece en verimli beşeri sermayesini değil aynı zamanda yetişmiş zanaatkâr, çiftçi ve işçilerini de kaybetmiştir. Kaybedilen topraklardaki milli servetin hesabını da yapmıyoruz. Bir taraftan bakınca, eldeki kalan insan sermayesiyle elde edilen başarı müthiş görülmektedir. Öte taraftan baktığımızda ise, Türkiye'nin daha etkin yönetilmiş olduğu durumda çok daha yüksek bir performans elde etmiş olabileceği anlaşılmaktadır.

1826 yılında Vakâ-i Hayriye ile başlayan ve 187 yıl içerisinde oluşan genel trend üç ana temada özetlenebilir:

(1) Başlangıçta adı belirtilmese de merkezî bir milli devletin ve onun vatandaşlarından oluşan bir milletin siyasi bir varlık olarak inşaâsı;

(2) Ekonomik yapının geçimlik tarım ekonomisinden sanayi kapitalizmine ve sos-

yal örgütlenmenin kapalı taşra toplumundan açık şehirli topluma evrilmesi;

(3) Mutlak Monarşiden ve keyfi idareden, Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet aşamalarından geçerek Cumhuriyet'e ve bu gidişin doğal sonucu olarak millet iradesine ve hukuk güvencesine dayalı özgürlükçü demokrasiye ulaşılması.

Türkiye'nin özellikle son 30 yılda iktisadi alanda çok hızla değişmek zorunda olması bu makalenin ana konusu olan krizlerin de temel dayanağını teşkil etmektedir. Ne var ki, bu krizlere katlanarak önemli kazanımlar elde edilmiş bulunulmaktadır. Bununla birlikte, hiçbir şey tamamlanmış değildir. Aksine yukarıda çizdiğimiz üç ana temaya bağlı trendi dikkate alacak olursak hal-i hazırda tamamlanması gereken çok nokta bulunmaktadır. Denebilir ki, Türkiye 2010 yılında Devletin ve Milletin ortak hedefleri olarak belirlenen 2023 Hedeflerine ulaşmak yolunda daha çok çalışmak zorundadır. Bütün bu hedefler, ancak tarihimizin 187 yıllık genel trendinden sapmadan gerçekleşebilir. Bu bağlamda son bir yıl içerisindeki uygulama ve tartışmalar gerçekçi ve somut hedeflere ulaşmada hiçbir katkıda bulunmazken, Türk Devleti ve Milleti'nin şu an yaygın olan terimle 187 yıllık "Yol Haritası'nın" da bir tarafa bırakıldığı ve bambaşka hedefler öngürüldüğü izlenimi yaratılmaktadır. Büyük ihtimalle, eğer doğru sanayi, eğitim ve teknoloji politikaları uygulanmazsa mevcut makro iktisadi durum 2014 yılı içinde bir krize gebe iken, Türkiye'de 2023 Hedefleri doğrultusunda hiçbir temel politika uygulaması gerçekleşmemektedir. Geleceğe yönelik bir tahminde bulunmak gerekirse,

(i) 2023 yılında bölgesinde güçlü ve etkili bir Türkiye,

(ii) kuvvetli ve yapısal sorunlarını büyük oranda çözmüş bir kapitalist ekonomi,

(iii) büyük oranda şehirlileşmiş ve bölgeler arası gelişmişlik farklarını en aza indirmiş bir Türk Milleti ve

(iv) demokrasisini küresel standartlarda özgürlükçü ve katılımcı bir hale getirmiş hukuka dayalı bir Cumhuriyet'e

ulaşmak için neler gerekmektedir? Bundan sonra bu soruyu yanıtlamaya çalışacağız.

milli ve merkezi devlet'in 21. asırda değişen ve önem kazanan rolü

Küreselleşme Süreci'nin en temel göstergesi ülkelerin sadece mal ticareti yolu ile değil, fakat aynı zamanda uluslararası faktör hareketleri dolayısıyla faktör donanımlarını ve üretim olanaklarını değiştirerek entegre olmasıdır. Özellikle mali, fiziki ve beşeri sermaye gibi spesifik faktörlerin hareketliliği ile sağlanan bu entegrasyon pazarı genişletmiştir. Bu durum Milli Devletin doğrudan ve sert müdahaleler ile kontrol gücünü azaltırken, dolaylı ve esnek politika uygulamaları ile kontrol gücünü arttırmaktadır. Buna rağmen, yine de, Milli Devlet'ten daha geniş sahalara hükmeden iktisadi kontrol mekanizmalarına ihtiyaç artmaktadır. Bölgesel entegrasyonların yaygınlaşması gelişen bu eğilime bir örnek teşkil etmektedir. AB entegrasyonu gibi eşgüdümsüz ve çelişkili örneklerdeki yanlışların tespiti de uluslararası entegrasyon politikalarının başarısı için önem arzetmektedir. İktisadi altyapı Milli Devlet'lerin eş güdüm içerisinde büyük iktisadi faaliyet ve denetim alanları yaratmasına yönelik bir gelişim içerisinde iken, mezra ve köy komünlerine dayalı, özerk yönetimler ve güçlü belediyelere dayalı yamalı bohça gibi bir idare teşkilatı, ne zamanın ruhuna ne de Türk Devleti'nin menfaatine uygundur. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde en temel sorunlardan biri bölgeler arası gelişmişlik farklarıdır. Şu anda Türkiye'nin Milli Geliri'nin yüzde 60'ı ve Vergi Geliri'nin de yüzde 70'i İstanbul, Bursa ve Kocaeli havzasında üretilmektedir. Samsun – Adana arasında bir hat çekilirse, hattın batısı kabaca Avusturya ayarında hattın doğusu ise Pakistan ayarındadır. Eğer bölgesel yönetim, genişletilmiş özerklik ve mezra komünleri gibi gayet katılımcı uygulamalar yaygınlaşırsa, bölgeler arası gelişmişlik farklarının kapanması değil aksine açılması sözkonusudur. 2023'e doğru Türk Devleti'nin merkezi özelliğinden vazgeçmek şöyle dursun, bu özelliğin etkin bir şekilde uygulanması gereken Sosyal Devlet politikaları ile tahkim edilmesi gerekmektedir.

Ülkelerin rekabet gücü önümüzde dönemde ne kadar teknoloji üretebildiklerine ve bu teknolojiyi ne kadar katma değere dönüştürebildiklerine bağlı olarak belirlenecektir. Teknoloji üretimi ciddi bir mali sermaye desteği ve donanımlı insan gücü ile birikmiş beşeri sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Bütün ülke kaynaklarını bir araya getirerek, ülkenin rekabet gücünü arttırma yolunda bunları ilgili alanlara yönlendirecek merkezî bir devlete ihtiyaç bu açıdan da artmaktadır. Bu bağlamda eğitim politikaları çok önemlidir.

2023'e doğru Türk Devleti'nin merkezi özelliğinden vazgeçmek şöyle dursun, bu özelliğin etkin bir şekilde uygulanması gereken Sosyal Devlet politikaları ile tahkim edilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin geçmişte çok eleştirilen tek tipleştirici ve iktisadi hedeflere değil siyasi angajmanlara göre eğitim politikaları bu gün en şiddetli halini almış bulunmaktadır. Türkiye 2023 yılında hemen hemen her dersi gören ama hiçbir şey öğrenmemiş, sınav sistemiyle yetkinliği kanıtlanmamış lise mezunları ile hemen hemen her ilde bulunan fakultelerden mezun olan ve yüzde 80'i iktisatçı - işletmeci olan üniversite mezunları ile mi bu hedeflere ulaşacaktır? Türkçe eğitimi bile doğru düzgün planlayamayan, gelecekte ihtiyaç duyacağımız nitelikli işgücünü yetiştirmekte zorlanan bir Türkiye'nin, "Babil Kulesi misali" bir eğitim sistemiyle nereye ulaşmayı hayal ettiği düşündürücüdür.

21. Asır'da Milli Devletin gerekliliğine bir örnek de Avrupa Birliği'dir. Hemen hemen tamamında ortak para uygulaması olan bu entegrasyon modelinde ortak maliye politikası uygulanmamaktadır. Bu ise, ilk krizde, en gelişmiş ekonomilerin daha da güçlenmesini ve gelişmişlik düzeyi daha düşük ekonomilerin ise iflasa sürüklenmesini doğurmuştur. Türkiye'yi de AB benzeri bir yamalı bohça olarak görmek istemiyorsak Milli ve Merkezi Devlet'ten taviz vermememiz gerekmektedir.

Türkiye'yi AB benzeri bir yamalı bohça olarak görmek istemiyorsak Milli ve Merkezi Devlet'ten taviz vermememiz gerekmektedir.

şehirlileşmiş türkiye hedefi ve şehircilik politikası

Türkiye'yi Alaturka Kapitalizm'e sevkeden en önemli yanlışlardan birisi dengesiz şehircilik politikalarıdır. Dünya'nın hiçbir yerinde bir şehrin marka değeri ne kadar yüksek gökdelenlere sahip olduğuyla ölçülemez. İstanbul gibi "İkinci Roma" olarak tanınan üç Cihan İmparatorluğu'na başkentlik yapmış bir şehrin imarı ve iskânı tesadüfi koşullara, "kervan yolda düzülür" mantığına terk edilemez. İstanbul'un bütün Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya'nın finans, eğitim, pazarlama ve kültür merkezi olması için 25 milyonluk bir nüfusa ihtiyacı yoktur. Hâl-i hazırda zaten korkunç altyapı sorunlarıyla boğuşmakta olan bu şehir, birer milyonluk iki yeni İstanbul'la ihya olmaz. Aksine, bu hedef, 2023 yılında 25 milyonluk bir nüfus anlamına gelir ki, bu yoğunlukta bir nüfusun sadece enerji ve su ihtiyacı bile hedeflediğimiz kültür ve finans merkezi İstanbul'un oluşmasına engeldir. Yapılması gereken bölgesel çekim merkezleri yaratarak İstanbul ve Marmara Bölgesinden tersine göçün sağlanmasıdır. Fakat ne yazık ki, tamamen siyasi ve kısa vadeli bakış açısıyla uzun vadeli kakınma problemleri göz ardı edilmektedir.

özel sektör ne zaman özelleşecek?

Alaturka Kapitalizm yoluna saptıran zorunluluklar bugün ortadan kalkmıştır. Bugün hem reel sektörde hem de mali sektörde sermaye birikimi süreci tamamlanmıştır. Küresel kapitalizmin temel kurallarını, denetim mekanizmalarını, çalışma kültürünü kabul etmiş, içselleştirmiş ve bunu uzun bir müddet boyunca pratik tecrübeleriyle pekiştirmiş bir Türk Ekonomisi'ni, artık, hantal devletin bürokratik organlarınca yönlendirmek, idare etmek ve sınırlamak mümkün olamayacaktır. Yeniçağın getirdiği en önemli üç devrim olan:

(1)Teknolojik Paradigma değişimi

(2)İletişim Devrimi

(3)Ulusal ekonomiden Küresel ekonomiye geçiş sürecinin dayattığı değişime büyük oranda uyum sağlayan Türk Sermayesi'nin (ki sağlayamayan bertaraf edilmeye mahkûmdur) dizginlerini serbest bırakarak, küresel tüketimden aldığımız paydan daha fazla küresel üretimden elde ettiğmiz payın artmasına yönelmeliyiz.

Alaturka Kapitalizm'den kurtulmanın yolu, dolayısıyla, kamunun doğrudan müdahalesinin değil, dolaylı yönlendirme ve teşviklerinin olduğu, ağırlıklı dış pazarları hedefleyen, yeni teknolojili, esnek üretim sistemine ve ağ ekonomilerine dayanan rekabetçi bir ihracatçı sektör yaratmaktır. Bu amaca ulaşmak için sorulması gereken en önemli sorulardan birisi de "Özel Sektör'ün ne zaman gerçekten Özelleşeceği"dir!

Özel sektörün özelleşmesinden kastımız:

•Kaynakları en etkin biçimde tahsis eden ve faaliyet maliyetlerini asgariye çeken,

•Rekabetçi ve Yenilikçi firma kültürünü oluşturarak verimlilik artışını azamiye çıkarmayı amaçlayan,

•Ulusal pazarda tekelci ve uluslararası firmaların iç taşeronu olmayı değil, uluslararası piyasalarda tekelci rekabetçi, yani marka ve sadık bir müşteri kitlesi sahibi, ve uluslararası piyasalarda taşeron firmalara sahip olmayı amaçlayan,

• Devlete dayalı bedavacı, üretimden uzak hantal zihniyetten, uluslararararası pazarlardaki normalüstü kârları ülkemize aktaran zihniyete evrilen,

• Küresel rekabete uygun bir firma kültürünü yaratarak, bilginin ve enformasyonun firma içinde eşit olarak paylaşıldığı, stratejik uy-

gulamalarda gecikmenin asgariye indirildiği, dolayısıyla faaliyet dışı maliyetlerin asgariye indirildiği firmalardan oluşan bir ekonomidir.

2014 yılı kriz yılı olabilir mi?

Bu yazıda incelediğimiz krizlerin ortak yönlerini oluşturan hatalar halen devam etmektedir. Uzun vadede konulan 2023 Hedefleri, Hükümet'in bu yolda 3 yıldır somut bir adım atmamasına rağmen, ne kadar doğru ise kısa vadede uygulanan makro politikalar da o kadar yanlıştır. Sözde Bölgesel Güç ve Dünya'nın 10 Büyük Ekonomisi'nden biri olmayı amaçlayan Türkiye, pratikte inşaat sektörü ve perakende ticaret sektörüyle büyümeyi hedeflemektedir. Uygulanan İstikrar Programı, önceki üç krizde de olduğu gibi uygulanan kur rejimi ile uyumsuzdur. Artık Türkiye "Güçlü Ekonomi'ye Geçiş Programı" ile yetinmemeli ve "Büyüyen Türkiye Programı'nı" uygulamalıdır. Bunun yolu ise kısa vadede Gerçekten Dalgalı Kur Politikası ve bununla uyumlu Parasal Hedefleme Programı olmalıdır. Türkiye'nin vergi politikası da bu anlamda gözden geçirilmelidir. Bugün vergi gelirlerinin yüzde 80'i dolaylı vergilerden sağlanmaktadır. Bu ise ağırlıklı olarak doğal gaz ve akar yakıt gibi herkes için ve tütün ve alkollü ürünler gibi kullanıcıları için Zorunlu Mal olan ürünlerden alınan Lüks Tüketim vergilerinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan, Şike Yasası örneğindeki gibi geri alınan yeni TTK'dan vaz geçilerek kayıtdışı çalışan işadamları vergilendirilmemektedir. Tabir-i caizse ekonominin yüzde 40'a yakın kesimi kayıtdışında tutularak kamu harcamaları sıradan vatandaşın zaten vergilendirilmiş olan gelirlerinin ikinci defa vergilendirilmesi ile finanse edilmeye çalışılmaktadır. Bu ise, hükümetin vergi gelirlerini konjonktürel dalgalanmalara açık hale getirmektedir. Ekonominin eşgüdümsüz idaresi nedeniyle, 2012 son çeyrek itibariyle aşırı şişmiş olan kredi arzı mevcut olan dış şoklara kırılganlıkla birleşirse bir kredi çöküşü, akabinde fahiş bir bütçe açığı ve yüksek cari açık dolayısıyla sermaye kaçışına yol açabilir. Mevcut siyasi konjonktür de göz önüne alınırsa 2014 yılı ciddi riskler içermektedir. Hükümetin acilen amiyane tabirle "yüksek faiz - düşük kur" politikasından vazgeçmesi gerekmektedir. Uzun vadede ise Cumhuriyet'in niteliği ve Türk Millet'inin Kimliği yerine kendi koyduğu "2023 Hedeflerine" yoğunlaşması gerekmektedir. Yoksa bugünü bile arar hale gelebiliriz...

Hükümetin acil "yüksek faiz - düşük kur" politikasından vazgeçmesi gerekmektedir. Uzun vadede ise Cumhuriyet'in niteliği ve Türk Millet'inin Kimliği yerine kendi koyduğu "2023 Hedeflerine" yoğunlaşması gerekmektedir.

dünya ekonomisinde kriz ve türkiye'de üretim yapısı üzerindeki etkileri

Kurtar Tanyılmaz

özet

2007 yılında ABD'de başlayan ve 2008 yılından itibaren başta Avrupa olmak üzere dünya ekonomisine yayılan finansal sektördeki sorunların tetiklediği küresel iktisadi kriz ülke ekonomileri üzerinde üretim, istihdam ve refah düzeylerinde önemli etkilerde bulunmuş, ağır tahribatlar yaratmıştır. Dış Ticaret, sermaye hareketleri ve bütçe mekanizmaları üzerinden yayılan kriz Türkiye de dahil olmak üzere Gelişmekte Olan Ülke ekonomilerini büyük çapta sarsmıştır.

Bu çalışmada küresel iktisadi krizin Türkiye ekonomisi, özellikle de imalat sanayisi üzerindeki etkilerini ortaya koymak amaçlanmaktadır. İmalat sanayisinde yapısal dönüşümün uzunca bir süredir hayata geçirilememiş olması sonucunda krizin de etkisi altında özel sektörün yatırım profili değişmekte, bu eğilim ise başta sanayi olmak üzere ekonominin üretim yapısında "istihdamsız büyüme"ye yol açmaktadır. Çalışmanın temel tespiti, Türkiye ekonomisi ve sanayisinin dış şoklar karşısındaki kırılganlığının, ülkedeki sermaye birikiminin bağımlı ve çelişkili yapısının bir ürünü olarak rekabet gücünün artırılamamasından kaynaklandığıdır.

anahtar kelimeler: Küresel iktisadi kriz, Türkiye ekonomisi, yapısal dönüşüm, kalkınma

abstract

Global economic crises which began 2007 in USA as a financial crisis and then widespread to the world economy, especially European countries and thereby hit hard many countries in production, employment and wealth levels. This global crisis was transmitted through foreign trade, capital flows and budget mechanisms to developing economies.

This study aims to explain the impacts of global economic crisis to Turkish economy, especially to its production structure. Structural transformation of Turkish manufacturing industry though intended since many years, could not be realised since many years. Under the pressure of economic crisis investment patterns of private sector changed and effected manufacturing industry as "jobless growth". This study concludes that vulnerability of Turkish economy originates in the limitations of improving its competitiveness as a result of the dependent and contradictory nature of its capital accumulation.

keywords: Global economic crisis, Turkish economy, structural transformation, development

giriş

ABD'de 2007'de başlayan konut piyasalarındaki çöküş finansal piyasalarda büyük bir istikrarsızlığa yol açmış, daha sonra likidite krizine dönüşerek bütün dünyaya yayılan küresel krizin temellerini atmıştır. Krizin ortaya çıkmasıyla beraber finansal krizin aslında reel sektör üzerinde önemli etkilerinin ortaya çıktığı görülmüştür. 2008 sonunda dünya ekonomisi hızla küresel bir eşanlılık içinde yavaşladı ve 2009'un ilk çeyreğinde küresel çapta bir "büyük resesyona" girdi. Finansal krizin 21. yüzyılın küresel depresyonuna evrilebileceği endişesi ekonomi çevrelerini sarmıştı. 2009'un ikinci çeyreğinden itibaren krize karşı gerek gelişmiş ülkeler gerekse de Gelişmekte Olan Ülkelerde (GOÜ) büyük çaplı kamu müdahaleleri (bütçe açıklarını daha da artırma pahasına) (bankacılık sistemine likitide enjekte etme) sayesinde krizin daha da derinleşmesi önlenmeye çalışıldı. Buna rağmen kredi sıkışmasına da bağlı olarak, reel sektör üzerinde özellikle sanayi üretiminde dünya ölçeğinde bir gerileme ve dünya ticaretinde de II. Dünya Savaşı sonrası dönemde görülmemiş ölçüde düşüşler yaşandı. Gelişmekte olan ekonomilerin hemen hepsi farklı derecelerde de olsa etkilendiler.

Bu yazının amacı Türkiye'nin dünya çapındaki ekonomik krizden en çok etkilenen ülkelerden biri olduğunu ve bu etkilenme sonucunda üretim yapısında da bir dönüşüme yol açtığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda günümüzde küresel krizin karakteri, doğası

Yrd. Doç.Dr.
Marmara Üniversitesi
İşletme Fakültesi,
Almanca İşletme
Bölümü

[1]Çalışmada yararlandığım çeşitli verilen derlenmesinde teknik konulardaki yardımlarından dolayı Hümeyra Candan Turan'a teşekkür ederim.

nedir, Türkiye ekonomisinde nasıl ifadesini bulmaktadır sorusuna cevap arayacağız. Sorunu ele alırken, dünya ekonomisinde azalan kârlılığa bağlı olarak ortaya çıkan aşırı birikim krizi ile Avrupa Birliği ile bölgesel bütünleşme çabasının sonucu ortaya çıkan Türkiye ekonomisine özgü yapısal sorunların bir bileşimi olarak kavrayan bir yaklaşımı izlemeye çalışacağız. Böylece Türkiye'de yaşanan derin krizin hem Türkiye ekonomisinin kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşme tarzının bir ürünü olduğunu hem de bu yönde iktisat politikaları izleyen hükümetlerin de bu süreçte sorumluluğu olduğunu ortaya koyabilmeyi umuyoruz.

Çalışmada şöyle bir plan izlenmektedir: Önce küresel krizin dünya ekonomisindeki etkilerine bakacağız. Bir sonraki bölümde Türkiye'nin iktisadi krizden ne ölçüde ve hangi boyutlarda etkilendiği ortaya konulacak. Üçüncü bölümde, krizin Türkiye'yi neden böyle derinlemesine sarstığını açıklamaya çalışacağız. Dördüncü bölümde ise küresel kriz karşısında özel sektörün tepkisine ve sonraki bölümde bunun üretim yapısındaki dönüşüm bakımından doğurduğu sonuçlara odaklanıp, son olarak kalkınma hedefleri açısından bazı sonuçlar çıkartmağa çalışacağız.

2-küresel kriz ve dünya ekonomisi

2007 yazından itibaren likitidite ve kredi sıkışması şeklinde açığa çıkan küresel kriz başta ABD olmak üzere Batı Avrupa'da finansal piyasalar ve kurumlarında önemli çapta dalgalanmalara yol açmıştır. 2008 yılından itibaren dünya çapında görülen petrol ve gıda sektörlerindeki darboğazlarla birlikte dünya ekonomisi küresel çapta ve eşanlı olarak bir yavaşlama evresine ve 2009'un ilk çeyreğinden itibaren Latin Amerika'dan Asya'ya kadar bir çok GOÜ'de de etkisini hissettiren dünya ölçeğinde bir "büyük resesyon" ya da durgunluk evresine girmiştir (UNIDO, 2010: 3).

Küresel kriz ABD'de ipotekli konut krizi olarak başladı, zamanla finansal krize dönüştü, daha sonra da birçok ekonomide hızla reel sektörü etkisi altına aldı. Gerek gelişmiş gerekse de GOÜ'in büyüme oranları, sanayi üretimi ve mal ihracatı hızla düştü (Şekil 1). Krizin reel ekonomi üzerindeki en çarpıcı etkisi büyüme oranlarının hızla düşmesinde görülmektedir. Global iktisadi büyüme oranı 2007'de yüzde 5.2, 2008'de yüzde 3.4 ve 2009'da yüzde 0.5 olarak gerçekleşti (IMF, 2011). Özellikle AB ekonomisinde devam eden resesyon sebebiyle küresel ölçekte iktisadi yavaşlama devam etmektedir. AB ekonomisi küçülmektedir.

Özellikle AB ekonomisinde devam eden resesyon sebebiyle küresel ölçekte iktisadi yavaşlama devam etmektedir. AB ekonomisi küçülmektedir.

Şekil 1: Dünya Ekonomisinde Sanayi Üretimi ve Mal İhracatı (%)

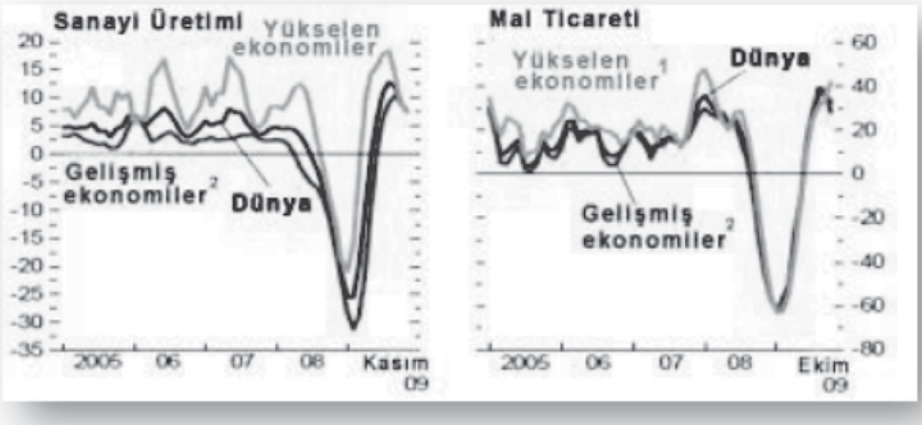

Kaynak: IMF, 2010: 4

Dış ticaretin büyüme hızı 2007'de yüzde 6.4'den 2008'de yüzde 2.1'e yavaşlamış, ancak 2009'daki yüzde 12.2 oranındaki daralma ile daha önce yakın tarihte görülmemiş boyutlara ulaşmıştır (UNIDO, 2011: 5). Krizin etkisi 2008'in dördüncü çeyreğinden itibaren küresel ekonominin tüm bölgelerinde kendisini hissettirmiştir. Aynı dönemde ihracat Avrupa bölgesinde yüzde 14, Asya bölgesinde yüzde 5 düşmüştür (WTO, 2009). Dünya ekonomisinin gidişatı bakımından kritik önem arz eden sabit sermaye yatırımlarında büyük çaplı düşüşler görülmüştür.

Tablo 1: Sabit sermaye yatırımlarının artış hızı

Yıllar	ABD	Almanya	Japonya	İngiltere	İtalya	Türkiye
2007	4.9	4.6				
2008	1.6	3.6	-4.0	-3.1	-2.9	-4.6
2009	-18.6	-6.3	-16.0	-12.3	-12.8	-20.0
2010	-1.9	2.7	-2.2	-6.3	-0.4	8.0

Kaynak: Seelos, 2009

Tablo 2: Çeşitli ülkelerde imalat sanayisi kapasite kullanım oranları (%)

Yıllar	ABD	Meksika	Almanya
2007	80.6	74.0	86
2008	77.6	72.5	76
2009	65.8	30-60	71.5

Kaynak: Seelos, 2009

Sabit sermaye yatırımlarındaki düşüşle birlikte (Tablo 1) 2008'de, ama özellikle 2009'da imalat sanayisinde kapasite kullanım oranları birçok ülkede yüzde 30-40'lara varan oranlarda gerilemiştir (Tablo 2).

Krizin istihdam üzerindeki etkisine bakıldığında, sadece Ekim 2008'den 2009 yılının ortalarına kadar dünyada 20 milyon kişi işsiz kalmıştır (ILO, World of Work Report 2009'tan aktaran Durmuş, 2011: 68).

Yukarda dünya ekonomisinin ciddi bir sarsıntı geçirdiğine dair sunduğumuz veriler küresel krizin derinliğine işaret etmektedir. Bununla birlikte anaakım iktisatçılar arasında yaygın kabul gören iki farklı açıklama söz konusudur: Piyasa aksaklıkları ve hükümetlerin hataları (Priewe, 2010: 21-3). Her iki açıklamanın da ortak noktası krizin mali sektörden kaynaklandığıdır. Her iki yaklaşımda da egemen görüş, iktisadi krizleri insanların ya da firmaların aşırı risk almaya dönük bireysel ya da kurumsal hatalarıyla açıklama eğiliminin bir ürünü olarak, söz konusu krizin bir finansal kriz olarak ele alınması gerektiğidir. Dolayısıyla çözüm önerileri mali sektörün yeniden düzenlenmesi yönündedir. Gelgelelim dünya ekonomisinin çalkantıları ve durgunluğu, ABD ekonomisindeki finansal krizi takiben Euro krizinin patlak vermesi ve günümüzde de Çin ekonomisinde yavaşlama ile birlikte düşünüldüğünde yaşanılan krizin 1929 Büyük Buhranı'ndan sonraki en büyük iktisadi kriz olduğu konusunda daha kuşkucu bakan iktisatçılar da vardır (Reinhardt/Rogoff, 2010). Dünya çapında tanınan bazı iktisatçılar tarafından bu kriz "Büyük Resesyon" olarak da nitelendirilmektedir (Durmuş, 2011: 11).

Bu kriz, finans ve reel sektörü içine alan, 1970'lerden itibaren başlayan ve üretim alanındaki sorunlardan kaynaklanan dünya ekonomisinin yapısal krizinin bir ileri merhalesi olarak görülmelidir.

Biz de hem gelişmiş hem de GOÜ'i epey sarsan bu krizin sadece bir finansal kriz olmadığı kanısındayız. Bu kriz, finans ve reel sektörü içine alan, 1970'lerden itibaren başlayan ve üretim alanındaki sorunlardan kaynaklanan dünya ekonomisinin yapısal krizinin bir ileri merhalesi olarak görülmelidir. Son 30 yıla damgasını vuran "neoliberal" döneme bakıldığında kapitalizmin bir dizi irili ufaklı mali kriz yaşadığı görülmektedir: 1987 Wall Street krizi, 1990 yılında Japonya'da gayrimenkul balonunun patlaması, 1992'de Avrupa döviz kuru sisteminin krizi, 1994'de Meksika krizi, 1997'de Güneydoğu Asya'da yaşanan kriz, 1998'de Rusya krizi, 2001'de ABD'de dot.com krizi ve resesyon. Etkilerini hâlâ hissettiğimiz 2008-2009 gayrimenkul krizi ise, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yedinci büyük çaplı resesyonla bağlantılıdır. 1967, 1970-71, 1974-75, 1980-82, 1991-93, 2001-02 yıllarında karşılaşılan resesyonlar her seferinde eğilimsel olarak daha uzun sürme ve daha derin etkileri olma özelliğine sahiptiler. Ne var ki bu krizlerin hiç biri şu anda yaşamakta olduğumuz kriz kadar de-

rin ve yaygın değildi. Söz konusu krizin hem merkezinin ABD olduğu hem de bütün kapitalist ülkelerin 1973 yılından beri ilk kez eş zamanlı olarak resesyona girdikleri gerçeği göz önüne alındığında, krizin derinliğini ve etkilerini daha iyi kavramak mümkün olabilir. Yukardaki veriler (Tablo 3) İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ekonomisindeki belli başlı küçülme dönemlerini (resesyonları) karşılaştırmakta ve halen yaşanmakta olan resesyonun açık farkla en "derin resesyon" olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 3: Büyük çaplı resesyonların dünya ekonomisi üzerindeki etkileri (%)

	1975	1982	1991	2009
Kişi başına üretim	-0.13	-0.89	-0.18	-2.50
Sanayi üretimi	-1.60	-4.33	-0.09	-7.57
İşsizlik oranı artışı	+1.19	+1.61	+0.72	+2.56
Kişi başına tüketim	+0.41	-0.18	+0.62	-1.11
Kişi başına yatırım	-2.04	-4.72	-0.15	-8.74
Toplam ticaret hacmi	-1.87	-0.69	+4.01	-11.75

Kaynak: Bir IMF araştırmasından aktaran Ulagay, 2009

Şekil 2: Sabit Fiyatlarla Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (Dünya ve OECD)

Kaynak: World Bank Group ve OECD verilerinden

Aşağıda ise IMF ve OECD verilerine göre dünya genelinde ve OECD ülkelerindeki reel (enflasyondan arındırılmış) büyüme oranlarının seyri (Şekil 2) görülmektedir. Her iki grafikte de dünya ekonomisinin 90'lı yıllardaki kısmi büyüme dışında istikrarlı bir biçimde durgunlaşma eğiliminin sürdüğü görülmektedir.

2008 krizinin ardındaki gerçek neden, 1970'lerin başlarından bu yana kökleri üretim alanında yatan, dünya ölçeğinde uzun dönemli kâr oranlarının azalma eğilimidir (Shaikh, 2012). Gerçekten dünya ekonomisinin gelişkin ülkelerinde kâr oranları 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde azalma eğilimi içinde seyretmektedir (Tablo 4).

2008 krizinin ardındaki gerçek neden, 1970'lerin başlarından bu yana kökleri üretim alanında yatan, dünya ölçeğinde uzun dönemli kâr oranlarının azalma eğilimidir.

Öte yandan gelişen ekonomilerin 2009 yılında küresel krizden gelişmiş ekonomile-

Tablo 4: ABD, Almanya ve Japonya'da kâr oranlarının seyri (%)

Yıllar	ABD	Japonya	Almanya
1948-1959	14.3	17.3	23.4
1959-1969	15.0	25.4	17.5
1969-1979	10.3	20.5	12.8
1979-1990	9.0	16.7	11.8
1990-2000	10.1	10.8	10.4

Kaynak: Brenner, 2005: 204.

re göre daha düşük oranda etkilenmesi ve 2010-2011 yıllarında ortaya koydukları rekor GSYH büyüme rakamları, gelişmiş ve gelişen ekonomiler arasında olumlu bir ayrışma olduğu savını doğurmuştur. "Birbirinden kopuş" (decoupling) olarak tanımlanan bu sava göre, yükselen pazar ülkelerinin büyük boyluları (Çin, Hindistan gibi) krizden hiç etkilenmemişlerdir, diğerleri ise etkilenseler de kısa sürede krizden çıkmışlardır (Türkiye, Brezilya). Öyleyse, diye ileri sürülmektedir, bu ülkelerde ekonomi canlığını sürdürürken Batı'yı da durgunluktan kurtarabilir. Oysa 2011 yılından itibaren bu yeni kuramın geçerli olmadığı ortaya çıkmıştır. Başta Çin olmak üzere yükselen pazar ekonomilerinin farklı düzeyde olsa da hepsinin ABD ve AB krizinden etkileniyor olduğu, bu ekonomilerin artık yavaşlamaya başladığı görülmektedir (Kazgan, 2013). Gelişmiş ekonomilerdeki duraklama ve hatta küçülme sürecinin, gelişen ekonomileri de etkilemeye başlaması, gelişmiş ekonomiler uzun dönem ortalamalarına dönmedikçe, gelişen ekonomilerin istikrarlı bir yüksek büyüme patikası yakalayamayacaklarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır (TÜSİAD, 2012: 6).

Uluslararası planda bir karşılaştırma yapıldığında Türkiyeye ekonomisinin 2007-2010 yılları arasında krizden en çok etkilenen ülkeler arasında yer aldığı görülmektedir.

Tablo 5: Dünya ekonomisinde ortalama büyüme oranları (%)

İktisadi Büyüme	2007-2010 (%)
Avrupa Bölgesi	0.21
G7	0.24
Avrupa Birliği	0.34
Gelişmiş Ekonomiler	0.61
Türkiye	2.21%
Merkez ve Orta Avrupa	2.37%
Diğer Gelişmiş Ülkeler	2.85%
Bağımsız Devletler Topluluğu	3.06%
Dünya ort.	3.31%
Latin Amerika	3.75%
Yeni Sanayileşen Asya ekonomileri	3.95%
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	4.46%
ASEAN – 5	5.27%
Alt Sahra Afrika	5.53%
Gelişmekte Olan Ekonomiler	6.79%
Gelişmekte Olan Asya	10.21%

Kaynak: IMF, 2011 verileri

3-küresel krizin türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri

Türkiye ekonomisinin krizin etkilerini 2008 yılı Haziran ayından itibaren hissetmeye başlamış olduğu ve ekonominin büyüme oranı bakımından tarihi rekorlar kıracak düzeyde küçüldüğü görülmektedir. Uluslararası planda bir karşılaştırma yapıldığında Türkiye ekonomisinin 2007-2010 yılları arasında krizden en çok etkilenen ülkeler arasında yer aldığı görülmektedir. Söz konusu 4 yılda Türkiye ekonomisi ortalama yüzde 2.2'lik büyüme oranı ile en yavaş büyüyen ülkeler arasında yer almaktadır (Tablo 5).

Türkiye ekonomisi 2009'da yüzde 4.7 küçülmesiyle Rusya ve Meksika'dan sonra en fazla küçülen "yükselen gelişmekte olan ülke" olmuştur (Sönmez, 2010: 39). İktisadi krizin başlangıç aşamalarında Türkiye ekonomisi (Ocak-Mart 2009'da) milli gelirde yüzde 14.7'lik bir düşme ile küçülme hızı bakımından dünyada başı çekenlerden biri olmuştur. 2009 yılında ihracat ve ithalat hacimlerinde de çarpıcı daralmalar yaşanmıştır. 2009 yılında ihracat tutarı bir önceki yıla göre yüzde 22.6 oranında, ithalat hacmi ise daha hızlı bir düşüşle önceki yıla göre yüzde 30.3 oranında azalmıştır.

Türkiye ekonomisi bu kriz karşısında büyük çapta bir daralma yaşamıştır. En başta yukarda da (bkz. Tablo 1) belirtildiği üzere sabit sermaye yatırımlarındaki yüzde 20'lere varan düşüş gelmektedir. 2009 yılında açıklanan üretim rakamları da sanayinin krizden ağır bir darbe aldığını gözler önüne sermektedir. Sanayi üretiminde yaşanan küçülme 1994 krizi, 1999 Asya-Rusya krizi ve 2001 krizinde yaşanan tüm daralmaların üstündedir. Türkiye tarihinin en büyük krizi olarak bilinen 2001'de bile sanayi üretimi böyle küçülme yaşamamıştı. Sanayi üretimi 1994 krizinde yüzde 16.3, 1999 krizinde yüzde 10.2, 2001 krizinde ise yüzde 11.4 küçülmüştür. 2008-2009 krizinde ise sanayinin küçülme oranı yüzde 23.8 olarak (Tablo 6) gerçekleşmiştir (Alptekin, 2009).

2004-2007 yılları arasında yüzde 80'in üzerinde seyreden kapasite kullanım oranı, 2008-2009 kriz döneminde yüzde 60-70 dolaylarında seyretmiştir (TCMB verileri). Bu bakımdan düzey itibariyle son otuz yılın tarihsel olarak en düşük kapasite kullanım oranlarına tekabül etmekte (Şekil 3) ve kurulu kapasitenin yüzde 30'unun atıl durumda

olduğuna işaret etmektedir. Krizle birlikte ekonominin dibe vurduğu 2009 Şubat döneminde yatırım mallarında kapasite kullanım oranı da yüzde 50 düzeyine kadar düşmüştür (Narin/Özer, 2010).

Tablo 6: Aylık Sanayi Üretim Endeksi

	Aylık Sanayi Üretim Endeksi							
	Yıllık					2009		
	2007	2008	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz
Sanayi	6,9	-0,9	-23,8	-20,8	-18,5		-10,3	-9,20
Madencilik	8,3	7,5	-17,1	-9,6	-5,3	-12,8	-7,8	0,9
İmalat	6,6	-1,8	-26	-23,4	-20,5	-18,9	-11,2	-10,5
Enerji	8,7	3,8	-9,6	-3,3	-5,3	-5,7	-3,8	-3,2

Kaynak: TÜİK

Krizin çalışanları doğrudan etkileyen en önemli sonucu istihdam daralmasıdır. Türkiye ekonomisinde üretim daralmalarına bağlı olarak istihdam düzeyinde de önemli düşüşler ortaya çıkmıştır. Ekonominin durgunluğa girmesi ile birlikte 2002'de yüzde 10 dolaylarına yükselen ve 2002-2007 dönemi de bu düzeyde kaldığı iddia edilen işsizlik oranı, 2008 yılında ortalama yüzde 11 olmuş, Aralık 2008 sonundaki yüzde 13.6 düzeyinden Ocak 2009 sonunda yüzde 16.1'e çıkmıştır (Sungur Çakmak/Sarıdoğan, 2010: 32). Üstelik bu rakama umudunu kesip iş aramayanlar dahil değildir. İşsizlik 2008-2009 Ağustos döneminde 927 bin kişi artmış ve toplamda 3 milyon 429 bin kişiye ulaşmıştır. İş arayanlar ve mevsimlik iş bekleyenlerin de eklendiğinde işsiz sayısı 5 milyona yaklaşmaktadır (Sönmez, 2009: 115). Böylece işsizlik oranının yüzde 18-20 aralığına çıkmasıyla birlikte Türkiye'nin dünyada işsizliği en çok artan 3 ülke arasında yer aldığı görülmektedir (BSB, 2011; Referans 2009).

Öte yandan işyerlerinin en önce kayıtlı olarak çalışanları işten çıkarması sonucunda kayıt dışı çalışma oranı da yüzde 45'leri aşmış durumdadır. 2008 yılında 8 milyon 50 bin kişi olan kayıt dışı çalışanların sayısı 2009 Haziran ayı itibariyle 1 milyon 975 bin kişi artarak 10 milyon 25 bin kişiye çıkmıştır (TÜİK, 2009). Özetle krizin faturasının çok büyük bölümü işi olan ya da bu süreçte işsiz kalanlara çıkmıştır.

Krizin faturasının çok büyük bölümü işi olan ya da bu süreçte işsiz kalanlara çıkmıştır.

Şekil 3: İmalat Sanayi KKO'sunun Gelişimi (Ağırlıklı Ortalama)

Kaynak: TCMB

GOÜ'in küresel krizlerden etkilenmeleri genel olarak şu kanallar (transmisison mechanisms) üzerinden gerçekleşmektedir (UNIDO, 2010: 8):

- uluslararası ticaretin büyüme hızındaki yavaşlama;
- dünya ticaretinde, petrol, gıda gibi temel ürünlerin fiyatlarındaki değişimler, hammadde fiyatlarındaki artışlar,
- göç ve işçi dövizleri kalıplarındaki değişimler,
- GOÜ'e giden ve sermaye, portföy, banka

borçları, ticaret finansmanı yatırımlarını da içeren finansal yatırım akımları ve yabancı doğrudan sermaye yatırımı akımlarındaki azalışlar.

Krizin gelişmiş ülkelerden GOÜ'e yayılmasında aktarma kayışı rolü oynayan etkileme mekanizmalarının hangisinin ya da hangilerinin belirleyici rol oynayacağı söz konusu ülke ekonomisinin dünya ekonomisiyle bütünleşme biçimi ve düzeyi ile güçlü bir ilişki içindedir. Etkinin şiddeti özellikle GOÜ'in dış pazara ve ihracata bağımlılık derecesine ve sermaye akımlarına olan bağımlılığına, GOÜ'nin mali serbestleşme düzeyinin derecesine, ülke ekonomisinin bankacılık ve mali sisteminin ne ölçüde dünya finans piyasalarıyla bütünleştiğine göre değişmektedir.

Mal ve hizmet ihracatı açısından bakıldığında ABD ve AB diğer bütün ülkeler için dış talebin en önemli kaynağıdırlar. Bu ülkelerdeki talep azalmasına bağlı olarak GOÜ'de mal ve hizmet ihracatındaki düşüşlerin ikili etkisi söz konusudur: İhracat hacimlerindeki azalmanın üretim ve istihdamı olumsuz olarak etkilemesi ve ihracatın birim değerlerindeki azalmaların bu tür ihracattan elde edilen gelirlerde düşüşe yol açması.

Türkiye ekonomisinin dünya kapitalizmiyle bütünleşme biçiminin temel özelliklerinden biri dış kaynak girişine bağımlı olmasıdır.

Sermaye akımları açısından bakıldığında, GOÜ'de yaygın olarak uygulanan finansal serbestleşmeye dayalı politikaların bir sonucu olarak hem sermaye piyasalarının daha fazla bütünleşmiş olması, hem de ekonomideki sarsıntılarda sermaye akımlarının GOÜ'leri hızla terk etmesi, söz konusu ülkelerde mali kırılganlığın oldukça artmasının temel nedenidir. GOÜ'e giden sermaye hareketlerinin azalmasının en önemli sonucu, bu ülkelerde döviz kurlarının ve ihracat hacimlerinin çökmesidir (UNIDO, 2009: 9).

Küresel kriz Türkiye ekonomisi üzerinde yukarda değindiğimiz kanallar arasında özellikle üç kanal üzerinden etkide bulunmuştur:

1-Dış ticaret - yurtdışı pazarların daralması: Avrupa'da krizle birlikte talep daralması, bu ülkelere yapılan ihracatın yavaşlaması, Türkiye gibi ülkelerin krizden etkilenmelerinin temel unsurudur. Dış ticaret akımları 2008'in ortalarından itibaren küresel krizin Türkiye ekonomisini etkilemesinde önemli bir kanal olmuştur (Uygur, 2010).

Dünya pazarıyla güçlü bütünleşme ile birlikte Türkiye ekonomisinin ihracat performansı ağırlıklı olarak AB talebine bağımlıdır. Krizin başlamasıyla Türkiye'de ihracattaki belirgin düşüşün arkasındaki ana etken AB'ye yapılan ihracattaki keskin düşüştü (Uygur, 2010: 56; Şimşek/Şimşek, 2011: 182) Türkiye ekonomisindeki üretim daralmasının en temel sebebi, yurtdışı fon arzında ve mal talebindeki daralmadır. Özellikle Avrupa Bölgesi'ne yapılan ihracattaki daralma toplam ve imalat sanayi üretimindeki daralmanın en önemli sebebidir (Sungur Çakmak/Sarıdoğan, 2010: 28). 2008 yılının son çeyreği ve sonrasındaki iktisadi faaliyetlerdeki daralmanın temel sebebinin ihracata dayalı üretim yapan sanayi sektöründe meydana gelen küçülme olduğu görülmektedir (Öztürk/Gövdere, 2010: 387). İhracata yönelik sektörler başta olmak üzere özellikle imalat sanayisinde Avrupa'ya ihracat yapan sektörlerde üretimde, istihdamda, kazançlarda ve refahta olumsuz etkilenmeler kendisini derinden hissettirmiştir (Sungur Çakmak/Sarıdoğan, 2010: 27). Taşıt araçları ve yan sanayii sektörünün toplam sanayi üretiminin yüzde 10'unu gerçekleştirdiği, toplam mal ihracatı içinde yüzde 20'lik bir payı olduğu ve toplam üretiminin yüzde 80'ini ihraç ettiği dikkate alınacak olursa, bu sektörün ihracatındaki çarpıcı düşüşün ekonomiye nasıl bir şok etkisi yaptığı daha iyi anlaşılabilir. Buna karşılık demir-çelik, tekstil ve giyim gibi bazı sektörlerin ihracatı ise bu ölçüde düşmemiştir (Uygur, 2010: 16).

Türkiye'nin ihraç mallarının değerlerindeki keskin düşüş hem azalan ihracat hacminin hem de ihraç mallarının fiyatlarının azalmasının bir sonucu idi (Uygur, 2010: 15). Daralan piyasalarda fiyatların düşmesinin sonucunda ihracat gelirleri azalmıştır. İhracat miktar olarak artmasına karşın fiyatlarda meydana gelen azalmadan dolayı değer olarak düşmektedir. Bu durum aynı zamanda firmaların gelirlerinin de düşmesine yol açmaktadır. Önümüzdeki dönemde de dünya ekonomisinin durgunluk eğilimlerinin sürmesi durumunda Türkiye ekonomisinin hali hazırda zorda olan ihracatının azalma eğilimini sürdürmesi beklenir.

2-Sermaye hareketleri - dış kaynak çekilişi: Türkiye ekonomisinin dünya kapitalizmiyle bütünleşme biçiminin temel özelliklerinden biri dış kaynak girişine bağımlı olmasıdır. 2008-2009 krizi bu bağımlılığın ne kadar güçlü olduğunu göstermek bakımından da örnek teşkil etmektedir.

Büyüme ile dış kaynak girişi arasındaki bağı gösteren (Şekil 4) bu bağımlılığa işaret etmekte ve büyüme hızının yavaşlamasıyla birlikte dış kaynak girişinin de azalma eği-

limine girdiğini göstermektedir. 2008-2009 krizinde sermaye hareketleri 76 milyar dolar net girişten 11 milyar dolar net çıkışa dönüşmüştür. Büyüme ile dış kaynak arasındaki bu bağımlılık ilişkisinin önemli bir sonucu Türkiye ekonomisinin krize 300 milyar dolara yaklaşan dış borç stoku ve 50 milyar dolar daha düşük olmakla birlikte, krizin şiddetiyle bütçe dengesi en fazla bozulan ekonomilerin başında gelmektedir (Tablo 6).

Bu tespitler bize Türkiye ekonomisinin daha önce 2008-2009 küresel krizindekine benzer bir kriz deneyimi yaşamadığını göstermektedir. Şimdi cevaplamaya çalışacağımız soru ise neden krizin Türkiye ekonomisini böyle derinden etkilediğidir.

Şekil 4: Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Dış Kaynak Girişi

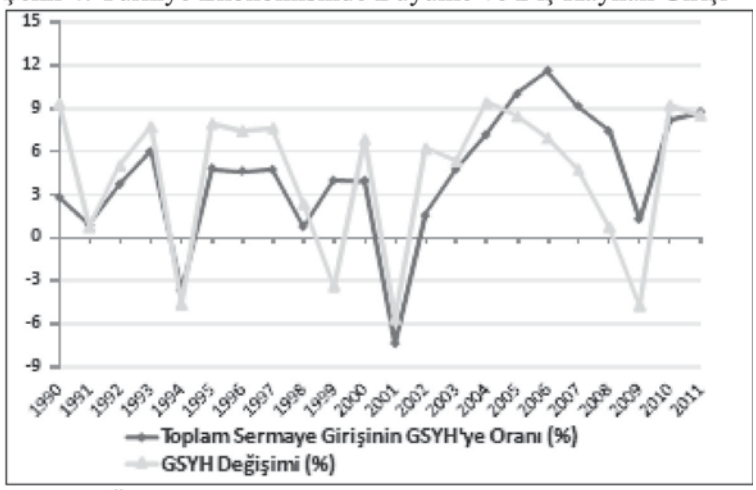

Kaynak: Öz, 2012: 1.

düzeyindeki cari açıkla yakalanmasıdır. Bu dış borcun yaklaşık 145 milyar dolarlık kısmı özel sektöre aittir. Dış borçlanmanın böylesi büyük boyutlara gelmesinde sabit sermaye yatırımlarının finansmanında dış borçlanmanın payının 2002 yılından Eylül 2008 dönemine kadar yüzde 1'den yüzde 22'ye yükselmesi (Özince, 2008) belirleyici öneme sahiptir.

3-Kamu finansman açığı: Krizin etkili olduğu süreçte bütçe açığının GSMH'ya olan oranı yüzde 5'e çıkmıştır. Kriz esnasında yatırımları özendirmek, özel sektörü desteklemek için alınan önlemlerin kamu açıklarını daha da büyütme eğilimi taşıdığı görülmektedir. Türkiye ekonomisinde kamu borç yükü (kamu borcunun milli gelire oranı) aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi gelişmiş ülkelere göre

Tablo 6 : Krizin bütçe üzerindeki etkileri (GSYİH'ye oran olarak)

	Borç Stoku/GSYİH		Bütçe dengesindeki bozulma
	2009	2014	2009
G-20	75.7	84.6	-5.1
Gelişmiş G-20	97.7	114.1	-5.5
Gelişmekte olan G-20	38.7	35.0	-4.5
Türkiye	47.2	53.7	-4.5

Kaynak: IMF

4-kriz türkiye'yi neden böyle derin etkiledi?

Türkiye ekonomisi 2008'de başlayan küresel krizden, daha önceki krizlerden farklı olarak, bankacılık sistemi üzerinden değil, reel sektörün üretim, ithalat finansmanı ve işsizlik sorunları aracılığıyla etkilendi (Sönmez, 2009: 99). Bankacılık sektörü 2001 krizi sonrası yaşadığı sermaye yetersizliği nedeniyle yeniden yapılandırılmış ve güçlendirilmişti. ABD'deki finansal krizin tetikleyicisi gelişmiş bazı türev araçların Türkiye finans piyasalarına henüz girmemiş olması, bankacılık sektörünün bu krizden en hafif hasarla çıkmasında önemli rol oynamıştır (Durmuş, 2011: 317).

ABD'deki finansal krizin tetikleyicisi gelişmiş bazı türev araçların Türkiye finans piyasalarına henüz girmemiş olması, bankacılık sektörünün bu krizden en hafif hasarla çıkmasında önemli rol oynamıştır.

Ana akım iktisatçılar tarafından küresel krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri daha ziyade ekonomi politikasındaki yanlışlarla açıklanmaktadır. Oysa içinden geçmekte olduğumuz kriz, doğrudan doğruya dünya ekonomisinin yaşadığı derin krizin Türkiye topraklarındaki ifadesidir. Krizin bu kadar derin yaşanmasının nedenleri kanımızca bir yandan kapitalist dünya ekonomisinin gelişme eğilimlerinin içinden geçmekte olduğumuz evredeki çelişkilerinde öte yandan Türkiye'nin dünya ekonomisi ile bütünleşme tarzında aranmalıdır.

Dünya ekonomisi yukarda da belirttiğimiz üzere özellikle üretim alanında uzun dönemli, yapısal bir aşırı birikim sorunuyla karşı karşıyadır. Birçok sektörde yaşanan fazla kapasiteler kârlı üretimi olanaksız hale getirmekte, üretim dışı alanlarda yatırımların yoğunlaşmasına ("finansallaşma") yol açmaktadır. Öte yandan küresel üretim zincirleri olarak tanımlanan, üretim sürecinin farklı bölümlerinin uluslararası ölçekte çeşitli parçalara ayrılarak yeniden yapılanması da hem sabit sermaye hem de işçilik maliyetlerini görece düşürerek daha kârlı üretim yapabilmek amacını ("uluslararası fason üretim") gütmektedir. Neoliberal temelde birikim stratejisinin temel unsurlarından biri olarak sermaye hareketlerinin liberalizasyonu, her iki açıdan da üretimin daha kârlı alanlara kaydırılması bakımından uygun bir ortam sağlamanın önkoşulu durumundaydı.

Dünya ekonomisi özellikle üretim alanında uzun dönemli, yapısal bir aşırı birikim sorunuyla karşı karşıyadır.

Türkiye ekonomisi 2011 yılı itibariyle dünya mal ihracatında yüzde 0.74 pay ile 32. sırada, dünya mal ithalatında ise yüzde 1.31 ile 20. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin dış ticaret hacminin GSYH'ya oranı 2011 yılında yüzde 48.7 olarak gerçekleşmiş olup, uluslararası ticarette dünya ile entegrasyonu büyük ölçüde sağlamıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2013). Bu veriler ve yukardaki tarihsel arkaplandan hareketle Türkiye ekonomisinin, diğer birçok GOÜ'dekine benzer şekilde, 80'li yıllardan itibaren izlediği neoliberal sermaye birikim stratejisinin bir sonucu olarak dünya ekonomisi ile bütünleşme derecesinin arttığı söylenebilir. Bu artış dünya çapındaki bir krizin ekonomiyi aşırı etkilemesinde belirleyici rol oynamıştır.

Dünya ekonomik konjonktürü ve bu konjonktür evresindeki sermaye akımlarının hacim, bileşim ve oynaklığı, yerel krizin evrimini ve şiddetini etkileyen en önemli faktörlerdir. Aşağıda değinilecek kimi ekonomik parametrelerin göreli sağlamlığına rağmen, 2008-9 krizinin en yüksek ölçüde hasıla kayıplarına yol açması, elverişsiz dış konjonktürle yakından ilişkilidir (Türel, 2010: 36).

Sermaye hareketlerini serbestleştirerek neoliberal temelde dünya ekonomisiyle bütünleşmenin ekonomiyi kaldıramayacağı kadar korunaksız hale getirmesi, Türkiye ekonomisinin krizi bu kadar ağır yaşamasında başat rol oynamıştır. Dünya kapitalizmiyle kurulan bu bağımlı ilişkidir ki küresel krizle birlikte Türkiye ekonomisini bütün "krizden etkilenmedik" tespitlerinin tersine krizden en çok etkilenen ülkelerden biri konumuna getirmiş durumdadır.

Yarı-sanayileşmiş, rekabet gücü sınırlı, uluslararası sermayeye bağımlı Türkiye ekonomisinin korunmasız bir biçimde dünya ekonomisiyle rekabetin içine itilmesi, son 25-30 seneye damgasını vuran dış pazara dayalı sermaye birikim sürecini bir dizi çelişki ve açmazla karşı karşıya bırakmıştır. Neoliberal temelde izlenen dış pazara dayalı sermaye birikim stratejisinin temel çelişkileri şunlardır:

• Dış ticaretin (mal akımlarının) serbestleşmesi ile finans piyasalarının (para akımlarının) serbestleşmesi arasında söz konusu olan çelişki. Neo-liberal temelde bütünleşmenin en önemli unsuru, mal ve para hareketlerinin serbestleştirilmesidir. Bu sürecin önkoşulu olarak gerçekleştirilen konvertibilitenin yol açtığı ilk büyük sorun, benzer bir çok GOÜ'de de olduğu gibi Türkiye ekonomisinin bütünüyle spekülatif sermaye hareketlerine ve dış finansmana bağımlı hale gelmesidir. Ekonomide görülen büyümenin ciddi ölçüde dış finansmana dayanmasının öbür yüzü, kriz eğilimleri ortaya çıkar çıkmaz kısa vadeli yabancı sermaye çekildiğinde ekonomideki sarsıntıların son derecede sert olmasıdır. Başka bir ifadeyle ekonominin dış dünya ile ilişkisinde parasal akımların gelişimi, zamanla reel ekonominin önünde bir ayak bağı haline gelmektedir. Öyle ki bu süreçte ekonominin rekabet gücü, borç ödeme kapasitesi ve reel ekonomide katma değer yaratma kapasitesi (sermaye birikimi) engellenmekte ve sınırlanmaktadır. 90'lı ve 2000'li yıllara damgasını vuran temel eğilim, spekülatif yatırımların (faaliyet-dışı getiriler) üretken alana yatırımlar, ticarete konu olmayan alanlara yatırımların ise ticarete konu olan alanlara yatırımlar karşısında önem kazanmasıydı. Borçlanmaya ve tüketime dayalı

suni büyüme bu eğilimin bir sonucu olarak görülebilir.

Türkiye'de 1994, 2001 ve 2008-9 krizlerini karşılaştırmalı olarak ele alan bir çalışmada da ortaya konduğu gibi sermaye akımlarından gelen dış şokun yıllıklandırılmış değer itibariyle en büyüğü 43.2 milyar dolar ile 2008-9 krizinde gerçekleşmiştir (Türel, 2010: 37). 2008-2009 krizinde Türkiye ekonomisinde finansal kriz yaşanmamasına rağmen, para ve sermaye akımlarının yarattığı bu çelişkiler üretim alanında çok sert bir kriz yaşamasıyla sonuçlanmıştır. Dış kaynağa bağımlılık, dış kaynak kıtlığında doğrudan doğruya yatırımların azalmasıyla ve ekonominin durma noktasına gelmesine yol açmıştır.

• Türkiye gibi bir ekonomide konvertibilite, bir de ekonominin rekabet gücünü doğrudan doğruya etkileyen bir ikinci çelişkiye yol açmaktadır. Bu Türk lirasının uluslararası değeri üzerinde odaklaşan bir çelişkidir. Bir ülkenin yabancı sermaye çekebilmesi için ulusal parasının istikrarlı ve değerli olması gerekir. Buna karşılık, dış ticarette rekabet gücünün belirleyenlerinden biri, o ülkenin ulusal parasının aşırı değerli olmamasıdır. Türkiye ekonomisinin yabancı sermaye akımlarına bütünüyle açık hale getirilmiş olması ve yabancı sermaye ve finansmanın her türlü yoldan teşvik edilmesi, canlı büyüme dönemlerinde döviz arzının bollaşması yoluyla Türk lirasının aşırı değerlenmesine yol açmaktadır. Bu eğilimin önemli bir sonucu, Türkiye'nin ihracat ürünlerinin pahalılaşması neticesinde ihracatçıların rekabet gücünün azalması, diğer daha önemli sonucu ise ithalat üzerindeki etkisidir. Aşırı değerli Türk lirası ithal malları ucuzlattığı için, Türkiye'nin ithalatı hem tüketim mallarında, hem de ara malı ve yatırım malı olarak bilinen üretim girdilerinde yıllardır dış ticaret açığına yol açmaktadır.

• Nihayet Türkiye'de ekonomik krizin bu derece sert yaşanmasının bir diğer nedeni de yerli sermayenin küresel üretim zincirlerine eklemlenmesi sonucunda ekonominin Avrupa pazarlarına yüksek derecede bağımlı olmasıdır. Çoğunlukla çokuluslu şirketler tarafından yönlendirilen küresel üretim zincirlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, gelişmekte olan ülkelerde çokuluslu şirketler için üretim yapan firmaların gerekli kalite düzeyine ulaşabilmek için ara ve yatırım mallarını ithal etmeleri zorunlu hale gelmektedir (Saygılı vd., 2009: 17).

Gelişmekte olan ülkelerin, farklı derecelerde de olmakla birlikte, gelişmiş ülkelerdeki krizden abartılı bir biçimde etkilenmelerine yol açan bir unsur, küresel üretim ağı içindeki konumları ve bu konumlarına karşılık gelen piyasa yapılarıdır. (...) Bu ülkelerdeki ihracata yönelik sanayi önemli ölçüde gelişmiş ülkelerin gereksinimlerine göre biçimlenmiş. Onların pazarları için ve onlara uygun ürünler üretiliyor (Ersel, 2012: 62).

Son yıllarda Türkiye beyaz eşya, taşıt araçları, tüketici elektroniği, gemi yapımı, ana metal sanayi, işlenmiş metal gibi birçok sektörde önemli bir üretim üssü haline gelmiştir. Hızla büyüyen sektörlerin ortak noktası, önceki dönemin lokomotif sektörleri olan tekstil-giyim-deri gibi emek yoğun sektörlerden farklı olarak, üretim teknolojisinin sermaye yoğun bir nitelik taşıması, ölçek ekonomilerinin güçlü olması, metaller sektörü başta olmak üzere ithal girdi kullanımının daha yüksek olmasıdır". Öne çıkan sektörlerdeki ithalata bağımlılık oranının daha yüksek olması nedeniyle, ekonomi genelindeki ithalata bağımlılık oranının artış gösterdiği düşünülmektedir (Saygılı vd.; 2009: 11).

Yerli firmalarda ithal ara ve yatırım malı kullanımına yönelik eğilimlerin artması, izlenen yanlış ekonomi politikalarının değil, doğrudan ekonominin dış ticaretteki uzmanlaşma yapısında görülen değişimin bir ürünüdür. Kanımızca çoğu zaman ana akım iktisatçılar tarafından yapıldığı üzere hükümetlerin izledikleri kur politikasını sorumlu tutmak yerine, Türkiye ekonomisinin küresel üretim zincirlerine artan bütünleşmesi ile birlikte dış ticarette belli sektörlerde uzmanlaşma sonucunda, yapısal olarak ithal girdi kullanımının arttığını görmek gerekmektedir.

Birçok sektörde önemli bir yer tutan küresel üretim zincirleri ve yabancı sermayeli şirketlerin, farklı organizasyon yapıları nedeniyle, ithalata yönelimi artırdığı tespit edilmiştir. (...) İthalata bağımlılığı artıran diğer bir önemli dinamik, yeni uzmanlaşma yapısında öne çıkan sektörlerin ithalata bağımlılık oranının geleneksel emek-yoğun sektörlerden daha yüksek olmasıdır. Doğrudan veya dolaylı olarak daha fazla ithal hammadde ve malzeme kullanan taşıt araçları, dayanıklı tüketim malları, ana metal gibi sektörlerin geçmiş dönemde yüksek büyüme oranlarına ulaşması, ekonomi genelindeki ithal girdi kullanım oranının artmasına önemli katkı yapmıştır. (...). Yukardaki genel hatlarıyla

Yerli firmalarda ithal ara ve yatırım malı kullanımına yönelik eğilimlerin artması, izlenen yanlış ekonomi politikalarının değil, doğrudan ekonominin dış ticaretteki uzmanlaşma yapısında görülen bir değişimin ürünüdür.

sunulan bulgular dikkate alındığında, Türkiye ekonomisinde ithalata bağımlılık sorununun esas itibariyla yapısal bir nitelik taşıdığı söylenebilir (Saygılı vd.; 2009: 18).

Burada vurgulanması gereken yapısal sorunun kaynağında bizatihi üretim yapısının değil, dünya ekonomisiyle bütünleşme biçiminin yattığıdır. Aşırı değerli TL kurunun rekabet gücünü azaltması bu yapısal ilişkinin, yani dünya ekonomisiyle korunmasız bir biçimde bütünleşmenin sonucunda ortaya çıkan teknolojik geriliğin ve dış pazarlara bağımlılığın bir türevidir. Bu açıdan son yaşanan kriz, ihracat açısından dış pazarlardaki büyümenin TL'deki değer kaybından daha önemli olduğunu ortaya koyması bakımından da önemli bir örnek niteliğindedir. Zira 2009 yılında Türk Lirası döviz sepeti karşısında değer kaybetmiş olsa da, bu ihracatı artırıcı bir etki yapmamıştır. Bunun nedeni küresel kriz nedeniyle dış talepteki çöküştür.

Türkiye ekonomisinin yakın dönemdeki perfomansına bakıldığında dikkat çeken nokta, ihracat artışında önemli ölçüde gelişme sağlanmasına rağmen cari işlermler açığındaki kötüeşmenin süreklilik arz etmesidir.

Bu tespitlerimiz ihracatı kur kadar, hatta daha fazla etkileyen üretim maliyetleri ve verimlilik artışlarındaki sorunlara odaklanmanın gerekliliğine işaret etmektedir. Türkiye ekonomisinin yakın dönemdeki performansına bakıldığında dikkat çeken nokta, ihracat artışında önemli ölçüde gelişme sağlanmasına rağmen cari işlemler açığındaki kötüleşmenin süreklilik arz etmesidir. Oysa soruna Türkiye'nin toplam ihracatının yarısından fazlasının kapsamında yapıldığı dahilde işleme rejimi çerçevesinde bakıldığında, ihracatın yüksek ithalat bağımlılığı açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu rejim çerçevesinde Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin içindeki ithal girdi payının özellikle 2001 krizini izleyen dönemde düzenli bir artış eğilimi içinde olduğu gözlenmektedir. Nitekim 1998 yılında 57 birim olan Türkiye'nin ihraç ettiği her 100 birimlik ihraç ürününde kullanılan ithal girdi payı, 2002 yılında 62 birim olarak gerçekleşmiş, izleyen yıllarda da artış eğilimine girerek 2006 yılında 67 birime yükselmiştir. 2008 yılında ise yüzde 65 olmuştur. Diğer bir ifadeyle, ihracatı yapılan bir ürünün toplam katma değerinin ancak yüzde 35'i ülke içinde kalmaktadır. Ülke ihracatı içinde yüksek paya sahip olan imalat sanayi altsektörleri itibariyle bakıldığında, durumun daha vahim bir tablo arz ettiği gözlenmektedir. Nitekim 2008 yılı itibariyle ithal girdi kullanımı elektronikte yüzde 78, demir çelikte yüzde 74, demir dışı metallerde ise yüzde 70 seviyesinde gerçekleşmiştir (Konukman/Türeli, 2009: 96-97). Bu tespitler teknolojik gerilik sorununa işaret etmektedir.

Türkiye ekonomisinde teknolojik gerilik olgusunun sınai malların ihracatı üzerindeki yansımasına baktığımızda (Tablo 7), Türkiye ihracatında ileri teknolojili hiçbir mal bulunmaması dikkat çekmektedir (Kazgan, 2013: 31). Türkiye'deki imalat sanayinin üretim ve ihracat yapısına bakıldığında düşük teknolojili ve orta-düşük teknolojili ürünlerin ağırlıkta olduğu, yüksek teknolojili ürünlerin payının ise çok düşük seviyelerde olduğu görülmektedir (Konukman/Türeli, 2009: 92-4). Bu olgunun arkasında yatan temel sorun Türkiye ekonomisinde teknolojik gelişmişlik düzeyinin göreli geriliğidir. Küresel üretim zincirlerine eklemlenirken ihracat yapabilmek için ithal edilmek zorunda kalınan ara girdilerin ve yatırım mallarının üretim maliyetleri ve verimlilik açısından düşük rekabet gücüne sahip olması, bu yapısal sorunun bir sonucudur.

Türkiye imalat sanayiinin dışa, finansman, teknoloji, ara malı açısından bağımlılığı, işgücü niteliği ve toplam faktör verimliliği açısından rekabet gücünün olması gerekenin altında olması iç ve dış şoklara karşı kırılganlığını artırmaktadır (Sungur Çakmak/Sarıdoğan, 2010: 37)

Sonuç itibariyle Türkiye ekonomisinin yabancı sermaye akımlarına, dış pazarlara ve teknolojiye olan bağımlılıklarını yeniden üreten dünya pazarıyla bütünleşme biçimi,

Tablo 7: İleri teknolojili malların 2007 yılı itibariyle ihracattaki payı (%)

İlgili İşlem	Türkiye (%)	Macaristan (%)	Çin (%)	G. Kore (%)
İleri teknoloji malı ihracatının toplam ihracatta payı	0	25	30	33
Haberleşme teknolojisi mallarının toplam ihracat payı	2	26	31	27
Toplam ithalat payı	4	20	29	17

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators 2009'dan aktaran Kazgan, 2013: 31

dünya çapında uzun ve yapısal krizin derinleşmesi ile birlikte Türkiye ekonomisinin krizden aşırı etkilenmesine yol açmıştır.

eksik tüketim krizi değil, yatırım harcamalarında azalma (!)

Türkiye ekonomisinin üretim alanında yaşadığı krizin derinliğini açıklarken vurgulanması gereken bir başka nokta da çoğunlukla iddia edildiği üzere, krizin nedeninin eksik tüketim olmadığıdır. Yukarıda yaptığımız analiz, Türkiye ekonomisinde ortaya çıkan krizin kaynağında, dünya ekonomisinin içine düştüğü krizin çeşitli mekanizmalarla Türkiye ekonomisine aktarılması sonucunda yatırımların çöküşünün yattığını göstermektedir. Dış finansmanın kuruması, Türkiye sermayesinin kredi açlığına uğrayarak yatırım yapmasını olanaksızlaştırırken, dış pazarlarda küçülme de talebi düşürerek yatırım yapılmasını anlamsız hale getirmiştir. Yani yatırımların çöküşünün yanı sıra krizin derinliğinde rol oynayan öteki faktör, dış taleptir. Bu noktayı netleştirmek bakımından talep unsurlarındaki gelişmeleri özetleyen tablonun (Tablo 8) iki satırına bakalım.

Tüketimdeki azalış ile yatırımlardaki düşüş birlikte ele alındığında, yatırımın tüketime göre karşılaştırılamaz derecede daha büyük bir kan kaybı yaşadığı açıkça görülmektedir. Örneğin 2008 yılının bütününde toplam tüketim çok az da olsa artarken (yüzde 0,9), sabit sermaye yatırımı yüzde 7,1 gibi büyük bir oranda azalmıştır. 2009 yılının ilk iki çeyreğindeki farklar ise çok daha çarpıcıdır. Türkiye ekonomisinde 2009 yılının birinci çeyreğinde toplam tüketim harcamaları yüzde 8,51 oranında azalırken yatırım harcamaları yüzde 27,5 oranında azalmıştır. Bu tabloya dikkatle baktığımızda iki faktör arasındaki nedensellik bakımından önemli ipuçlarını da yakalamak mümkündür. 2008'de yatırımlarda çarpıcı oranda düşüşler yaşanırken, tüketimde henüz tam bir düşüş yoktur, sadece durgunluk söz konusudur. Ama yatırım çökmeye başlayınca, tüketim de onu izlemektedir. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bir kez yatırımlar yavaşlayınca işten çıkartmalar artar, kısa çalışma düzeni ve işsizliğin baskısı ücret artışlarını sınırlar, birçok küçük işletme pazar daraldığı için iflas eder. Öte yandan, vergi gelirleri azalan devletin de tüketime ayırabildiği kaynaklar daralır. Sonuçta tüketimde de bir gerileme başlar. Yani tüketimin düşüşü krizin nedeni değil sonucudur.

Talep unsurları açısından bakıldığında kritik önemdeki sabit sermaye yatırımlarında 2008 I. çeyreğinde başlayan bir azalma ve 2008 III. çeyreğinden itibaren de hızla düşüş söz konusudur. Özel sektörde yatırım harcamalarının kriz etkilerini tam göstermeden azalmaya başlamış olması, başka bir ifadeyle ekonominin aslında kriz öncesinde yavaşlama konjonktürüne girmiş olması, küresel krizin Türkiye ekonomisini başka gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında daha fazla derinden etkilemiş olmasını açıklayan önemli bir nedendir.

Tablo 8: Talep Unsurları içinde Toplam Tüketim ve Sabit Sermaye Yatırımları (%)

	2008					2009	
	I.Ç.	II.Ç.	III.Ç.	IV.Ç.	Yıllık	I.Ç.	II.Ç.
Toplam Tüketim	6,5	1,2	-0,1	-3,3	0,9	-8,5	-1.5
Sabit Sermaye Yat.	6,1	-2,9	-9,7	-19,4	-7,1	-27,5	-24,5

Kaynak:DPT, 2011

5-küresel kriz karşısında sermayenin tepkisi

Yukardaki tespitlerimizi özetleyecek olursak: Kriz ve sonrasında Türkiye ekonomisinde yaşanan büyük tahribat yapısal faktörlerden kaynaklanmaktadır. Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisiyle neoliberal temelde artan bütünleşmesinin sonucunda, teknoloji, pazar ve mali açılardan bağımlılıklarının süregelmesi ve bunların sanayide yapısal bir dönüşüme elvermemesi, 2008-2009 küresel krizinin oldukça derin yaşanmasında belirleyici rol oynamıştır.

iç pazar ve ithalatın önemin kazanması

2010 sonrası, özellikle ihracat kayıplarını telafi edici gelişmeler yaşanmayınca iç pazar ve ithalat tekrar önem kazanmıştır. Kriz sonrası dönemde hükümet tarafından iç talebi canlandırmak için alınan en önemli tedbirler tüketici kredilerinin özendirilmesi, özellikle görece güçlü bir bütçe nedeniyle kamu harcamalarının artırılması (duble yollar, TOKİ yatırımları vd.), vergi muafiyetleridir. İç pazarın canlanmasında temel rol oynayan etkenlerden biri de bu süreçte yurtdışı finansman olanaklarının tekrar canlanması ve sıcak para girişinin tekrar artmaya başlamasıdır.

Özel sektörde yatırım harcamalarının kriz etkilerini tam göstermeden azalmaya başlamış olması, başka bir ifadeyle ekonominin aslında kriz öncesinde yavaşlama konjonktürüne girmiş olması küresel krizin Türkiye ekonomisini başka gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında daha fazla derinden etkilemiş olmasını açıklayan önemli bir nedendir.

ticarete konu olmayan sektörlere yöneliş

Uzun dönemde potansiyel büyüme oranının artırılabilmesi için kullanılan dış kaynakların ülke içinde ticarete konu olan alanlara tahsis edilmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Zira, denmektedir, dış kaynak kullanımının artması, ekonominin borçluluk düzeyinin artması demek olduğundan, ekonominin gelecekteki borç ödeme kapasitesini devam ettirebilmesi bakımından döviz üretme yeteneği yüksek olan alanlara tahsisi bir zorunluluktur (MPM, 2010: 28). Oysa Türkiye ekonomisinde 2000 sonrası dönemde ticarete konu olan malları üreten sektörlerin göreli öneminin azaldığı görülmektedir (Tablo 9). Dış kaynak kullanımının yoğun bir biçimde arttığı 2001 sonrası dönemde Türkiye ekonomisi kaynaklarını daha yoğun bir biçimde ticarete konu olan sektörlere tahsis etmeyi başaramamıştır. 2001 sonrası dönemde ticarete konu olan sektörlerin toplam istihdam içindeki payı azalırken, ticarete konu olmayan sektörlerin toplam istihdam içindeki payı artmaktadır.

2000'lı yıllardan itibaren gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları ticarete konu olmayan mal sektörlerinde yoğunlaşmıştır.

Tablo 9: Üretim Yapısı (%)

	T	TN
2000	36.7	53.2
2005	34.8	48.5
2007	33.7	45.7
2008	34.0	44.2

(T= Ticarete Konu Olan, NT= Ticarete Konu Olmayan)
Kaynak: MPM, 2010: 28.

Türkiye ekonomisinin üretim yapısında sanayi sektörü lehine belirgin bir değişme sağlanamamıştır. İç ticaret hadleri de hizmetler sektörü lehine bir gelişme göstermektedir. Yurtiçi kaynak tahsisinde ticarete konu olmayan sektörler öncelikli hale gelmiştir (MPM, 2010: 30). Bir TEPAV araştırmasında İSO 1000 listesinde yer alan 21 büyük imalat sanayi şirketinin birleşme ve devralma işlemleri incelenmiştir, 2000-2006 yılları arasında imalat ve hizmet sektörlerine giriş ve çıkışların sayısı neredeyse eşitken, 2007 ile 2010 yılları arasında hizmetler sektörüne net giriş imalat sektörüne giriş sayısından oldukça fazla olmuştur (Şahbaz, 2011). Bu olgu her ne kadar Türkiye'nin geleneksel sanayicilerinin imalat sektöründen çıktıkları anlamına gelmese de, hizmet ve enerji sektörlerine yatırımın önem kazandığına işaret etmektedir.

Türkiye ekonomisinde özellikle 2000 sonrası dönemde üretken olmayan sektörlerin (ticaret, finans) üretken alana (tarım, sanayi, inşaat, madencilik vb.) göre oransal olarak genişlemesi, üretken sektörlerde düşen kârlılık koşulları, dolayısıyla bu sektörlere yatırımların cazibesinin azalması süreciyle bağlantılıdır. Bu süreç kapitalist birikim üzerinde ciddi bir kısıt yaratmaktadır (BSB, 2011: 97). Keza 2000'li yıllardan itibaren gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları ticarete konu olmayan mal sektörlerinde (ulaştırma, haberleşme, depolama hizmetleri, mali aracılık faaliyetleri) yoğunlaşmıştır. Bu sektörlerin kullandıkları teknolojiler açısından dışa bağımlı oldukları dikkate alınırsa ithalatın daha da artmasına neden oldukları görülmektedir.

6-krizin kalkınma hedefleri açısından sonuçları ve maliyetleri

hanehalkının artan borçluluğu

Kriz önümüzdeki dönemde reel sektörün yanında finansal sektörü de yakından etkileyecek bir potansiyel taşımaktadır. Özel tüketim harcamalarının artırıldığı (bankaların konut kredileri, otomotiv kredileri, ihtiyaç kredileri, kredi kartı kullanımını teşvik eden uygulamaları) kriz sonrası dönemde tüm kredilerin yüzde 40'ını tüketici kredileri ve kredi kartları oluşturmaktadır. Hızla büyüyen tüketici kredileriyle birlikte bireysel borçlarını ödeyemeyenlerin sayısı giderek artmaktadır. Hanehalkı borçlarının harcanabilir gelirleri içindeki payı 2003 yılında yüzde 7.5'den 2011'de yüzde 44.7'ye yükselmiş durumdadır (TCMB, 2011). 2002 yılında finansal varlıklarının yüzde 4.3'ü kadar finansal borcu bulunan hanehalkının yükümlülüğü 2011'de yüzde 40.5 seviyesine ulaşmış durumdadır. 2003 yılında yüzde 1.8 düzeyinde bulunan hanehalkı yükümlülüklerinin GSYH'ya oranı 2011'de yüzde 15.9'a yükselmiştir. BDDK raporunda hanehalkı borç yükümlülüğünün artmasında son yıllarda hızla artan konut kredileri ile taşıt ve diğer tüketici kredilerindeki büyümenin etkisine işaret edilmektedir (BDDK, 2011; TCMB, 2011).

özel sektörün artan dış borçluluğu ve azalan rekabet gücü

Türkiye ekonomisinde dış borçlanmada da tehlikeli bir artış söz konusudur. Dış borç stokunun GSYH'ya oranı 2002 yılında yüzde 56.2 iken, 2005 yılında yüzde 35.4'e kadar gerilemişti. 2009 yılında bu oran yeniden yüzde 43.7'ye çıkmış olup, 2012 yılında

yüzde 42.8 olarak gerçekleşmiştir (Hazine, 2013). 2002 yılında 43 milyar dolar olan özel sektörün toplam dış borç stoku 2008 yılında 189 milyar dolara ve 2012 yılında 226 milyar dolara yükselmiştir (Hazine, 2013). Özel sektörün toplam dış borçtaki yüksek payını düşünecek olursak döviz kurunun fırlaması ve/veya yabancı bankaların çökmesi dış borçların ödenme güçlüğüne yol açabilecektir. Giderek artan dış ticaret açığı ve yüksek borç stoku nedeniyle Türkiye en kırılgan ekonomilerden biri durumundadır.

2002-2012 döneminde Türkiye'nin dış borç stoku neredeyse üç katına çıkmış durumdadır (Kazgan, 2013: 28). Bu tabloda dikkat çeken 2002'de krizden yüksek büyüme hızıyla (yüzde 7.9) çıkarken yaşanan cari işlem açığının ve dış borç stokunun küçük olmasına karşılık, 2009 sonrası krizden çıkarken 2010 ve 2011'deki hızlı büyümede bu iki açığın birden yükselmesidir (Tablo 10). 2012'de düşük büyüme hızı dahi dış açık oranını 2002 düzeyine indirememiştir (Kazgan, 2013: 29).

Bir ülkenin borçluluk durumunu ve dış borç ödeme kapasitesini gösteren toplam dış borç stokunun ihracata oranının yüzde 165-275 arasında olması halinde ülke orta derecede borçlu olarak kabul edilmektedir. Söz konusu oranın 2011 yılı sonu itibariyle yüzde 250 olması Türkiye'nin orta derecede borçlu ülke konumunda olması demektir (Erdil Şahin, 2012: 50). Başka bir ifadeyle Türkiye ekonomisi ihracattaki düşük gelirlerine kıyasla fazla dış borç kullanmaktadır.

Türkiye'de kamu açıklarının görece düşük olması, asıl sorunu gözardı etmeye yol açmamalıdır. Finansal gerilimlerin önemli bir bölümü aynen Euro bölgesinde olduğu gibi kamu açıklarından değil, özel sektörün borçluluğundan kaynaklanmaktadır. Son 10 yılda özel sektörün dış borçları giderek artmaktadır. Şirketlerin kur riski 2003 sonundan 2011 yılı sonuna kadar olan 9 yıllık dönemde yüzde 499 oranında artış göstermiştir (Dünya gazetesi, 7.2.2012). Döviz kurundaki şoklar, kurda ani artışlar, dış kredi kullanan, döviz açık pozisyonu taşıyan birçok firma için kâbusa dönüşme olasılığı taşımaktadır. (Tablo 11).

Öte yandan sanayi kesiminin dış kredi kullanımı içindeki payı yüzde 27'dir. Buna karşılık sanayi dışı kesimin (başta banka ve finans, inşaat ve gayrimenkul ve ulaştırma sektörleri olmak üzere) dış borç yükündeki payı 2012 yılı itibariyle yüzde 73'ü bulmuş durumdadır (Sönmez/Kozanoğlu, 2012: 168). Türkiye ekonomisinin 1980, 1994 ve 2001 yıllarında yaşadığı krizlerin döviz kuru şokları ile tetiklendiği hatırlanacak olursa, sadece dış kredi kullanan bankalar ve firmalar açısından değil, özel sektörün borçlarını tasfiye etmek, özel sektörü kurtarmak adı altında söz konusu borçları devletin üstlenmesi ve aslında toplumun büyük çoğunluğuna ödettirilmesi açısından da önemli riskler taşıdığı açıktır.

Giderek artan dış ticaret açığı ve yüksek borç stoku nedeniyle Türkiye en kırılgan eonomilerden biri durumundadır.

Tablo 10: Cari açığın milli gelire oranı ve dış borçlar

Yıl	Yıllık büyüme hızı (%)	Cari açık/GSYH	ToplamDış Borç (milyar dolar)
2002	7.9	-1.8	129.9
2006	6.9	-6.1	207.6
2007	4.7	-5.9	294.4
2008	0.7	-5.7	278.4
2009	-4.7	-2.9	268.8
2010	9.2	-6.6	292.0
2011	8.5	-10.3	318.0
2012	2.9	-7.5	331.7

Kaynak: TCMB verilerinden aktaran Kazgan, 2013: 29

azalan uluslararası rekabet gücü ve azalan kârlılık

Özellikle Avrupa'da yaşanan kriz, oradaki pazar kayıplarını geri getirmemiştir. Her ne kadar 2010 yılında kısmi bir toparlanma olsa da bu bölgede beklenen pazar dönüşü söz konusu olmamış, pazar payındaki kayıplar karşısında diğer Kuzey Afrika ve Ortadoğu pazarlarında da beklenen telafi söz konusu olmayınca iç pazar ve ithalat daha önem kazanmıştır (Sönmez/Kozanoğlu, 2012: 163; Faure, 2010: 7-8).

Tablo 11: Reel kesimin döviz net pozisyonu (milyar dolar)

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
-20.5	-21.1	-27.0	-37.9	-63.3	-80.4	-73.1	-91.4	-120.2

Kaynak: BDDK, 2011.

Şekil 5: İSO 500 BSK'nın toplam kaynaklar içinde yabancı kaynak payı (%)

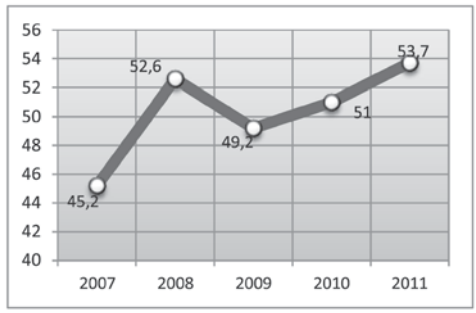

Kaynak: İSO 500 verileri

Şekil 6: İSO 500 BSKnın borçlanma oranı (%) Yabancı Kaynak/Özkaynak

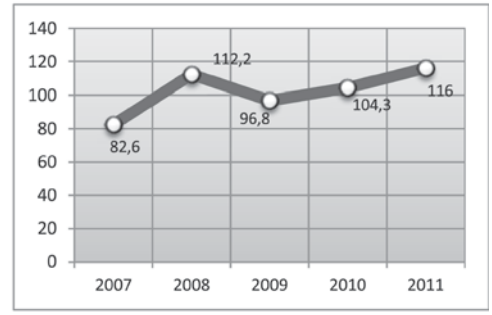

Kaynak: İSO 500 verileri

Uluslararası danışmanlık şirketi Deloitte'in bir araştırmasına göre imalat sanayiinin kârlılık performansında da üç farklı dönem dikkati çekmektedir (Şekil 7). 1995-1996 döneminde yüzde 10'lar seviyesinde bulunan kârlılık oranı, Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte artan rekabet nedeniyle düşüş göstermiştir. 2001 krizinde eksiye düşen ortalama kârlılıklar, daha sonra yeniden artmaya başlamış ve 2002-2009 döneminde yüzde 6-8 arasında kalmıştır. Böylece imalat sanayiindeki kârlılık oranının Gümrük Birliği'nin ardından bir daha 1996 yılı öncesindeki kârlılık oranlarına ulaşılamadığı tespit edilmektedir.

Keza TİM İlk 1000 ihracatçı araştırmasının sonuçlarına göre ihracat artarken kârlılık azalmış, Türkiye'de toplam ihracatın yüzde 55'ini gerçekleştiren ilk 500 firmanın kârlılığı 2009'da yüzde 8.08, 2010'da yüzde 7.6 iken, 2011'de yüzde 5.6'ya, 2012'de yüzde 3.5'a düşmüş durumdadır (TİM, 2009-2012 yılları).

Ekonomik kârlılık, işletmeye konulan özkaynak ve dış kaynak toplamı varlıklar karşılığında ne kadar net ilave kıymet yaratıldığını göstermektedir. Özel kuruluşlarda 2009 yılında yüzde 13,6 olan ekonomik kârlılık oranı 2010'da yüzde 14,1'e, 2011'de ise yüzde 14,2'ye yükselmiştir (Şekil 8). Ekonomik kârlılık oranı son iki yılda nispi bir artış gösterse de 1990'lı yıllara göre belirgin bir düşüş eğilimi görülmektedir. Öte yandan ciro toplamı bir önceki yıla göre büyümekte, firmaların büyüme oranları artmakta, ancak bu kârlılığa yansımamaktadır (Tablo 12 ve Tablo 13).

İSO 500 Raporu sonuçlarına göre 2007 yılına oranla 2011'de zarar eden şirket sayısının ikiye katlanmış olması da önemli bir göstergedir.

çalışma koşullarında esneklik - emek üzerinde artan tahakküm

2007 yılı ile 2010 yılı verileri karşılaştırılarak yapılan hesaplamaya göre sanayi istihda-

Şekil 7: Kârlılık

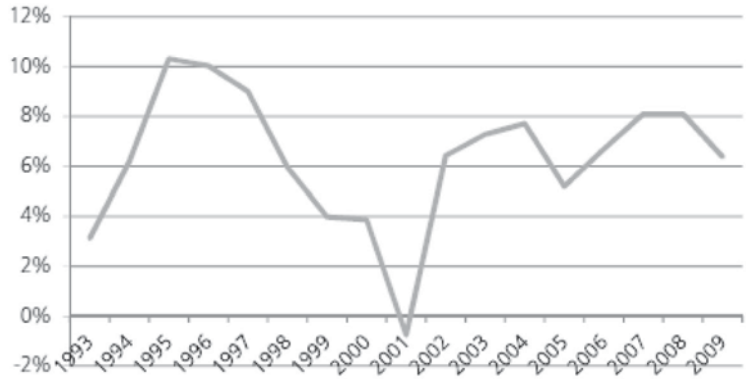

Kaynak: Deloitte, 2011: 4.

mında yaşanan yüzde 5.79, brüt reel ücretlerdeki 1.4 oranındaki daralmaya karşın üretim yüzde 1.36 ve işçilerin verimliliği yüzde 7.53 oranında armıştır. İşçi başına üretkenlik larının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Ücretleri verimlilik artışlarına yansıtılmayan yaklaşık 10 milyon dolayındaki ücretlinin gerçek gelirlerinde gerileme ve çalışma sü-

Şekil 8: Özel Kuruluşlarda Ekonomik Kârlılık (%)
(Net Katma Değer/Aktif Toplamı

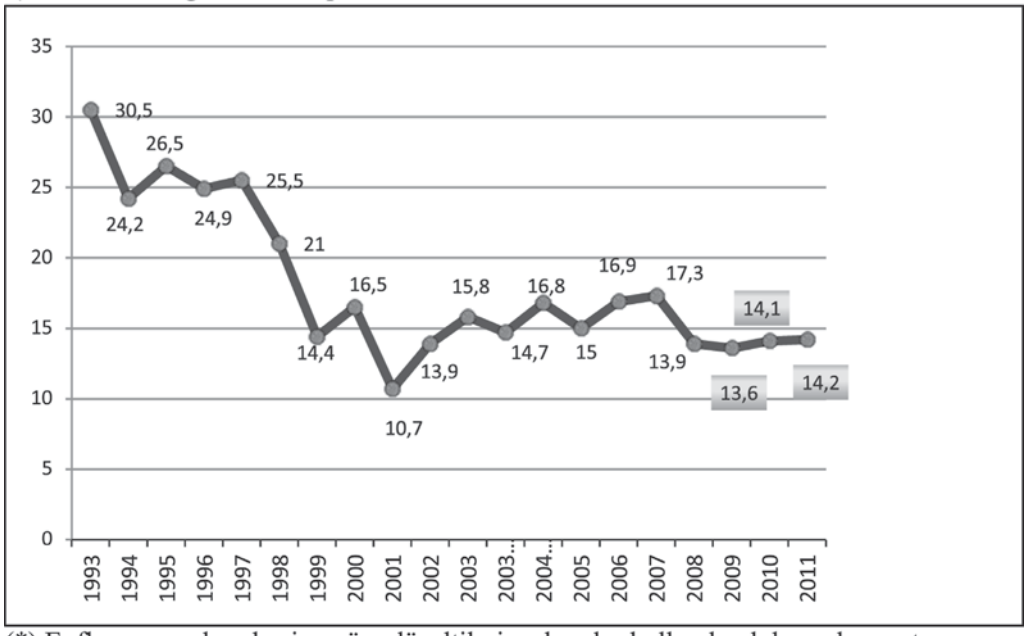

(*) Enflasyon muhasebesine göre düzeltilmiş rakamlar kullanılarak hesaplanmıştır.
Kaynak: Çeşitli İSO 500 Sayıları

3 yıllık süre zarfında yüzde 7.53 düzeyinde yükseliş kaydetmiş, buna karşın üretilen değer başına reel ücretler yüzde 8.24 düzeyinde gerilemiştir (DİSK, 2012: 126). Verimlilik artışı teknolojik yeniliklerden daha çok, işin yoğunlaştırılmasının, fazla mesailerin, uzun çalışma sürelerinin ve esneklik uygulamalarelerinde uzama olduğu tespit edilmektedir (BSB, 2011: 76).

İSO 500 Büyük Sanayi Kuruluşu araştırmasının yıllar itibariyle sonuçlarına bakıldığında da imalat sanayisinde maaş ve ücretlerdeki azalmanın karşısında kârların artma eğiliminin sürdüğü görülmektedir (Tablo 14).

Verimlilik artışı teknolojik yeniliklerden daha çok, işin yoğunlaştırılmasının, fazla mesailerin, uzun çalışma sürelerinin ve esneklik uygulamalarının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 12: Capital 500'ün toplam cirosundaki reel değişim (%)

2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
2.9	7.8	38.9	2.8	26.9	10.6	3.1	-11.7	11.3	19.8

Kaynak: Capital dergisinin çeşitli sayılarından derlenmiştir

Tablo 13: Capital 500'ün toplam kârındaki reel değişim (%)

2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
-63.1	48.0	32.0	-13.3	72.8	23.4	-32.3	8.8	10.8	-0.6

Kaynak: Capital dergisinin çeşitli sayılarından derlenmiştir

7-sonuçlar

Aşağıda gerek bazı tespitler gerekse de çeşitli olgular çerçevesinde Türkiye ekonomisinin, özellikle de üretim yapısının gelişme eğilimlerinin önemli boyutlarda kırılganlık unsurları ve riskler taşıdığını ortaya koymaya çalıştık. Bunun önemli veçhelerini özetleyelim.

Küresel kriz sonrası 2010 yılında yüzde 12.6 oranında artan dünya mal ve hizmet ticaret hacmi, 2011 yılında nispi bir yavaşlama ile yüzde 5.8 oranında artmıştır. Dünya mal ve hizmet ticaret hacmine yönelik beklentiler ise 2012 yılı için yüzde 3.2, 2013 yılı için yüzde 4.5 ile daha düşük düzeydedir (İSO, 2012). Bu azalma eğiliminin sürmesi durumunda Türkiye dâhil bazı GOÜ'in nispeten iyi durumda gözükseler de ciddi risk altında oldukları görülmektedir. Bugünkü dünya ortamında gelişmiş ülkeler kendilerini toparlamadan gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir bir gelişme yoluna girme olasılığı çok düşüktür (Ersel, 2012: 63).

Keza küreselleşme sürecinde gelinen aşama itibariyle merkez ekonomilerin yavaşlamaküçülme döngüsüne karşılık çevre ekonomilerin bağımsız bir büyüme döngüsü geliştirebilmesinin neredeyse olanaksız durumda olması (TÜSİAD, 2013: 6) bir bakıma, dünya ekonomisinin durgunluk eğilimlerinin yanı sıra, yukarıda belirttiğimiz gibi küresel değer zincirleri içinde yer almanın ve o ülkelerdeki pazarlara bağımlılığın da bir sonucudur. Bir kez söz konusu küresel değer zincirleri içinde yer alındığında, üretim faaliyetleri lider konumda olan firmaların kararına göre bir tedarikçiden diğerine kaydırılabilmektedir. Bu durum ülke ekonomilerinin ihracatları açısından risk teşkil edebilmektedir (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012).

Bahsettiğimiz risklere son olarak yabancı sermaye akımlarının geriye dönmesiyle birlikte şiddetli bir döviz kuru devalüasyonunun yüksek dış borç koşullarında doğabilecek sarsıcı etkilerini de eklemek gerekmektedir. Yabancı tasarruflara dayanmak, dışsal şoklar ve ani durgunluklar karşısında yerel ekonomiyi daha kırılgan bir durumda bırakabilir (Rodrik, 2009: 23; Uygur, 2010: 15).

Son olarak günümüzde sıkça vurgulanan cari açık sorunun uzun dönemli ve kalıcı çözümünün TL'nin değerini korumaktan ziyade verimliliği ve rekabet gücünü artırmaktan geçtiği iddiasının (Şimşek/Şimşek, 2011: 184) gerçekleşmesinin, yukarda açıklamaya çalıştığımız bağımlı sanayileşme süreci ve bunun doğurduğu çelişkiler nedeniyle oldukça zor olduğunu belirtelim. Verimliliği ve rekabet gücünü istenilen düzeyde arttıramamanın önündeki asıl engel, gerçekleştirilen yerli ve yabancı yatırımların hem AB ortalamasıyla karşılaştırıldığında görece düşük seviyede olmasında hem de tüketime ve iç pazara odaklı, ticarete konu olmayan mallara dönük olmasına yol açan neoliberal temelde, korunmasız bir biçimde dünya ekonomisiyle bütünleşmekte aranmalıdır.

İç pazara dönük, kısa vadeli yabancı sermaye çekmeye devam eden, çalışma koşullarında esnekleşmeyi sürdüren bir gelişme kalıbı, ticarete konu olmayan ve üretken olmayan sektörlere yatırımların devam etmesine, sanayi ve finans sektörlerinde uluslararası rekabet koşullarında "sürdürülebilir olmayan" firmaların ayıklanıp elenmesine ve bunun sonucunda işsizlik oranlarının daha da artmasına yol açacaktır. Bu sürece bağlı olarak ortaya çıkan yatırım profilinin ve üretim yapısının toplumsal maliyetinin ise emek üzerinde artan tahakküm olduğu görülmektedir. Mevcut kalkınma stratejisini sorgulamak ve alternatifler üzerinde düşünmek bu nedenle de önem ve gereklilik arz etmektedir.

Tablo 14: Özel Kuruluşlarda Net Katma Değerin Faktör Gelirlerine Göre Dağılımı (%)

	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Maaş ve Ücretler	70.4	59.2	57.0	55.6	52.9	49.2
Ödenen Faizler	33.4	9.8	16.0	12.0	9.0	10.5
Ödenen Kiralar	1.3	-	-	-	-	-
Milli Gelir Anlamında Kâr	-5.2	32.0	27.1	32.4	38.1	40.2
Net Katma Değer	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: İSO 500 verileri

İç pazara dönük, kısa vadeli yabancı sermaye çekmeye devam eden, çalışma koşullarında esnekleşmeyi sürdüren bir gelişme kalıbı, ticarete konu olmayan ve üretken olmayan sektörlere yatırımların devam etmesine, sanayi ve finans sektörlerinde uluslararası rekabet koşullarında "sürdürebilir olmayan" firmaların ayıklanıp elenmesine ve bunun sonucunda işsizlik oranlarının daha da artmasına yol açacaktır.

kaynakça

Alptekin, E. (2009) Küresel Krizin Türkiye Ekonomisi ile Sanayisine Yansımaları ve Dipten En Az Zararla Çıkış Yolları, İzmir Ticaret Odası, AR&GE Bülten, Haziran.

BDDK (2011) Finansal Piyasalar Raporu, Sayı 24, Aralık, http://www.bddk.org.tr/websitesi/turkce/Raporlar/Finansal_Piyasalar_Raporlari/107982012_fpr_aralik_11_nisan.pdf. (12.02.2013)

Brenner, R. (2005) After Boom, Bubble, and Bust: Where is the US Economy Going? in Max Miller (ed.) Worlds of Capitalism: Institutions, Economic Performance, and Governance in The Era of Globalization, 2005, London: Routledge.

BSB (2011) Ücretli Emek ve Sermaye, Derinleşen Kriz ve Türkiye'ye Yansımaları, Yordam yay., İstanbul.

Deloitte (2011) Üretim Endüstrisi, Eylül, İmalat Sanayinde Yapısal Dönüşüm - Performans Analizine Dayalı Bir Değerlendirme, http://www.deloitte.com/assets/Dcom-Turkey/Local%20Assets/Documents/turkey_tr_insaat_distil_sanayi_210911.pdf. (21.02.2013)

DİSK (2012) Çalışma Raporu, DİSK yay., No.59, Şubat 2012.

DPT (2011) Ekonomik Gelişmeler, Nisan.

Durmuş, M. (2011) Kapitalizmin Krizi, Küresel Krizin Eleştirel Bir Çözümlemesi, Tan yay., Ankara, 3. Baskı.

Dünya Gazetesi (02.07.2012), Şirketlerin Kur Riski 9 Yılda 5 Kat Arttı, www.dünya.com. (17.11.2012)

Ekonomi Bakanlığı (2012) 2023 Türkiye İhracat Stratejisi ve Eylem Planı, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120613-31-1.pdf. (04.03.2013)

Ekonomi Bakanlığı (2013) Ekonomik Görünüm Sunumu, www.ekonomi.gov.tr/files/Ekonomik_Gorunum.ppt. (26.03.2013)

Erdil Şahin, B. (2012) Türkiye'de Dış Borç Sorunu ve Avrupa Borç Krizinin Etkileri, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, No 1, 2012 ISSN: 2146-0817 (Online)

Ersel, H. (2012) Gelişmekte Olan Ülkelerin Kaderi Gelişmişlere Bağlı, TÜSİAD Görüş Dergisi, Aralık 2012, Sayı: 76, 61-63.

Faure, F. (2010) The International Competitiveness of the Turkish Economy: Some stylised facts, Conjoncture, September 2010, http://compresse.bnpparibas.com/applis/wGroup/wGroup.nsf/docsByCode/LRIV-89ADQJ/$FILE/Compet_Turkish%20Economy.pdf.(21.03.2012)

Hazine (2013) Türkiye Ekonomisi, http://www.hazine.gov.tr/File/?path=ROOT%2FDocuments%2FGenel+%C4%B0%C3%A7erik%2FEkonomi_Sunumu.pdf. (18.03.2013)

IMF (2010) World Economic Outlook 2010, Rebalancing Growth.

IMF (2011) World Economic Outlook, Tensions from the Two-Speed Recovery, Unemployment, Commodities, and Capital Flows.

İSO (2012) Dünya Ekonomisi Bülteni, Ekim, http://www.iso.org.tr/tr/documents/arastirma/dunyaekonomisibulteni.pdf?redirected=1. (01.02.2013)

Kazgan, G. (2013) 2008 Krizi Üsselleşirken Türkiye'nin Sürdürülemez Büyüme Modeli, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2013/4, Şubat.

MPM (2010) Küresel Ekonomik Krizin Türkiye'de Reel Sektöre Yansımaları, Ankara.

Narin, M/Özer, A. (2010) Küresel Krizin Reel Sektör Üzerine Etkileri: Türkiye İmalat Sanayi, http://web.inonu.edu.tr/~ozal.congress/pdf/64.pdf (19.08.2012).

Öz, S. (2012) Türkiye'ye Yönelik Sermaye Akımları ve Ekonomik Büyüme, Ekonomik Araştırma Forumu 12-04, Haziran 2012.

Özdemir, Y. (2012) The Global Economic Crisis and Its Effects on the Developing Countries: Why Some Are More Vulnerable Than the Others? www.assoeconomiepolitique.org/political-economy-outlook.for capitalism. (09.01.2013)

Özince, E. (2008), Küresel Piyasalardaki Gelişmeler, Türkiye Ekonomisine Etkileri, Belirlemeler ve Öneriler, TİSK İşveren Dergisi, Kasım 2008, http://tiskweb.com/isveren_sayfa.asp?yazi_id=2202&id=105. (05.04.2013)

Öztürk, S./Gövdere, B. (2010) Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 15, S.1, 377-397.

Priewe, J. (2010) What Went Wrong? Alternative Interpretations of The Global Financial Crises, UN/ UNCTAD 2010, The Financial and Economic Crises of 2008-2009 and Developing Countries, S. Dullien vd. (eds.), 17-52.

Reinhardt, C./Rogoff, K. (2010) Bu Defa Farklı, Finansal Çılgınlığın 800 Yıllık Tarihi, NTV yayınları, çev. L. Konyar, İstanbul.

Rodrik, D. (2012) The Turkish Economy after the Global Financial Crisis, Ekonomi-tek, Cilt 1, No:1, Ocak 2012, 41-61.

Saygılı, Ş. vd.,(2009) Türkiye İmalat Sanayiin İthalat Yapısı, Taslak Rapor Özeti, TCMB, http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/turkiyeimalatsanayii_ozet.pdf.(16.06.2011)

Seelos, M. (2009) Eine ganz normale Krise? 2009 http://wirtschaftskrise.blogworld.at/wp-content/uploads/581//Weltwirtschaftskrise_Band_I_V1.pdf. (11.04.2012)

Shaikh, A. (2012) 21. Yüzyılın İlk Büyük Buhranı, Bu Defaki Kriz, çev. Umut Haskan, Yordam yay., İstanbul, 60-79.

Sönmez, M. (2009) 100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye, Alan yay., İstanbul.

Sönmez, M. (2010) Teğet'in Yıkımı: Dünyada ve Türkiye'de Krizin 2009 Enkazı ve Gelecek, Yordam yay., İstanbul.

Sönmez, M./Kozanoğlu, H. (2012) Neler Oluyor Hayatta, 10 Başlıkta Türkiye ve Dünya Analizi, Notabene yay., Ankara.

Sungur Çakmak, N./ Sarıdoğan, E. (2010) "Küresel İktisadi Krizin Türkiye İmalat Sanayine Etkileri", Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Yıl 2010, Cilt XXXIX, Sayı II, 23-45.

Şahbaz, U. (2011) Sanayisizleşme: Türkiye Ekonomisindeki Son Tehlikeli Eğilim mi? 30.03.2011, http://www.tepav.org.tr/tr/tum-kose-yazisi/s/2516. (28.02.2012)

Şimşek, H./Şimşek, N. (2011) Has the Turkish Economy Been Less Affected by the 2008 Global Crisis: A Macroeconomic Perspective, Research Journal of International Studies, Issue 22, 168-187.

TCMB (2011) Finansal İstikrar Raporu

Türel, O. (2010) Türkiye'de 1994, 2001 ve 2008-9 Ekonomik Krizlerinin Karşılaştırmalı Analizi, Ekonomik Yaklaşım, Cilt 21, Sayı 75, 27-75.

TİM (2009-12) Türkiye'nin En Büyük İlk 1000 İhracatçısı Araştırması Raporu.

TÜİK (2009) Hanehalkı İşgücü Araştırması Ağustos-Ekim 2009 sonuçları.

Sönmez, M. (2009) 100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye, Alan yay., İstanbul.

TÜSİAD (2012): Türkiye Ekonomisi 2013, Ekonomik Araştırmalar Bölümü, Aralık, Yayın no: TÜSİAD-T/2012-12/539.

Ulagay, O. (2009) Ekonomide Zırvalama Dönemi Bitiyor mu? Milliyet, 02.05.2009.

UNIDO (2009) The Global Financial Crisis and the Developing World: Transmission Channels and Fall-outs for Industrial Development, Working Paper, 06/2009.

UNIDO (2010) The Global Financial Crisis and the Developing World: Impact on and Implications for the Manufacturing Sector, Working Paper, 06/2010.

Uygur, E. (2010) The Global Crisis and the Turkish Economy, TWN Global Economy Series, Malaysia.

kentsel türkiye'de 2008 ekonomik krizinin aileler üzerindeki etkileri: ön bulgular ve veri tanıtımı

Işık Aytaç
Sosyoloji Bölümü
Boğaziçi Üniversitesi
iaytac@boun.edu.tr

Bruce H. Rankin
Sosyoloji Bölümü
Koç Üniversitesi
brankin@ku.edu.tr

N. Banu Kavaklı Birdal
Sosyoloji Bölümü
Kemerburgaz Üniversitesi
banu.kavakli@kemerburgaz.edu.tr

Arda İbikoğlu
Sosyoloji Bölümü
Boğaziçi Üniversitesi
ibikoglu@gmail.com

özet

2008 yılında ABD kredi ve emlak piyasalarında başlayan finansal ekonomik kriz kısa zamanda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri kapsayan küresel bir kriz haline geldi. Kriz sebebiyle pek çok kişi işini kaybederken işlerini koruyan nispeten şanslı kesim ise ücret kesintisi, sosyal güvencelerinde gerileme, çalışma saatlerinde değişiklik gibi olumsuzlukları yaşamak durumunda kaldı. Krizin ülke ekonomilerini ve çeşitli sosyal grupları ne şekilde etkileyeceği her bir ülkenin ekonomik ve kurumsal yapısına ve politika yapıcıların tercihlerine göre değişir. Ancak, toplumun belirli kesimleri krizin olumsuz etkilerine karşı özellikle korunmasızdır. Bu makalede amacımız krizin aileler üzerindeki etkilerini incelemek ve yaşanan ekonomik zorlukların haneye ne şekilde yansıdığını saptamak ve kentsel Türkiye'yi temsil eden çok geniş kapsamlı saha çalışmamızı tanıtmak ve ilgilenen sosyal bilimciler ile ortak çalışmalara açık olduğumuzu duyurmaktır.

anahtar kelimeler: Ekonomik kriz, kentsel Türkiye, işsizlik, ekonomik sıkıntı, sosyal politikalar

abstract

The economic crisis that erupted in the US real estate and finance markets has spread over the world in a short while and became a global crisis affecting both developed and developing countries. While many have lost their jobs, those who remained employed experienced wage cuts, decrease in social benefits and extending work hours. The impacts of an economic crisis on a country and different social groups vary according to the country's economic and institutional structure and policy choices of those in power. However, certain segments of the society are particularly vulnerable to the crisis. Our aim in this paper is to examine the impact of the 2008 economic crisis on families and households and introduce our field study that is based on a sample representative of urban Turkey to social scientists who would be interested in collaborative works.

keywords: Economic crisis, urban Turkey, unemployment, economic strain, social policies

Amerika Birleşik Devletleri'nde kredi ve emlak piyasalarında başlayan finansal ekonomik kriz kısa zamanda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri kapsayan küresel bir kriz haline geldi. Kriz sebebiyle pek çok kişi işini kaybederken işlerini koruyan nispeten şanslı kesim ise ücret kesintisi, sosyal güvencelerinde gerileme, çalışma saatlerinde değişiklik gibi olumsuzlukları yaşamak durumunda kaldı. Her ne kadar makro ekonomik göstergeler toparlanmaya işaret etse de, küresel krizin etkilerinin ağır ve uzun süreli olarak yaşanmaya devam edecek (IMF 2009; Verick 2009). Krizin ülke ekonomilerini ve çeşitli sosyal grupları ne şekilde etkileyeceği her bir ülkenin ekonomik ve kurumsal yapısına ve politika yapıcıların tercihlerine göre değişir. Ancak, toplumun belirli kesimleri krizin olumsuz etkilerine karşı özellikle hassastır. Sınıf ve statüye dayalı var olan sosyal eşitsizlik yapılarının -toplumsal cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, din, etnik köken ve meslek gibi- ekonomik krizle beraber daha da derinleştiği de vurgulanmıştır (Rankin, 2011). 2008 finansal krizinin Türkiye üzerindeki etkilerini inceleyen raporlar, bu krizin Türkiye'yi de etkilediğini göstermektedir (detaylar aşağıda). Bizim amacımız ise 1) çok değişkenli analizlerle bireyin ve hanenin sosyo- demografik özelliklerinden arındırdıktan sonra, bu krizin aileler üzerindeki net etkilerini incelemek ve yaşanan ekonomik zorlukların haneye ne şekilde yansıdığını saptamak; 2) kentsel Türkiye'yi temsil eden çok geniş kapsamlı saha çalışmamızı tanıtmak ve ilgilenen sosyal bilimciler ile ortak çalışmalara açık olduğumuzu duyurmak.

2008 ekonomik krizi: istihdama katılım ve işsizlik

TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması 2011 Ağustos Dönemi Sonuçlarına göre Ağustos 2011 döneminde kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus 1 milyon 89 bin kişi artarak 53 milyon 734 bin kişiye ulaşmıştır. Ocak 2005 – Ocak 2010 arası mevsim etkilerinden

arındırılmış işsizlik oranlarını incelediğimizde 2008 Temmuz döneminden itibaren işsizlik oranının yükselmekte olduğunu ve 2009 yılının ortalarında tepe yaptığını görüyoruz. Bu, 2008 ekonomik krizinin başlangıcına denk gelen dönemden itibaren işsizlik oranlarında artış anlamına geliyor. Türkiye'de ekonomik krizlerin ve yarattığı yüksek işsizlik oranlarının derin sosyal etkileri olduğunu daha önceki kriz çalışmalarından biliyoruz. Özellikle, 2001 ekonomik krizi ciddi bir sosyal krize de yol açarak iş ve aile hayatına ciddi zararlar vermiştir (Aytaç ve Rankin, 2008; Erdoğan, 2002; Sönmez, 2002; Şenses, 2003; Aytaç ve Rankin, 2009; Rankin, 2011; Öniş, 2003; Tunalı, 2003). 2008 küresel finansal krizinin de Türkiye'yi 2008 sonbaharından itibaren etkilediğini gösteren çeşitli ulusal ve uluslararası çalışmaların bulgularını aşağıda kısaca özetliyoruz.

2008 küresel ekonomik krizinin kentsel Türkiye halkı için toplumsal etkilerini inceleyen BBC Dünya Gündemi anketi Aralık 2008'de 11 şehir merkezinde yürütülmüştür (BBC World Service Poll 2009). Türkiye'nin de dahil olduğu 24 ülkede katılımcılardan krizi nasıl algıladıkları ve krizin hayatları üstündeki etkilerine dair veri toplanmıştır. Bu çalışmaya göre kentsel Türkiye'de yaşayanların yüzde 79'u küresel ekonomideki çöküşün ailelerini olumsuz etkilediğini düşünmektedir. Katılımcıların yarısı (yüzde 50) ise ekonomik krizinkendilerini şahsen büyük ölçüde etkilediğini ifade etmiştir. Krizden olumsuz etkilenmişolanların yüzde 29'u durumlarının bir yıldan kısa sürede toparlanacağını öngörürken, yüzde 52'si toparlanmalarının iki yıl veya daha fazla süreceğini öngörmüştür. Katılımcıların yüzde 35'i kredi ve mortgage imkanlarında kısıtlılığın ailelerini olumsuz etkilediğini belirtirken, yüzde 87'si yükselen gıda fiyatlarının aileleri üzerindeki olumsuz etkisine dikkat çekmiştir.

2008 küresel ekonomik krizini takip eden dönemde krizin toplumsal etkilerini ortaya koymayı hedefleyen çalışmalardan bir diğeri de TEPAV, UNICEF ve Dünya Bankası tarafından ortaklaşa desteklenen Türkiye Refah İzleme Anketidir (TEPAV, UNICEF ve Dünya Bankası, 2009). Mayıs-Haziran 2009'da beş kent merkezinde yürütülen bu çalışmaya göre hanehalkının dörtte üçü gelirlerinde azalma olduğunu bildirmiştir. Aynı çalışmaya göre kayıt dışı sektörde çalışanların gelirlerindeki düşüş kayıtlı sektörde çalışanlardan daha yüksektir. Kriz sonrasında kentli hanelerin yaklaşık üçte biri yaşamsal hizmetlerin faturalarını ödemekte zorlandıklarını da bildirmişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre, hanehalkının en yoksul yüzde 10'luk bölümü nakdi ve ayni kamu sosyal güvenlik ağı programlarından faydalanmaktadır. Sosyal sigorta mekanizmalarının yetersiz kaldığı bu ortamda destek mekanizması olarak borçlanma (kredi kartı) ve aile ve dostlardan yardım alma öne çıkmaktadır. Anket sonuçları yoksullar ve orta sınıf arasında yeni alınan borçların toplam gelirin neredeyse yarısına

Özellikle, 2001 ekonomik krizi ciddi bir sosyal krize de yol açarak iş ve aile hayatına ciddi zararlar vermiştir.

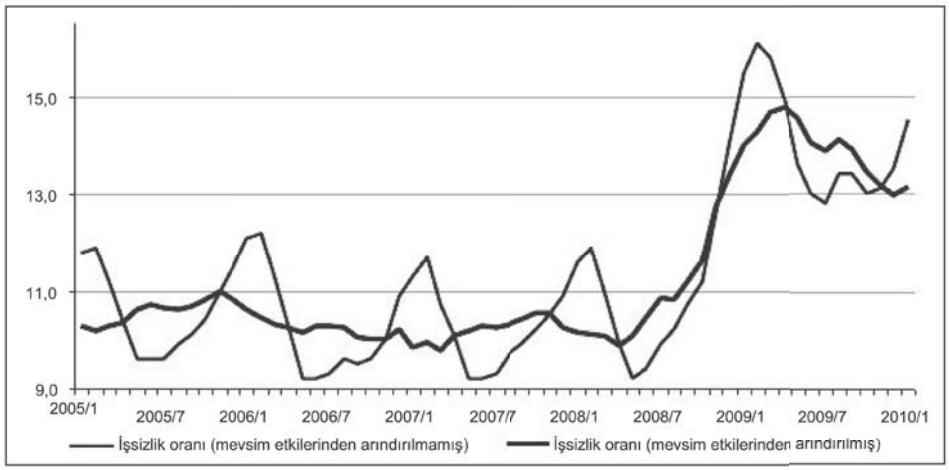

Tablo 1. Mevsim etkilerinden arındırılmış işsizlik oranı 2005-2010 (%).

KAYNAK: TÜİK Haber Bülteni Hanehalkı İşgücü Araştırması 2011 Ağustos Dönemi Sonuçları (Temmuz, Ağustos, Eylül 2011). Sayı: 228, 15 Kasım 2011.

ulaştığını ortaya koymuştur.

Son olarak, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezun ve Mensupları Vakfı'nın Mart 2009'da İstanbul'da yürüttüğü çalışma ekonomik krizin İstanbul'daki etkilerini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır (İÜİFMMV, 2009). Bu çalışmaya göre bireylerin ekonomik kriz algısı işsizlik, yoksulluk ve geçim sıkıntısı olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı çalışmaya göre ekonomik krizden doğrudan etkilendiğini belirtenlerin oranı yüzde 86.9. Buna ek olarak, ankete katılan İstanbul halkının yüzde 76.7'sinin bir tanıdığı son bir yıl içerisinde işten çıkartılmış. Herhangi bir kişi ya da kuruma borcu olan İstanbulluların oranı yüzde 70. Bu kişilerin yüzde 44.3'ünün bankalara kredi kartı borcu bulunmakta; yüzde 31.7'si akraba, arkadaş veya tanıdıklarına borçlu iken yüzde 18.5'inin borcunun kaynağı ise banka kredisi. İstanbul halkı için kriz öncesi ve sonrası karşılaştırıldığında 2008 başında geliri ihtiyacını karşılayanların oranı yüzde 69.3 iken 2009 başında bu oran yüzde 45'e düşmüştür. 2009 Mart ayı itibariyle ay sonunu getiremeyenlerin oranı ise yüzde 49.5'tir. Ay sonunu getiremeyenler bu durumla baş etmek için harcamalarını kısmak (yüzde 35.9), borç almak (yüzde 35.8), tasarruflarını kullanmak (yüzde 11.3), ek iş yapmak (yüzde 3.3) gibi yöntemlere başvurmaktadırlar. Kısıntı yapılan kalemlerin başında giyim geliyor (yüzde 24.4), ardından mutfak harcamaları (yüzde 23.1), ve ısınma, elektrik, su gibi harcamalar gelmektedir. Bu çalışmada İstanbul halkının yüzde 79.8'inin kriz sebebiyle endişe duymakta olduğu, yüzde 43'ünün kalıcı bir iş bulma umudu taşımadığı, yüzde 74.8'inin kriz sebebiyle soygun, hırsızlık gibi suçların arttığını düşündüğü ve yüzde 30.5'inin de gelecekten umutsuz olduğu ortaya çıkmıştır.

Sosyal sigorta mekanizmalarının yetersiz kaldığı bu ortamda destek mekanizması olarak borçlanma (kredi kartı) ve aile ve dostlardan yardım alma öne çıkmaktadır.

ekonomik krizin aileler üstündeki sosyal ve psikolojik etkileri saha projesi: araştırma yöntemi ve örneklem

Ekonomik krizin aileler üstündeki sosyal ve psikolojik etkileri saha projesi: araştırma yöntemi ve örneklem Bu saha çalışmasının örneklemi kentsel Türkiye'de yaşayan haneleri temsil edecek şekilde planlanmıştır. Araştırmasının evreni nüfusu 20.000'in üzerinde olan kentlerde yaşayan hanehalkı mensuplarıdır. Bu araştırmanın ana kitlesi, kentlerde oturan ve en az iki yıldır evli olan ya da birlikte yaşayan çiftler ile varsa onların 8 - 17 yaşlarındaki çocuklarıdır. Araştırma projesinde kentsel Türkiye'de bulunan 1100 hanede ve bu hanelerin bulundukları 110 mahallenin muhtarlıklarında anket uygulanmıştır. Bu araştırmada 1100 hanede, evin kadınına, evin erkeğine ve varsa görüşülen çiftin 8-17 yaş arasındaki çocuklarından birine yüz yüze anket uygulanmış (toplam 2652 anket), 1100 hanenin belirlenmesi için çok aşamalı örnekleme yapılmıştır.

İlk aşamada kentler metropoller, büyük kentler ve küçük kentler olarak üç tabakaya ayrılmıştır. Kentlere düşen hane sayısı nüfusa oransal olarak belirlenmiş ve 19 yerleşim yerinde anket uygulanmıştır. Sistematik örnekleme ile, her bir yerleşim yerinde anket yapılacak haneler mahallelere dağıtılmıştır. Bu sistemde her mahalleye 10 hane düşecek şekilde mahalle seçimi yapılmış ve böylelikle 110 asıl ve 110 yedek mahalle belirlenmiştir. Örnekleme için seçilen mahallelerde anketlerin yapılamaması durumunda yedek mahallelere geçilmiştir. Mahalle düzeyinde nüfus verileri olmadığı için, bu aşamada mahallelerin seçmen sayıları kullanılmıştır. Bir sonraki aşamada mahallede anket yapılacak sokak seçilmiştir. Bir mahallede sokak seçmek için, mahalledeki sokakları gösteren Maliye Bakanlığı Gelirler İdaresi Başkanlığı'nın "2010 Yılı Asgari Ölçüde Arsa ve Arazi Metrekare Birim Değerleri" listesinden yararlanılmıştır. Listedeki değerlere göre sokaklar büyükten küçüğe sıralanmış, bu işlemden sonra ortanca değer esas alınarak liste ikiye ayrılmıştır. Ortancanın üstünde ve altında kalan listelerin her birinden bir asıl, dört yedek sokak tesadüfi sayılar tablosu kullanılarak seçilmiştir. Son aşamada haneler belirlenmiştir. İlk sokağa gidildiğinde anketör en büyük bina kapı numarasını belirlemiştir. Elindeki, sokaktaki bina sayısına göre düzenlenmiş, tesadüfi sayılar tablosundan başlama noktasını tespit etmiştir. Eğer bu sayı tek numaralı binalardan birisi ise, anketör sokağın o tarafında eğer anketler o sokakta tamamlanamaz ise, verilen diğer sokakların tek numaralı binalarının olduğu tarafta çalışmıştır.

Başlangıç noktası çift sayılı bir bina ise, hem o sokakta hem de diğer sokaklarda çift numaralı binalarının olduğu tarafta çalışmıştır. Başlangıç noktasından itibaren bir daire (ev) atlanarak ilerlenmiştir. Örneğin, başlangıç noktası beş daireli bir apartman ise; o apartmanın 1., 3. ve 5. dairelerinde anket uygulanmıştır. En az iki yıldır evli olma ya da birlikte olma koşulu ve yaş sınırlaması sebebiyle bir

binada çoğunlukla en fazla iki anket yapılabilmiştir. Bu yolla elde edilen örneklem kentsel Türkiye'yi temsil kapasitesi bulunan alan olasılık örneklemesidir.

araştırma bulguları

Görüşmelerimizde çok değişik konularda sorular sorduk ve bunların 2008 krizine bağlı olarak yaşanıp yaşanmadığını sorguladık. Dolayısıyla tablolarda "krize bağlı olarak" diye sunulan sonuçlar katılımcıların kendi değerlendirmeleri sonucu yaşadıklarını krize bağladıklarını göstermektedir. Burada çok kapsamlı saha çalışmamızdan sadece ekonomik zorluklar (iş kaybı, işsizlik süresi, gelirde azalma, eksik istihdam/çalışma) olarak tanımladığımız krizin çalışma hayatına dair etkileri ile krizin hane içi etkileri olarak tanımladığımız ailede yaşanan ekonomik sıkıntılar (fatura ve diğer düzenli ödemelerde yaşanan zorluk, tamir ve bakım yaptırmada zorluk, ay sonunu getirememe veya çok az para kalması, öğün atlama veya kısıtlama) üzerine olan ön bulguları paylaşacağız.

Tablo 1, bireyin ve hanenin sosyo demografik özellikleri ile ekonomik zorluklar ve ekonomik sıkıntıların dağılımını gösteriyor. Görüşülen evli erkekler ortalama 41 yaşında, yüzde 13'ü Kürt kökenli, yarıya yakını ilkokul veya daha az eğitimli (yüzde 46), üçte birine yakını lise mezunu (yüzde 31) ve yüzde 9'u da üniversite mezunu. Hane özelliklerine gelince, ortalama hane geliri 1578 TL (ortanca gelir = 1300 TL), ailelerin yüzde 37'si kira ödüyor ve bu ailelerde bakmakla yükümlü oldukları ortalama iki veya üç bağımlı yetişkin veya çocuk var. İstihdama bağlı ekonomik zorluklara gelince, 2008 krizini takip eden iki sene içerisinde görüşülen erkeklerin yüzde 16'sı işini kaybediyor ve yeni bir iş bulmakta zorluk çektikleri için ortalama bir seneye yakın işsiz kalıyorlar (yüzde 11). 2008 krizi sadece işini kaybedenleri etkilemekle kalmıyor, işini kaybetmeyenleri de olumsuz etkiliyor. Görüşülen evli erkeklerin yarısı (yüzde 51) bu süre içerisinde gelirlerinde azalma yaşıyor. Ayrıca yaklaşık dörtte biri de ya mesleğinde çalışamadığı ya da istediğinden daha az saat çalıştığı için eksik istihdam sorunu yaşıyor (Tablo 1). Krizi takip eden dönemde yaşanmış olan ekonomik zorluklara dair diğer bir veri de bu zorlukları yaşamış kişilerin kendi tecrübeleri ile makro ekonomik koşullar arasında nasıl bir ilişki kurduğu. Başka bir deyişle, bizim bu çalışmada anlamaya çalıştığımız durumlardan biri bireylerin maruz kaldıkları ekonomik zorluklar ve finansal sıkıntıları ekonomik krize bağlayıp bağlamadığı idi. Örneklem katılımcılarının öznel değerlendirmesi gösteriyor ki, küresel ekonomik krizin ülkemizdeki yaklaşık başlangıç tarihi olarak kabul edilen 2008 sonbaharı sonrasındaki iki yıllık dönemde işini kaybetmiş olanların yüzde 82'si, uzun süre iş bulmakta zorlananların yüzde 89'u bunun ekonomik krize bağlı olduğunu düşünüyor. Yani, bireyi ve ailesini etkileyen bu durum, ekonomik krizin sebep olduğu bir sonuç olarak algılanıyor. Benzer şekilde, gelirinde azalma yaşayanların yüzde 84'ü ve eksik istihdam sorunu olanların yüzde 81'i yaşadıkları sıkıntı ve zorlukların ekonomik krizden kaynaklandığını belirtiyorlar.

İş kaybı, işsizlik süresi, gelirde azalma ve eksik istihdam verilerini sosyo-demografik özelliklere göre analiz ettiğimizde krizin etkilerinin farklı sosyal gruplar üzerindeki derinleşen etkisi daha iyi görülmektedir. Tablo 2'de işgücüne dahil olan erkeklerin krizi takip eden dönemde yaşadıkları ekonomik zorluklar sosyo-demografik özelliklere göre ayrıştırılarak sunulmuştur.[2] Anketin yapıldığı dönem itibariyle işgücüne dahil olan[3] erkeklerin, yani görüşülen evli çiftlerde kocaların, 2008 krizini takip eden iki yıllık dönemde iş kaybı yaşayıp yaşamadıklarını eğitim seviyesine göre ayrıştırıp incelediğimizde şu sonuç çıkıyor. Hiç okula gitmemiş veya en fazla ilkokul diploması bulunan erkeklerin yüzde 21'i bu dönemde işsiz kalmış. İş kaybı yaşamış olan oranların oranı eğitim seviyesinin artması ile birlikte azalıyor. Şöyle ki orta okul mezunları arasında işini kaybedenlerin oranı yüzde 17 iken bu oran lise mezunları arasında yüzde 11'e, üniversite mezunları arasında ise yüzde 10'a geriliyor. Benzer şekilde, işini kaybetmiş olanlar arasında işsiz kalma sürelerinin eğitim durumuna göre nasıl değiştiğine baktığımızda artan eğitimle birlikte işsizlik sürelerinin kısaldığını görüyoruz.

İşini kaybetmiş olanlar arasında işsiz kalma sürelerinin eğitim durumuna göre nasıl değiştiğine baktığımızda artan eğitimle birlikte işsizlik sürelerinin kısaldığını görüyoruz.

İlkokul veya daha düşük eğitimliler arasında ortalama işsizlik süresi yaklaşık 1 yıl iken (11.8 ay), işsizlik süresi ortaokul mezunları arasında 11.4 ay, lise mezunları arasında 9.1 ay olarak gözlemlenmekte ve üniversite mezunları için işsizlik süresi 7.8 aya gerilemektedir.

Türkiye'de küresel ekonomik krizin etkilerinin görülmeye başlandığı tarih olarak kabul edilebilecek 2008 sonbaharını takip eden iki

Tablo 1. Örneklem Özellikleri

	Min	Maks	Ortalama	Std. Sapma	Ekonomik Krize Bağlayanlar %
Evin erkeğinin yaşı	21	75	41.20	10.11	
Evin erkeğinin eğitimi					
İlkokuldan az	0	1	.03		
İlkokul	0	1	.43		
Ortaokul	0	1	.14		
Lise	0	1	.31		
Yüksek okul/üniversite	0	1	.09		
Kürt kökenli	0	1	.13		
Hane geliri	0	12000	1578.83	1141.61	
Bağımlı kişi sayısı	0	10	2.74	1.50	
Kiracı	0	1	.37		
Ekonomik zorluklar					
Evin erkeği işini kaybetti	0	1	.16		82.3
Erkeğin işsiz kalıdığı ay #[a]	0	24	11.06	6.74	88.9
Evin erkeğinin geliri azaldı	0	1	.51		84.4
Evin erkeği eksik çalıştı	0	1	25.50		80.8
Ekonomik sıkıntı endeksi (α =.86)	5	22	10.67	3.39	

[a]En az bir ay işsiz kalanların ortalaması, N=232.

Türkiye'de küresel ekonomik krizin etkilerinin görülmeye başlandığı tarih olarak kabul edilebilecek 2008 sonbaharını takip eden iki yıllık süre içinde gelirinde azalma yaşamış olanlar arasında da eğitime bağlı bir ayrışma görülmektedir.

yıllık süre içinde gelirinde azalma[4] yaşamış olanlar arasında da eğitime bağlı bir ayrışma görülmektedir. İşgücüne dahil erkekler arasında ilkokul veya daha düşük eğitim seviyesine sahip olanların yüzde 62'sinin gelirinde azalma meydana gelmişken, bu oran ortaokul mezunları arasında yüzde 57, lise mezunları arasında yüzde 42 ve üniversite diploması sahipleri arasında yüzde 30 seviyesindedir. Benzer bir trend eksik istihdam[5] ve eğitim ilişkisi için de söz konusudur. Eksik çalışanların oranı ilkokul veya altı olanlar arasında yüzde 36 iken artan eğitim seviyesi ile oranlar düşmekte ve üniversite mezunları arasında yüzde 11'e kadar gerilemektedir. Eğitim seviyesinin çalışma hayatına etkilerine dair en çarpıcı verilerden biri de iş güvencesine dairdir. "Önümüzdeki 12 ay içerisinde işinizi kaybetme ihtimaliniz nedir?" sorusuna verilen cevaplar üzerinden derlenen bu veriye göre ilkokul veya daha düşük eğitim seviyesine sahip olanların yüzde 78'i belirtilen süre içinde işlerini kaybetme ihtimali olduğunu belirtmişlerdir. İş güvencesinin olmadığını düşünenlerin oranı ortaokul mezunları arasında yüzde 73 ve lise mezunları arasında yüzde 70 iken üniversite mezunları arasında yüzde 48'e gerilemektedir. Kalifiye olmayan elemanların işveren tarafından daha kolay gözden çıkarılacağı ve daha kolay yerinin doldurulacağı fikri oranları açıklasa da, krizin ardından gelen dönemde üniversite diploması sahibi kişilerin dahi yaklaşık yarısının iş güvencesi olmadığını beyan etmesi dikkat çekicidir. Burada belirtmeliyiz ki, iş güvencesi değişkeni görüşmeci bakış açısından değerlendirme sunmaktadır.

Çalışma hayatına dair bu veriye yaş gruplarına göre ayrıştırarak baktığımızda en yüksek iş kaybının 40-49 yaş grubundaki erkekler arasında olduğunu görmekteyiz[6]. Bu yaş grubundaki her 5 erkekten biri anket öncesindeki iki sene içinde iş kaybı yaşamış. 30-39 yaş grubu ve 50 yaş ve üstü için oranlar

Tablo 2: Ekonomik Zorlukların İşgücündeki Erkeklerin Sosyal ve Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı. Rakamlar ortalama değerlerdir. Aksi belirtilmediği sürece grup farklılıkları istatistiksel olarak anlamlıdır.

	İş Kaybı	İşsizlik Süresi[a]	Gelirde Azalma	Eksik Çalışma
Eğitim				
İlkokul veya daha az	.21	11.8	.62	.36
Ortaokul	.17	11.4	.57	.25
Lise	.11	9.1	.42	.16
Üniversite	.10	7.8	.30	.11
Yaş				
18-29	.15[b]	8.0	.52[b]	.21[b]
30-39	.14	10.0	.48	.22
40-49	.20	11.7	.57	.29
50 ve üstü	.15	13.6	.48	.30
Kürt Kökenli				
Evet	.14	12.9	.59	.41
Hayır	.16[b]	10.6	.50[b]	.23
N	925	232	923	924

[a]En az bir ay işsiz kalanların ortalaması, N=232.

[b] Grup farklılıklarının F-Testi p<.05 seviyesinde istatiksel olarak anlamlı değildir.

Eksik istihdam oranları ilerleyen yaşla birlikte artarken, iş kaybı endişesi ilerleyen yaşla birlikte azalmaktadır.

çok yakın, yaklaşık olarak yüzde 15 seviyesinde işsizlik söz konusu. İş kaybının ardından takip eden dönemdeki işsizlik süresine baktığımızda ise ilerleyen yaşın dezavantaj oluşturduğu sonucu çıkmakta. 18-29 yaş arası erkekler için ortalama işsizlik süresi 8 ay iken 30-39 yaş grubunda 10 ay, 40-49 yaş arasında yaklaşık olarak 1 sene ve 50 yaş üstü için 1 seneden de uzun (13,5 ay) işsizlik söz konusudur. Genç yaştakilerin daha sık iş değiştirebileceği, eksik istihdama, daha düşük ücretle ve nispeten olumsuz koşullarda çalışmaya ileri yaşlardaki kişilere göre daha yatkın olduğu düşünüldüğünde yaş grupları arasındaki farkı anlamak mümkün olacaktır. Eksik istihdam oranları ilerleyen yaşla birlikte artarken, iş kaybı endişesi ilerleyen yaşla birlikte azalmaktadır.

İş hayatında belirleyici olan bir diğer sosyo-demografik değişken de etnik kökendir. İlkokula başlayıncaya kadar evde konuşulan dil ve kişinin konuştuğu dil üzerinden belirlenen etnik köken değişkeniyle Kürt kökenli olanlar ayrıştırılmış ve etnik kökenin çalışma hayatına etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır. Buna göre, iş kaybı yaşamış olan Kürt kökenli erkekler arasında ortalama işsizlik süresi yaklaşık 13 ay iken, Kürt kökenli olmayanlar arasında ortalama süre 10,5 aydır. Etnik kökenin istatistiksel olarak belirgin bir fark yarattığı bir diğer alan ise eksik istihdamdır. Eksik çalışma oranı Kürt kökenliler arasında yüzde 41'e kadar yükselirken Kürt kökenli olmayanlar arasında sadece yüzde 23 seviyesindedir. Krize bağlı olarak çalışma hayatında yaşanan ekonomik zorlukların (iş kaybı, uzun süreli işsizlik, gelir azalması ve eksik istihdam) haneye nasıl yansıdığını kriz öncesi ve sonrası yaşanan sıkıntıları karşılaştırarak saptamaya çalıştık (Tablo 3). Burada kriz öncesi ve sonrası durum saptaması katılımcıların sübjektif değerlendirmesinden elde edilmiştir. Kriz sonrasında faturalarını ödeyemeyen ailelerde yüzde 8 artış, ay sonunda temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra elinde hala biraz parası kalanlarda ise yüzde

12 düşüş olmuştur. Kirasını ödemede veya diğer düzenli ödemelerini yapmakta zorluk çekenlerin oranı yüzde 6 artarken, tamir veya bakım gibi gerekli harcamaları yapamayan ailelerin oranında da yüzde 6 yükselme görülmektedir. Son olarak krizin haneye ne şekilde yansıdığını ekonomik zorluk ve sıkıntı sebebiyle yetişkin veya çocukların öğün atlaması ya da azaltması üzerinden sorguladık. Beslenmeye dair problemlerde bir atış olsa da bunun oldukça düşük olduğunu gözlemledik.

Ekonomik kriz sonrasında, kriz öncesine göre birikim yapabilen ailelerin oranı yüzde 28'den yüzde 17'ye inmiştir. Acil bir durumda, iki ay geçinebilecek kadar birikimleri olup olmadığını sorduğumuzda ise birikimleri olanların yüzdesi ise yüzde 29'dan yüzde 21'e gerilemiştir. Borçlu ailelerin oranı da yüzde 30'dan yüzde 53'e yükselmiştir.

Tablo 2'deki ikili çapraz analizler (crosstabs) ekonomik zorlukların sosyo-demografik özelliklere göre çok etkilendiğini, Tablo 3 ise ekonomik krize bağlı olarak hanede yaşanan sıkıntılarda artış olduğunu gösteriyor. Ekonomik zorlukların, tüm sosyo-demografik özellikler için kontrol edildiğinde, hanede yaşanan sıkıntılar üzerindeki net etkisini çok değişkenli regresyon analizi ile inceledik (Tablo 4). Üç basamaklı regresyon analizinin birinci modelinde evin erkeğinin bireysel özelliklerini (yaş, eğitim ve etnik köken), ikinci modelinde bireysel özelliklere ek olarak hane özelliklerini (kiralık evde oturmak, hane geliri, ve hanede bakmakla yükümlü oldukları bağımlı sayısı), üçüncü modelinde ise birey ve hane özelliklerine ek olarak çalışma hayatı bağlantılı ekonomik zorlukların hanede yaşanan ekonomik sıkıntılar üzerindeki etkilerini inceledik. Tablo 4'te görüldüğü gibi yaşı ileri olanlar gençlere göre, düşük eğitimliler ise lise ve daha üstü eğitimlilere göre daha fazla sıkıntı çekiyorlar. Benzer şekilde Kürt kökenliler de diğerlerine göre hanede daha fazla ekonomik sıkıntı yaşıyorlar (R^2 = .13).

İkinci modelde hane özelliklerini de ekleyince, yaş ve eğitimin etkisi devam ederken etnik kökenin etkisi siliniyor. Bireysel özelliklerden arındırdıktan sonra, kira ödeyenler ödemeyenlere göre daha fazla ekonomik sıkıntı çekiyorlar. Ayrıca bakmakla yükümlü oldukları bağımlı sayısı arttıkça ekonomik sıkıntı da artıyor. Bunlara ek olarak hane geliri düştükçe çekilen ekonomik sıkıntılarda da belirgin bir artış oluyor (R^2 = .30). Son olarak, asıl ilgilendiğimiz alan olan çalışma hayatı bağlantılı ekonomik zorlukları eklediğimizde (model 3), birey ve hane özelliklerinden arındırdıktan sonra çalışma hayatına bağlı tüm ekonomik zorlukların hanede yaşanan sıkıntılar üzerinde kuvvetli ve istatistiki olarak belirgin bir etkisi olduğunu görüyoruz. İşini kaybedenler kaybetmeyenlere göre, uzun süre işsiz kalanlar kısa süreli işsizlik yaşayanlara veya işini kaybetmeyenlere göre çok daha fazla sıkıntı çekiyor. Dahası, sadece işini kaybeden ve uzun süreli işsiz kalanlar değil çalışanlar arasında da, gelirinde azalma olanlar ve eksik istihdamda olanlar daha fazla sıkıntı çekiyor. Bu son model, ailelerin en temel gereksinimlerini karşılamada bile (öğün azaltma ve atlama, kira veya diğer fatura ödemeleri, gerekli tamir ve bakım masrafları gibi) ciddi şekilde etkilendiklerini gösteriyor ve bu modelde açıklanan varyasyon yüzde 39'dur (R^2 = .39).

Ekonomik kriz sonrasında, kriz öncesine göre birikim yapabilen ailelerin oranı yüzde 28'den yüzde 17'ye inmiştir.

sonuç

Bu çalışmamızda 2008 krizi sonrasında evin erkeğinin çalışma hayatında yaşadığı ekonomik zorlukların haneye nasıl yansıdığını, özellikle hanedeki ekonomik sıkıntılar açısından inceledik. Çok tabakalı, çok aşamalı, küme örneklemine dayalı, kentsel Türkiye'de yaşayan aileleri temsil eden örnekleme dayanarak elde edilen ilk bulgularımız burada sunulmuştur. "Ekonomik Krizin Sosyal ve Psikolojik Etkileri Saha Çalışması" hem örneklem hem de içerik olarak çok kapsamlı bir çalışmadır. Toplam 1100 hanede yaşayan evli erkek ve evli kadın ve varsa 8-17 yaş arası bir çocuk ile görüşüldü. Ayrıca bu hanelerin yaşadığı mahallelerin muhtarları ile de yüz yüze anketler yapıldı. Yer kısıtlamasından dolayı burada saha çalışmasından elde edilen ön bulguların sadece küçük bir bölümünü sunuyoruz. Bulgularımız ailelerin 2008 krizinden sonra ciddi sıkıntılar çektiğini gösteriyor. Dahası, bu ailelerin çoğunun ekonomik kriz gibi zor dönemleri atlatabilmelerine yardımcı olacak birikimleri yok. Görüştüğümüz ailelerin sadece dörtte birinden biraz fazlasının ekonomik kriz ve iş kaybı gibi acil bir durumda iki ay geçinebilecek kadar birikimleri var. Ailelerin çoğu kriz döneminde borç alarak idare ediyor. Krizlerden etkilenen diğer ülke örneklerinden gördüğümüz gibi krizin haneye yansımasındaki önemli faktörlerden biri yaşanan ülkedeki

Tablo 3: Hanede Yaşanan Ekonomik Sıkıntılar ve Birikim (%)

	Kriz Öncesi	Kriz Sonrası
Ekonomik Sıkıntılar[a]		
Fatura ödemekte zorluk	63.0	71.3
Kira ve diğer aylık ödemelerde zorluk	60.9	66.8
Tamirat ödemelerinde zorluk	55.8	61.5
Evin zorunlu masraflarını karşıladıktan sonra bir miktar para kalıyordu	30.2	18.3
Ekonomik sıkıntılardan dolayı öğün atlama	29.8	30.5
Ekonomik sıkıntılardan dolayı çocuğun yediği öğün miktarını azaltma[b]	22.1	24.3
Birikim ve Borç		
Birikim	27.8	16.8
İki ay yetecek kadar birikim	28.9	20.6
Borç	30.0	52.6

[a]Ekonomik sıkıntılar endeksi α =.86
[b]1. sütun N=836, 2. sütun N=807

ekonomik ve sosyal politikalar oluyor (Ching, 2000; Kaplan, 2013; World Bank, 1998). Maalesef Türkiye'de aileleri koruyacak yeterli sosyal politika bulunmuyor
(Buğra ve Keyder, 2003).
Toplum olarak ekonomik krizlerin etkilerini asgariye indirecek sosyal politikalar geliştirmek, krizin sosyal etkilerini azaltmada önemlidir. Sosyal güvenlik ağlarının zayıf olduğu, kıdem tazminatı, işsizlik sigortası ve yoksulluk yardımı gibi devlet desteklerinin olmadığı ya da yetersiz olduğu durumlarda özellikle daha kırılgan sosyal gruplar krizlerin sosyal etkilerini çok daha ağır yaşıyor ve zor atlatıyorlar. Kentsel Türkiye genelini temsil eden örneklemimizden elde edilen sonuçların daha kapsamlı sosyal politika geliştirmede yararlı olacağını umuyoruz.

Toplum olarak ekonomik krizlerin etkilerini asgariye indirecek sosyal politikalar geliştirmek, krizin sosyal etkilerini azaltmada önemlidir.

dipnotlar

1 Veri ile ilgilenenler proje direktörü Işık Aytaç veya Bruce Rankin ile iletişime geçebilirler.

2 Kadın istihdamı erkeklerden çok daha düşük olmasına rağmen, istihdamda olanlar arasında sosyo-demografik özelliklere göre krizden etkilenmede belirgin bir cinsiyet farkı gözlenmemiştir. Bu nedenle yer kısıtlamasından dolayı burada sadece erkeklerin bulgularını sunuyoruz (istihdamda yer alan kadınlara dair bulgular isteyenler ile paylaşılacaktır).

3 Örneklem dahilinde işgücüne dahil nüfus hesaplanırken anketin yapıldığı dönem itibariyle çalışmakta olanlar ile anket sırasında (2011) işsiz olsa bile 2009 ve 2010 yılları boyunca en az 1 işte çalışmış olanlar bir araya getirilmiştir.

4Gelirde azalma bileşik değişkendir ve belirtilen süre dahilinde hiç gelir elde edememe, gelir artışı olmaması ve gelirde düşüş olması değişkenlerinden oluşmaktadır.

5 Eksik istihdam bileşik değişkendir ve istenilenden daha az saat çalışma ve sahasına ve hünerlerine uygun olmayan işte çalışma değişkenlerinden oluşmaktadır.

6 İş kaybı değişkeni için 18-29 yaş grubu diğer gruplardan istatistiksel olarak belirgin bir farklılık göstermemiştir.

* Bu proje Boğaziçi Üniversitesi Rektörlüğü AR-GE Fonu, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu DPT2010k120670 ve BAP09B801P fonları ile desteklenmektedir. Saha çalışması için Yönelim Araştırma Şirketi'ne teşekkür ederiz. Veri ile ilgilenenler proje direktörleri Işık Aytaç veya Bruce Rankin ile iletişime geçebilirler.
Arda ibikoğlu doktora sonrası araştırmacı olarak bulunduğu sürede katkıda bulunmuştur.

kaynakça

Aytaç, I. ve Rankin, B. 2008. Unemployment, economic strain, and family distress: The impact of the 2001 economic crisis. New Perspectives on Turkey 38 (Spring), 181-203.
Aytaç, Işık and Bruce Rankin. 2009. "Economic Crisis and Marital Problems in Turkey: A Test of the Family Stress Model." Journal of Marriage and Family 71:756-767.
BBC World Service Poll. 2009. "Economic System Needs Major Changes: Global Poll." 31 Mart 2009. http://www.worldpublicopinion.org/pipa/pdf/mar09/BBCEcon_Mar09_rpt.pdf
Buğra, Ayşe. & Keyder, Çağlar. 2003. New poverty and the changing welfare regime of Turkey. Report prepared for the United Nations Development Programme.
Ching, Frank. 2000. "Social Impact of the Regional Financial Crisis." In The Asian Economic Crisis: Policy Choices,Social Consequences and the Philippine Case, edited by Linda Y.C. Lim, Frank Ching and Bernardo M.Villegas: Asian Society.

Tablo 4. Ekonomik Zorluklar ve Kriz Sonrası Ailelerin Yaşadığı Ekonomik Sıkıntılar:

Çok Değişkenli Regresyon Analizi (N = 925)

	Kriz Sonrası Ekonomik Sıkıntılar[a]		
	b	b	b
Evin Erkeğinin Özellikleri			
Yaş	.011***	.021***	.018***
Kürt köken	.352***	.091	.071
Eğitim (karşılaştırma grubu lise & üstü)			
İlkokul veya daha az eğitim	.598***	.222*	.118
Ortaokul	.438***	.212*	.151
Hane Özellikleri			
Kiralık konut	--	.341***	.284***
Bağımlı kişi sayısı	--	.070**	.053**
Hane Geliri (Ln)	--	-.647***	-.522***
Ekonomik Zorluklar			
Evin erkeği işini kaybetti	--	--	.163*
Erkeğin işsiz kaldığı ay #	--	--	.019**
Evin erkeğinin geliri azaldı	--	--	.324***
	--	--	.237**
Evin erkeği eksik çalıştı	-.867***	3.350***	2.417***
Kesişim (Intercept)			
R^2	.13	.30	.39

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

[a]Ekonomik sıkıntı endeksi (α =.86)

Erdoğan, Necmi. 2002. Yoksulluk halleri: Türkiye'de kent yoksulluğunun toplumsal görünümleri. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınevi.

International Monetary Fund (IMF). 2009. "From Recession to Recovery: How Soon and How Strong?" Chapter 3 in World Economic Outlook Crisis and Recovery, April 2009. IMF: Washington, D.C.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezun ve Mensupları Vakfı. (2009). "Ekonomik Krizin Toplumsal Etkileri İstanbul Araştırması". Yayınlanmamış Araştırma Raporu. Mart 2009.

Kaplan, George A. 2012. Economic crises: Some thoughts on why, when and where they (might) matter for health—A tale of three countries. Social Science and Medicine 74:643-646.

Öniş, Ziya. 2003. "Domestic Politics versus Global Dynamics: Towards a Political Economy of the 2000 and 2001 Financial Crises in Turkey." In The Turkish Economy in Crisis, edited by Ziya Öniş and Barry Rubin. Frank Cass: London.

Rankin, Bruce H. 2011. "Economic crises and the social structuring of economic hardship: The impact of the 2001 Turkish crisis". New Perspectives on Turkey 44 (Spring), pp 5-34.

Şenses, Fikret. 2003. Economic crisis as an instigator of distributional conflict: The Turkish case in 2001. In Z. Öniş & B. Rubin (Eds.), The Turkish economy in crisis (pp. 92-119). London: Frank Cass.

Sönmez, Mustafa. 2002. 100 göstergede kriz ve yoksullaşma. İstanbul: İletişim Yayınları.

TEPAV, UNICEF ve Dünya Bankası. 2009. "Ekonomik Kriz Türkiye'de ailelerin Refahını Etkiliyor." http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1256049740r6571.Refah_Izleme_Anketi_Ozeti.pdf

TÜİK Haber Bülteni Hanehalkı İşgücü Araştırması 2011 Ağustos Dönemi Sonuçları (Temmuz, Ağustos, Eylül 2011). Sayı: 228, 15 Kasım 2011.

Verick, Sher. 2009. "Who Is Hit Hardest during a Financial Crisis? The Vulnerability of Young Men and Women to Unemployment in an Economic Downturn." International Labor Organization (ILO) and IZA Discussion Paper No. 4359, August 2009.

World Bank (1998). Global Economic Prospects and the Developing Countries 1998/1999: Beyond Financial Crisis.World Bank Report.

kriz ve istihdam politikaları kıskacında türkiye'de kadın istihdamı

Özge İzdeş

özet

Küresel kriz, bugünkü popüler adıyla 'büyük durgunluk' uzun süreli işsizlerin ve iş bulma ümidini kaybedenlerin işsizler içindeki payının artmasına neden oldu. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kriz işgücü piyasasının dönüşmesine neden olurken bu dönüşüm mevcut cinsiyet eşitsizliklerinin yarattığı koşulların gölgesinde gerçekleşti. Bu çalışmanın amacı 2008-09 krizinin sonuçlarını cinsiyetlendirilmiş bir bakış açısıyla ele alarak, krizin iki cinsin çalışma yükünü ve olanaklarını nasıl etkilediğini tartışmaktır. Bu tartışmayı uygulanmakta olan kriz sonrası politikaları ve kadınların ekonomik yaşama katılımlarını arttırmak amaçlı politikalarla birlikte ele almak krizin sonuçları ve uygulanan politikaların yarattığı istihdam yapısını anlamak açısından elverişli olacaktır.

anahtar sözcükler: Kriz, toplumsal cinsiyet, kriz politikaları, istihdam politikaları

abstract

Global Crisis, or 'great recession' as popularly referred, led to a structural change in unemployment by resulting with an increase in the share of discouraged and long term unemployed in total unemployed. Turkey also went through this structural change with its peculiriaties in terms of gender inequality. This study explores the labor market outcomes of the 2008-2009 crisis with a gender perspective and questions how the crisis conditions have shaped the burdens and opportunities of men and women. The discussion on the effects of the crisis is held together with the impacts of the policies in response to the crisis and labor market policies to promote women's employment.

keywords: Crisis, gender, employment, crises policies, employment policies

giriş

Küresel finansal kriz ve bugünkü popüler adıyla 'büyük durgunluk' uzun süreli işsizlerin ve iş bulma ümidini kaybedenlerin işsizler içindeki payının artmasına neden oldu. Kadınlar ihracat sektörlerinde iş kaybına uğradılar ve erkeklerin çalıştığı formel güvenceli işler emek piyasasından silinirken; enformel, güvencesiz ve esnek çalışmanın yaygınlaşmasıyla birlikte daha çok kadın çalışmaya itildi.

Dünya genelinde işsizliğin yapısının değişmesi ve kadınların esnek istihdam koşullarında ve kırılgan işlerde çalışmasının kriz sonrasında yaygınlaşması bu durumun kalıcılaşması tehdidini doğurdu. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kriz işgücü piyasasının dönüşmesine neden olurken bu dönüşüm mevcut cinsiyet eşitsizliklerinin yarattığı koşulların gölgesinde gerçekleşti.

Bu çalışmanın amacı 2008-09 krizinin sonuçlarını cinsiyetlendirilmiş bir bakış açısıyla ele alarak, krizin iki cinsin çalışma yükünü ve olanaklarını nasıl etkilediğini tartışmaktır. Bu tartışmayı uygulanmakta olan kriz sonrası politikalar ve kadınların ekonomik yaşama katılımlarını arttırmak amaçlı politikalarla birlikte ele almak krizin sonuçları ve uygulanan politikaların yarattığı istihdam yapısını anlamak açısından elverişli olacaktır.

küresel krizden büyük bunalıma: maliyetler-olanaklar

2008'de bir finans krizi olarak Amerika'da ortaya çıkan kriz, 2011 yılında bir borç krizine dönüştü, bugün IMF, DB gibi kurumların da ortaya koyduğu üzere küresel kriz ne zaman biteceği kestirilemeyen 'Büyük Durgunluk'a dönüşmüş durumda (IMF,2009; ILO, 2013; ILO,2011; DB, 2011). Yüksek büyüme yılları olarak tanımlanan 2002-2007 yılları aralığındaki genişlemenin, yükselen ekonomilerin çekici güç olduğu artan ihracat hacminin arka planında finansal kırılganlık ve bölgesel ticari dengesizliklerle birlikte gerçekleştiğini gördük. Finansal krizin yükselen ekonomilere ve gelişmekte olan ekonomilere yansıması da zaten bu aşırı entegre büyüme stratejisinden kaynaklandı.

Yrd. Doç. Dr.
İstanbul Üniversitesi

Kısa sürede yayılan ve derinleşen kriz, aşırı entegre ekonomik yapının sorgulanmasından talep dinamikli politika arayışlarına değin çeşitli yeni politika arayışlarının bizzat Washington Concensus'un merkezinde tartışılmasına neden oldu.

Büyüme yıllarında dahi en önemli gündem maddelerinden olan yüksek işsizlik, küresel istihdam krizi, kriz sonrasında geçiştirilmesi ekonomik ve politik olarak mümkün olmayan bir baskı yaratmaya başladı. 2007-2012 yılları arasında küresel işsizlik 197.3 milyon kişiye yükseldi. Kriz sonrasında ortaya çıkan 28.4 milyon iş kaybı giderilemedi, bunun yanında 39 milyon kişi iş bulma ümidini kaybederek işgücü piyasasını terk etti. Diğer bir deyişle kriz, 67 milyon iş açığı yarattı (ILO, 2013). İşsizliğin içinde uzun süreli işsizliğin ve ümidi kırık işçilerin payının artması, çevrimsel işsizliğin kalıcılaşarak yapısal işsizliğe dönüştüğünü gösteriyor. İşlerini koruyanlar ise, çalışma koşullarının bozulması, artan iş yükü ve ücret kesintilerine boyun eğmek zorunda kaldı. Formel işgücü piyasasının çözülmesi geniş kitlelerin kırılgan istihdam ve çalışan yoksullara dönüşmesine yol açtı. Krizin sosyal sonuçlarının vardığı boyut, arz dinamikli politikaların sorgulanmaya başlanmasının da etkisiyle, istihdam odaklı politikaların ve devletin aktif istihdam politikalarına yönelmesinin önemli bir araç olarak görülmesine neden oldu (ILO, 2013; ILO,2011; DB, 2011).

2002-2007 döneminde istihdamdaki cinsiyet eşitsizliği dünya geneline bir azalma eğilimine girmişti, ancak krizle birlikte bu olumlu eğilim tersine döndü.

krizin türkiye'ye yansıması

Türkiye, krizden en çok etkilenen 'yükselen ekonomilerden'. Orta ve Doğu Asya'nın (Çin hariç) yükselen ekonomileri içinde Türkiye (yüzde -4.7), Rusya'dan (yüzde -7.9) ve Meksika'dan (yüzde -6.5) sonra üretim hacmi en çok etkilenen üçüncü ülke. İhracattaki küçülme, 2008-2009'da milli geliri yüzde -3.4 daralttı. Krizden en çok etkilenen sektörler ise inşaat, toptan ve perakende ticaret, ve imalat sanayi oldu (Uygur, 2010). Özellikle ihraç mallarına olan talebin daralmasıyla birlikte imalat sanayi son 30 yıl içindeki en ciddi düşüşü yaşadı, 2008'in son çeyreğinde yüzde 12; 2009'un ilk çeyreğinde ise yüzde 23 küçüldü (TİK,2010).

Krizin Türkiye'deki sosyal maliyeti, 2001 krizinden daha eşitsiz bir yük paylaşımını beraberinde getirdiği için efsanevi 2001 krizinin etkilerinden bile daha yüksek oldu. 2000-2001 krizi sonrasında yüksek büyüme yıllarında da çözülemeyen işsizlik sorunu 2007'de kırsal kesimin de dahil edildiği durumda dahi yüzde 9.8 idi. Krizin Türkiye'de etkilerinin hissedildiği 2009 Şubat ve Mart aylarında bu rakam sırasıyla yüzde 16.1 ve yüzde 15.8 idi. Krizin yansımasını daha net görebileceğimiz, tarım dışı işsizlik ise 2009'da yüzde 17.4'e yükseldi. İşlerini koruyanlardan önemli bir kesim kısalan çalışma saatleri, ücretsiz izinler gibi uygulamalarla işsizliğin başka bir yüzüyle tanıştı. Ayrıca işten çıkarılmayanlardan, işten çıkarılanların iş yükünü de yüklenerek yüksek verimlilik göstermeleri ve nitel esneklik beklentisini karşılamaları istendi. Artan iş yükünün ve verimliliğin ücretlere yansıması bir yana Eylül 2000-Aralık 2009 aralığında ücret endeksi yüzde 17.5 azaldı (Öniş ve Güven, 2011). Türkiye'de formel ve güvenceli işler çözülerek yerlerini enformel çalışmaya bıraktı (DB, 2011).

işgücü piyasasında toplumsal cinsiyet etkileri

Yukarıda da tarif edildiği gibi, krizler, öncelikle üretimin azalmasına, bununla birlikte istihdam olanaklarının daralmasını ve ücretlerin baskılanmasını beraberinde getirir. Toplumsal cinsiyet rolleri kadınların ve erkeklerin krizden farklı etkilenmelerine neden olur. Sosyal olarak birincil rolleri yeniden üretim alanında tanımlanan kadınlar, aynı zamanda ekonomik zorun da baskısı altındadır ve bu anlamda üretim ve yeniden üretim alanlarının kesişim noktasında konumlanırlar.

Kriz dönemlerinde işverenlerin maliyetleri düşürmenin yollarını araması hane gelirini etkilemekle birlikte ücretsiz/ücretli çalışma yükünü de değiştirir. Türkiye'de sosyal güvenlik ağlarının yetersiz olduğunu ve kamu hizmetlerinin ve harcamalarının ekonomik çevrimlerle aynı yönde azalıp/arttığını düşündüğümüzde hane gelirinin, dolayısıyla ücretli/ücretsiz çalışma yükünün daha ağır bir baskı altında olduğu aşikardır.

2002-2007 döneminde istihdamdaki cinsiyet eşitsizliği dünya genelinde bir azalma eğilimine girmişti, ancak krizle birlikte bu olumlu eğilim tersine döndü (ILO, 2011 ve 2013). Krizle birlikte gelişmiş ülkelerde ihracat sektörlerinde çalışan erkekler daha çok iş kaybına uğrarken, eğitim ve sağlık gibi hizmet sektörlerinde yoğunlaşan kadın istihdamı krizden daha az etkilendi. Gelişmekte olan ülkelerde ise, ihracata dayalı büyüme

stratejisiyle el ele gelişen işgücünün feminizasyonu, ihracat talebindeki daralmanın öncelikle kadın işgücünü olumsuz etkilemesine yol açtı. Krizle birlikte kadınların çalışması dört temel alanda etkilendi: ücretli çalışma, enformel çalışma, ücretsiz çalışma ve işçi dövizlerindeki dalgalanmalar (Antonopoulos, 2009; Elson,2010; King and Sweetman, 2010).

Formel istihdamın çözülmesi, hane gelirinin azalmasına neden oldu. Bu durumda hane refahını korumak amacıyla kadınların ve çocukların, ekonomik zorun baskısıyla ek işçi hipoteziyle açıklanan bir eğilim göstererek emek piyasasına katıldığı gözlendi. Kırılgan işlerde ve enformel istihdamda kadın payının artması ve bu durumun kalıcı olma olasılığı kaygı verici bir eğilim olarak ortaya çıktı.

kriz ve türkiye işgücü piyasasındaki cinsiyetlendirilmiş yansımaları

Daralma dönemi olarak tarif ettiğimiz 2007-2009 yılları arasında, krizle birlikte hem erkek hem kadın işsizliği önemli ölçüde arttı. Resmi işsizlikteki artış erkekler için yüzde 4.5 puan iken, kadınlar için de aynı derecede yakıcıydı (yüzde 4.4). Kadın işsizliği tarihsel olarak erkek işsizliğinden yüksek olduğu için bu yüzde 4.5 puanlık değişim erkek işsizlik oranında yüzde 41.67'lik bir artışa tekabül ederken kadın işsizliğinde yüzde 27.33'lük bir değişim yarattı.

2007-2009 döneminde erkekler ağırlıklı olarak İmalat Sanayi, Toptan ve Perakende Ticaret ve İnşaat sektörlerinde iş kaybına uğradılar. Bu sektörlerdeki iş kaybı erkeklerin toplam iş kaybının yüzde 96'sını oluştururken; ihracattaki daralmadan etkilenen İmalat Sanayi tek başına toplam iş kaybının yüzde 90'ını oluşturdu. Kadınlar ise İmalat Sanayi, Toptan ve Perakende Ticaret ve Bankacılık gibi kadınların yoğunlaştıkları sektörlerde iş kaybına uğramıştır (Yücel, 2013). 2007-2009 daralma dönemine ve 2009 sonrası genişleme dönemine ait veriler, İzdeş (2011)'in bulgularıyla uyumlu bir şekilde kadınların ana işçi grubu olarak yoğunlaştıkları sektörlerde İmalat Sanayi'nde Tekstil ve Giyim Sanayi; ya da Bankacılık gibi sektörlerde daralma dönemlerinde kitlesel olarak işten çıkarılıp genişleme döneminde geri alınan bir yedek işgücü ordusu görevi gördüklerini ortaya koyuyor. Zira, 2009-2011 genişleme döneminde imalat sanayinde kadın istihdamındaki büyümenin, krizden en çok etkilenmiş sektörlerden olan tekstil ve giyim sanayinden kaynaklanmıştır(Yücel 2013).

İstihdam edilenlerin sayısına baktığımızda ise 2007-2009 aralığında istihdam edilen kadınların sayısı yüzde 10.35 oranında artarken; erkeklerde yüzde -2.13'lük bir düşüş görüyoruz. Olumsuz işgücü piyasası koşullarında bir yandan yüksek işsizlik yaşanırken bir yandan kadınlar için istihdam olanaklarının doğduğunu da göstergelerden izleyebiliyoruz. Kadınların işgücüne katılımları yüzde 12.6'lık artıyor ve ümidi kırık işsizlerin kadın geniş kadın işsizliği[1] içindeki payında az da olsa bir düşüş görebiliyoruz.

Krizin erkekler için istihdam olanaklarını daralttığı ve erkek işsizliğinde büyük bir sıçrama yaratması karşısında, erkeklerin kaybolan gelirlerini telafi etmek üzere kadınların ek işçiler olarak emek piyasasına girdiler. Toplam işçiler içinde ek işçilerin payı ortalama yüzde 11 iken, ek işçilerin içinde kadınları payı ortalama yüzde 66.5 idi. Ek işçilere dönüşen kadınların yüzde 74.5'inin daha önce ev kadını olması ve hane reisinin işsiz kalmasının kadının işgücüne katılma olasılığını iki katına çıkarması (İlkkaracan, 2012) bu eğilimin ekonomik zor kaynaklı ortaya çıktığını gösteriyor.

2007-2009 daralma döneminde formel işler çözülüp enformel istihdamın yaygınlaşmasıyla kadınların erkeklerin yerine ikame edilmesi paralel süreçler olarak gelişti. 2008 yılında kayıtdışı istihdam erkekler için yüzde 38.3 iken bu rakam kadınlar için yüzde 58.3'tü, 2009 yılında kadınların istihdam edildiği yeni işlerin yüzde 56'sını kayıtdışı işler oluşturuyordu (TUİK, 2010). Bu anlamda kadınların ücretli çalışmasındaki artışın emek piyasasının koşullarının bozulmasıyla ve esnekleşmesiyle beraber gerçekleşmiş olması bu süreci olumlamayı güçleştiriyor. Daha da endişe verici olan ilerleyen bölümlerde bahsedileceği üzere kriz sonrası istihdam politikasının ve düşük kadın istihdamını arttırma politikalarının bel kemiğini aslında krizle birlikte yaygınlaşan esnek, güvencesiz çalışmanın oluşturması. Bu tip çalışma kadına emek piyasasına katılmak için arzu edilir koşullar sunan değil, kadınların ekonomik zor nedeniyle katlandıkları ek iş yükü anlamına gelmektedir.

Zaman kulanımının kadın ve erkek için nasıl değiştiğini tarif eden çalışmalar ve krizin zaman kullanımına etkilerine bakan çalışmalar, cinsiyetçi iş bölümünün iş yükünün bö-

Kadınların ücretli çalışmasındaki artışın emek piyasasının koşullarının bozulmasıyla ve esnekleşmesiyle beraber gerçekleşmiş olması bu süreci olumlamayı güçleştiriyor.

lüşülmesini nasıl etkilediğini ortaya koyuyor. Çalışan kadınlar, ücretli mesainin yanında günde ortalama 4 saate yakın ev işleri, bakım gibi faaliyetleri gerçekleştirerek ücretsiz çalışıyorlar; çalışan erkeklerin ücretsiz faaliyetleri ise bir saatin altında kalıyor. Gelir seviyesinin düşmesi ise bu eşitsiz iş yükü dağılımını daha da ağırlaştırıyor (Memiş vd. 2011). Eşin işsiz kalma riski yüzde 1 arttığında kadının çalışma süresi (ücretli/ücretsiz) erkeğinkinden 7.5 kattan daha fazla artıyor (Bahçe ve Memiş, 2013). Krizlerin ve yoksulluğun görünmeyen emeği eşitsiz biçimde dağıtması kadınların hane içinde de gelir kaybını telafi etmek için daha çok emek sarf ettiğini gösteriyor (Memiş ve Bahçe, 2011).

kriz ve istihdam politikaları kıskacında kadın istihdamındaki dönüşüm

Krizin ağır ve derin ekonomik ve sosyal maliyeti, krizin hızla yayılmasına neden olan aşırı ekonomik ve finansal bağımlılığı sorgulanır kıldı. Dahası piyasaların kendi haline bırakıldığında herkesin faydasına bir sonucun ortaya çıkacağı görüşü doğrultusunda oluşturulan liberal politikaların gözden geçirilmesi konusunda küresel bir konsensus oluştu. Bunda hem zaten bu politikaların uzun ve aşılması zor bir kriz yaratmış olması hem de geleneksel kriz sonrası kemer sıkma politikalarının sosyal ve politik olarak kabul edilemez olması etkili oldu. 2008 Davos toplantısı, ihracata dayalı modelin sorgulandığı, kontrol mekanizmalarının ve iç talebi canlandırma politikalarının tartışıldığı bir zemine dönüştü. Krizden çıkış için devlet harcamalarının arttırılmasının, istihdam odaklı bir yaklaşımın belirlenmesinin hem talep dinamiğini harekete geçireceği hem de krizin katlanılamaz boyutlarda olan sosyal maliyetlerine merhem olacağı anlayışı istisnalar olmakla birlikte dünya genelinde kabul gördü (IMF, 2009). Gelişmiş ve bazı gelişmekte olan ülkelerin kriz önlemlerini oldukça çabuk ve kapsamlı önlemlerle cevap vererek krizin etkilerini sınırlandırmayı başardığı görüldü[2]. Merkez bankaları faiz oranlarını düşürdüler, vergi indirimleri getiren, refah ve istihdam politikaları içeren maliye paketleri getirdiler. Maliyetleri karşılama güçlerine göre bu paketleri kendileri karşıladılar ya da uluslararası kurumlardan borç aldılar. Asya ülkeleri, Brezilya ve Rusya en etkin ve güçlü önlemleri alan ülkeler olurken; Meksika ve Türkiye gibi az sayıda ülke ise bu yeni politika alanını değerlendirmediler (Öniş and Güven (2011), s.587).

Krizin ağır ve derin ekonomik ve sosyal maliyeti, krizin hızla yayılmasına neden olan aşırı ekonomik ve finansal bağımlılığı sorgulanır kıldı.

Türkiye krizin ortaya çıkışından 6 ay sonra 2009'un Mart ayında gecikmeli ve sosyal maliyetleri gidermek açısından yetersiz bir mali paket açıkladı. Bu mali paket bütçesinin sadece yüzde 20'si istihdama dönüktü. Bu yüzde 20'lik payın ise yüzde 18'i işverenin sosyal güvenlik prim ödemelerinin düşürülmesi gibi işverenin yükünü hafifletmeye dönük politikalardı. Mevcut işleri korumaya ya da yeni işler yaratmaya yönelik aktif istihdam politikaları Dünya Bankası da dahil olmak üzere (DB, 2011) Birleşmiş Milletler, OECD, Uluslararası Çalışma Örgütü gibi bütün uluslararası kurumlar ve akademi dünyasında en çok üzerinde durulan politikalar olmalarına karşın Türkiye'nin kriz paketinde sadece yüzde 2'lik bir paya sahip oldu. Bu anlamda istihdam yaratma rolü devlet desteğiyle özel kesime verilerek, devletin aktif istihdam politikaları uygulayarak bizzat istihdam yaratmasından uzak duruldu.

Türkiye krizden çıkış stratejilerini sermayenin önünü açma yaklaşımında buldu. Sanayi Strateji Belgesi'nde sermayenin taleplerine ilişkin taahhütlerde bulunulması ve Sanayi Strateji belgesiyle uyumlu bir Ulusal İstihdam Stratejisi'nin benimsenmesi aynı yönde gelişen tutarlı adımlar. Ulusal İstihdam Stratejisi'nde; emek piyasasında daha fazla esneklik, istihdamın yükünün özel sermayeden devlete aktarılması, yine sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştiren bir eğitim reformu gibi politikalarla Türkiye işgücü piyasasının sabitlerinden kronikleşen işsizlik sorununu çözmek bir yana derinleştirecek ve yeni yapısal boyutlar katacaktır. Sürekli, tam zamanlı, güvenceli, işlerin 'katılık' olarak görüldüğü istihdam politikaları, kısmi zamanlı çalışma, geçici çalışma, evden çalışma gibi esnek çalışma türlerini yaygınlaştırmak istemektedir. Bu çözülüş, özellikle kadınların işgücüne katılımını arttırma yolları olarak sunulan bu yöntemlerle meşrulaştırıp esnek istihdamın işgücü piyasasının tamamına yayılması hedeflenmektedir.

Esnek çalışmanın özendirilmesi söylemi, iş ve aile yaşamının bağdaştırılmasını kadının sorunu olarak ele alan bir bakış açısıyla esnek çalışmanın kadınların iş ve aile yaşamlarını daha iyi uyumlaştıracağı gibi argümanlarla yola çıkıyor. Bu anlamda istihdam politikası, evdeki iş bölümünün ve bakım sorumluluklarının sorgulanmayacağı bir istihdam söylemiyle, sermayenin esnek-

lik taleplerini bir araya getirerek ekonomik olarak liberal ve sosyal olarak muhafazakar bir bakış açısıyla kuruluyor. Kadınlar odaklı yürütülen esneklik politikası, kısmi zamanlı çalışmayla birlikte bir sonraki adımı kestirememeyi, sürekli risk altında yaşamayı, emeklilik hakkı kazanmadan çalışmayı kabul etmek demek. Bu anlamda Türkiye'nin mevcut koşulları ve mevzuatında esnek istihdamın güvence ile değil güvencesizlikle tarif edilmesi gerekir.

türkiye'de kadın istihdamı dünya'nın neresinde: kadın istihdamını arttırmaya dönük politikaların değerlendirilmesi

Türkiye'de 1950'lerin ikinci yarısında yüzde 70'ler civarında olan kadınların işgücüne katılımları, 2005 yılında Cumhuriyet tarihinin en düşük düzeyine yüzde 23.3'e geriledi. (Ecevit et al., 2008 s.121.). 2005 yılından itibaren yükselişe geçen kadın işgücüne katılım oranı, 2010 yılında yüzde 27.6'ya; 2011 yılı itibariyle ise yüzde 28.8'e ulaştı (TİK, 2011). Son yıllardaki artışa rağmen Türkiye'nin en yüz kızartan gelişmişlik göstergelerinden birisi kadın istihdamının çok düşük düzeylerde olması. Özellikle de ard arda yayınlanan uluslararası raporlarda Türkiye'nin kadın erkek eşitliği ve özellikle de kadının ekonomik yaşama katılımı açısından hızla en son sıralara doğru gerilemesi dikkat çekti. Dünya Ekonomik Forumu tarafından her yıl yayınlanan Toplumsal Cinsiyet Uçurum Endeksinin 2012 yılı verilerine göre, kadınların işgücüne katılımlarının, ücret eşitliğinin, gelir eşitliğinin ve yönetici konumundakilerin cinsiyet dağılımına bakılarak hesaplanan Ekonomik Yaşama Katılım ve Olanaklar kategorisinde Türkiye 135 ülke arasında 129., yani sondan yedinci sırada yer alıyor. Ekonomik ve bölgesel gruplara göre bakıldığında ise, yüksek ve orta gelirli ülkeler kategorisinde en sonda yer alan İran'ın bir üstünde konuşlanıyor, kendi bölgesi olarak tanımlanan Avrupa-Orta Asya'da ise sonuncu sırada yer almakta. Dikkat çekici olan bir başka olumsuzluk ise Türkiye'nin bu anlamda hızla irtifa kaybetmesi, Türkiye 2006 yılı raporunda 105. sıradayken, sadece üç yıl sonra 2009'da 129. sıraya gerilemiş olması.

Türkiye, bu anlamda dünya ortalamasının, OECD ortalamasının ve üyesi olmak istediği Avrupa Birliği ortalamasının ve kriterlerinin çok gerisinde kalıyor. Günümüz verileri ile kadınların işgücüne katılımında Dünya ortalaması yüzde 52 ve üyesi olduğumuz OECD ortalaması yüzde 62'dir. Türkiye üyesi olduğu OECD ülkeleri içinde kadınların ekonomik yaşama katılımı açısından sonuncu sıradadır (Bakınız Tablo:1). AB Lizbon Kriterlerine göre tüm üye ülkeler için kadın ve erkek istihdam oranları sırasıyla yüzde 60 ve yüzde 70 olarak belirlenmiş, bu seviye Avrupa İstihdam Stretejisi'nde 2020 yılı hedefi olarak her iki cins için de yüzde 75'e çıkarılmıştır.

Hükümet tarafından 2010 yılında kamuoyu ile paylaşılan Ulusal İstihdam Stratejisi sunum metninde, kadınların işgücüne katılımı konusunda 2023 için yüzde 35 oranı hedefleniyor. Bu hedefe ulaşmak için uygulanan politikalar işverenlerin yükünü hafifletmek yoluyla kadın istihdamını arttırmayı hedefleyen politikalar, mesleki eğitim programları, girişimciliğin desteklenmesi ve esneklik politikaları olarak sınıflandırılabilir. Kriz sonrası uygulanan aktif (iş yaratmayı kolaylaştırmak, istihdam edilebilirliği arttırmak, işçi-işveren buluşmasını kolaylaştırmak, kamu işlerinin yaratılması eğitimler, stajlar, iş fuarları vb) ve pasif (işsizlik sigortası, ücret garanti fonu, kısa zamanlı çalışma programları vb.) istihdam politikalarında kadın istihdamına özellikle yer verildi (DB, 2011).

Mayıs 2008'de çıkan 5763 sayılı iş yasası hem kadınların ve gençlerin istihdamını özendirmek için işverenin sosyal güvenlik prim ödemelerinde indirim uygulamasını3 hem de İŞKUR'un kadın istihdamını arttırma politikasına entegre hareket etmesini beraberinde getirdi. Yasa öncesinde kadınların işverene takdimleri düşme eğilimindeyken yasa sonrasında İŞKUR'un hem işveren takdimlerde kadınlara öncelik verdiği görüldü, buna paralel olarak kadınların işe yerleştirilme oranları da artmaya başladı. Bu değişimin ve aynı zamanda yükselen işsizliğin etkisiyle 2008 Eylül'den itibaren İŞKUR'a başvuranlar içinde kadınların payı yüzde 30'dan yüzde 41'e yükselmiştir (Yücel, 2013, p.18)4. Bunun yanında kullanılan ve önemli kaynak ayrılan bir başka politika da iş eğitimlerinin verilmesi oldu.

Kadınların kalifiye ve saygın işlere yönlendirilmesi ve buralarda çalışmak üzere yüreklendirilerek eğitilmesi, düşük ücretli ve daha az itibarlı 'kadın işleri'ne sıkışmalarına neden olan katmanlı yapıyı kırmak için şarttır. Bu anlamda hem eğitim hem de işe yerleştirmedeki yönlendirmeler katmanlı yapıyı kırabilme gücüne sahip olduğu gibi aksine bu yapıyı pekiştirebilir de. Kadın istihdamı-

İstihdam politikası, evdeki iş bölümünün ve bakım sorumluluklarının sorgulanmayacağı bir istihdam söylemiyle, sermayenin esneklik taleplerini bir araya getirerek ekonomik olarak liberal ve sosyal olarak muhafazakar bir bakış açısıyla kuruluyor.

Tablo 1: İşgücüne Katılım Oranı: Bazı OECD Ülkeleri İle Karşılaştırma

	ERKEK					KADIN				
	1990	1996	2000	2005	2011	1990	1996	2000	2005	2011
Finllandiya	70.0	69.9	70.5	69.5	69.7	60.9	61.1	63.3	64.2	63.6
Fransa	63.4	63.7	63.0	62.6	61.8	48.2	48.6	49.1	50.7	51.7
Almanya	68.5	68.2	66.6	66.3	66.6	47.1	47.4	49.0	51.1	54.1
Yunanistan	64.4	64.2	62.2	64.8	62.9	35.5	36.6	38.7	42.2	43.9
İrlanda	68.2	68.0	71.5	72.4	68.4	39.8	41.4	47.8	51.9	53.3
Israil	62.9	62.1	60.8	60.7	62.3	45.6	45.6	48.2	50.0	52.6
İtalya	62.7	62.4	62.2	61.0	59.1	33.5	33.9	35.8	37.9	38.5
Japonya	77.6	77.7	76.4	73.3	71.1	50.0	50.0	49.3	48.4	48.3
Korea	76.4	76.2	74.4	74.6	73.1	48.4	48.9	48.8	50.1	49.7
Meksika	82.8	82.8	81.8	79.8	78.4	37.7	37.6	38.9	40.6	42.7
Polonya	66.8	66.2	64.1	62.8	64.5	51.5	51.0	49.7	47.7	48.4
İspanya	66.1	66.1	67.1	68.8	67.4	37.7	38.2	41.3	46.4	52.9
İsveç	73.7	73.7	74.4	75.2	73.9	67.2	67.2	67.5	68.8	68.0
İsviçre	79.1	78.8	77.8	75.1	75.5	55.9	56.9	57.6	59.3	60.8
TÜRKİYE	77.8	77.3	73.7	70.6	71.7	30.9	30.6	26.6	23.3	28.8
İngiltere	71.9	71.6	71.1	70.2	69.7	53.1	53.5	54.9	55.9	56.7
ABD	75.0	74.9	74.8	73.3	70.5	58.9	59.3	59.9	59.3	58.1
Brezilya	..	..	..	81.5	..	..	..	..	58.2	..
Çin	84.2	84.0	82.6	81.2	80.1	72.5	72.3	71.1	69.1	67.7
Hindistan	84.0	83.7	83.0	83.3	80.7	35.5	35.3	34.3	37.0	29.0

Kaynak: OECD Gender Data Portal

Emek piyasasında katmanlı yapının kırılması kadınların emek piyasasına cinsiyet rollerinin yüklerinden kurtarılarak katılabilmelerinin sağlanması, kadın istihdamının uzun dönemli ve sağlıklı bir şekilde artmasını hedefleyen politikaların temel felsefesini oluşturmalıdır.

nın arttırılmasına özellikle dikkat edilen son dönem politikaları uygulanırken ne yazık ki işe yerleştirmelerde 'kadın işi' olarak tanımlanan işlere yönlendirme yapılması: (eğitim, sosyal hizmetler, emlak kiralama, sağlık gibi kadınların yoğunlaştığı işler) ve iş eğitimlerinde katmanlı yapıyı kırmak bir yana pekiştirici eğilimin hakim olması düşündürücüdür. Politikalar kapsamında verilen eğitimlerde; kadınların katılımının yüzde 75 ila yüzde 100 olduğu eğitimler; kozmetik, bakım, tekstil-giyim ve sekreterlik eğitimleri olurken; kadınların katılımının yüzde 50-74 olduğu eğitimler ofis işleri, muhasebe, aşçılık, pasta yapımı, temizlik, pazarlama gibi 'kadınlara uygun' işler oldu. Ancak kadınlar imalat, makine, mekanik gibi eğitimlerde ise neredeyse hiç yoklar (Yücel, 2013).

Emek piyasasında katmanlı yapının kırılması kadınların emek piyasasına cinsiyet rollerinin yüklerinden kurtarılarak katılabilmelerinin sağlanması, kadın istihdamının uzun dönemli ve sağlıklı bir şekilde artmasını hedefleyen politikaların temel felsefesini oluşturmalıdır. Aksi takdirde kadınların çalışma hayatına katılabilmeleri zaman, enerji ve baskılar nedeniyle ek yük getirirken kazanımları bu durumun sürdürülmesini özendirecek nitelikte olamayacaktır. Bu anlamda eşitlikçi bir bakış açısıyla kadınların istihdam sorununa müdahale etmek, kadınlara ve erkeklere yüklenen toplumsal cinsiyet rollerinin de uzun vadede dönüşmesini tetikleme motivasyonunu içermelidir. Ne yazık ki kadınların çalışmasının hane yapısını tehdit etmeyecek bir ek gelir olarak gören bu yaklaşım kadın istihdamı göstergelerini cinsiyetli yapıyı kırmadan yükseltecek politikalar uygulamaktadır.

sonuç

2008'de ABD'de bir finans krizi olarak başlayan kriz, yapısal dönüşümlere gebe olan uzun bir durgunluğa dönüştü. Bu sancılı dönüşümden en çok etkilenenler, kriz öncesinde de düşürülemeyen işsizlik nedeniyle güvencesiz koşullarda çalışanlar oldu. Sosyal ve ekonomik maliyeti çok yüksek olan kriz -bugün yeniden gündemden düşme eğiliminde olsa da- 2008 sonrasında talep dinamikli, devletin aktif istihdam politikaları uygula-

yarak harcamalarını arttırmasını öneren ve entegre serbest piyasaların kontrolünün tartışıldığı yeni bir politika ortamı yarattı. Ancak Türkiye'nin tercihi aktif istihdam politikalarından yana değil sermaye lehine esneklik düzenlemelerinden yana oldu. Kadınlar esnek istihdam sürecinin motor gücü olarak görülürken, istihdam politikaları sermaye kesiminin talepleriyle muhafazakar bakış açısını buluşturan bir çerçevede gerçekleşti.

Kriz döneminde bir yandan kadınlar yoğunlaştıkları ihracat sektörlerinde ve Bankacılık ve Toptan ve Perakende Satış gibi sektörlerde daha çok iş kaybına uğrarken, diğer yandan kadınların esnek istihdamın ve enformelleşmeyle de paralel olarak kadınların erkeklerin yerine ikame edildiği görüldü. Erkeklerin kabul etmeyeceği koşullarda hane gelirindeki düşmeyi telafi etme kaygısıyla emek piyasasına itilen kadınlar, evdeki ücretsiz iş yüklerinin de artmasıyla birlikte çifte yük altına girerek kriz dönemini aileleri için atlatılabilir kılmaya çalıştılar. Ne var ki krizin işgücü piyasasındaki etkileri, bugün yüksek büyüme rakamlarına rağmen çok daha yavaş iyileşmektedir. Üstelik yüksek güvencesizlik, geleceğe dönük istihdam stratejisinin ana felsefesini oluşturduğu ölçüde gelecekte emek kesiminin rahatlama ümidini kırmaktadır.

dipnotlar

1 Geniş işsizlik, iş arayıp bulamayanların yanında iş bulma ümidini kaybettikleri için iş aramaktan vazgeçenleri ve iş bulabildiği takdirde hemen çalışmaya hazır olan işsizleri de içine almaktadır. 2007 yılında ümidi kırık iş bulma ümidini kaybetmiş işçiler olarak tarif edilen ümidi kırık işçilerin geniş kadın işsizliğindeki payı yüzde 51.62 iken bu oran 2009'da yüzde 48.74'e düşmüştür.

2 Avrupa ülkelerinin krize cevap politikaları hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız Leschke and Jepsen (2012) ; Doğu Asya ülkeleri için bakınız Akyüz (2010) ve Asya ülkeleri için bakınız Akyüz (2011), küresel bir değerlendirme için bakınız Öniş and Güven (2011).

3 Mayıs 2008'de çıkan 5763 sayılı iş yasasında yeni istihdam edilen kadın işçiler için yapılan sosyal güvenlik priminin ilk yıl yüzde 100'ü olmak üzere ilerleyen yıllarda yüzde 20'lik dilimler halinde azaltılarak beşinci yılın sonunda bu desteğin yüzde 20'ye düşürülmesi planlanmıştı, 2009 mali paketiyle birlikte bu kanunun süresi 2015'e dek uzaltıldı. Bu ödemelerin maliyeti işsizlik fonu kullanılarak yapıldı.

4 2007-2012 yılları arasında başvuranların yüzde 28'i işverene takdim edilmiş ve bunların 1/3'ü sonunda işe yerleştirilebilmiştir. (Yücel, 2013, s. 18)

kaynakça

Akyüz, Yılmaz (2010), The Global Economic Crisis and Asian Developing Countries: Impact, Policy Response and Medium-term Prospects, Third World Network, Penang, Malaysia.

Akyüz, Yılmaz (2011), The Global Economic Crisis and Trade and Growth Prospects in East Asia, No 242, ADB Economics Working paper series.

Antonopoulos, Rania (2009), The current economic and financial crisis: a gender perspective, Working papers // The Levy Economics Institute, No. 562, http:// hdl.handle.net/10419/31580

DB (Dünya Bankası) (2011), The Jobs Crisis, Washington D.C.

Ecevit, Yıldız et al. (2008) Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, TÜSİAD Yayın No-T/2008-07/468 ve Yayın No. KAGİDER-001. İstanbul

Elson, Diane (2010): Gender and the global economic crisis in developing countries: a framework for analysis, Gender & Development, 18:2, 201-212

İlkkaracan, İpek (2012), Economic Crises and Gendered Outcomes in the Labor Market, Poverty and Time-Use Conference, Ankara University.

İzdeş, Özge (2011) "Ekonomik Çevrimlerin (Krizlerin) Kadın/Erkek İstihdamına Yansımaları-Türkiye İmalat Sanayi ve Kent Emek Piyasası Üzerine Ampirik Bir Analiz", (der.) Abuzer Pınar, Ahmet Haşim Köse ve Nihat Falay, Kriz ve Maliye Düşüncesinde Değişim. SAV Yayınları, İstanbul.

King, Richard and Caroline Sweetman (2010), Gender Perspectives on the Global Economic Crisis, Oxfam International Discussion Papers.

Leschke, Janine ve Maria Jepsen (2012), Introduction: Crisis, Policy Responses and Widening Inequalities in the EU, International Labour Review, Vol 151 No 4.

Memiş, E., Öneş, U. ve Kızılırmak, B. (2012) "Housewifization of Women: Contextualizing Gendered Patterns of Paid and Unpaid Work", Gender and Society in Turkey: The Impact of Neo-liberal Policies, EU Accession and Political Islam içinde, der. Dedeoğlu, S. ve Elveren, A., I.B. Tairus.

Memiş, Emel ve S.A. Kaya Bahçe (2011), Estimating the Effect of the Economic Crisis on Work Time inTurkey', Working Paper 686, Levy Economics Institute of Bard College, NY.

Memiş, Emel ve S.A. Kaya Bahçe, (forthcoming in April 2013) 'Estimating the Impact of 2008-09 Economic Crisis on Work Time in Turkey', Feminist Economics, 19 (2) Special Issue on Critical and Feminist Perspectives on Financial and Economic Crises(with S.K. Bahçe)

Öniş, Ziya ve Ali Burak Güven (2011): Global Crisis, National Responses: The Political Economy of Turkish Exceptionalism, New Political Economy, 16:5, 585-608

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2010) Ekonomik Göstergeler, www.tuik.gov.tr

Uygur, Ercan (2010), 'The Global Crisis and Turkish Economy', Third World Network, Penang, Malaysia.

Uluslararası Çalışma Örgütü, (ILO) (2011), The Global Crisis; Causes, Responses and Challenges, Geneva.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) (2013), Global Employment Trends 2013: Recoverin From A Second Dip, Geneva

Uluslararası Para Fonu (IMF) (2009). World Economic Outlook: Sustaining the recovery ABD, Washington, DC.

Yücel, Yelda (Yayınlanmamış makale) (2013), How Does Responding to the Crisis Affect Gender Segregation in The Labor Market? The Case of Turkey.

yüksek güvencesizlik, geleceğe dönük istihdam stratejisinin ana felsefesini oluşturduğu ölçüde gelecekte emek kesiminin rahatlama ümidini kırmaktadır.

kriz sürecinde bölgesel issizliğin, resmi ve geniş tanımlı işsizlik verileri üzerinden değerlendirmesi

F. Serkan Öngel

özet

Bölgelerarası yapısal özelliklerin ciddi farklar içerdiği Türkiye'de, krizin etkilerinin irdelemesinde bu farkların göz önüne alınması son derece önemlidir. Bu farklar dikkate alındığında resmi işsizlik verilerinin süreci açıklamadaki yetersizliği de açığa çıkmaktadır. Bu çalışmada özellikle 2007-2009 yıllarında etkisini ağır biçimde hissettiren krizin bölgesel işsizlik üzerindeki etkileri, hem resmi işsizlik hem de işe başlamaya hazır ancak çeşitli nedenlerle iş aramayan işsizlerin dahil edildiği genişletilmiş işsizlik verileri üzerinden değerlendirilmekte, resmi istatistik verilerinin bölgesel işsizliği anlamak açısından yetersizliği, bu veriler üzerinden ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

anahtar kelimeler: İşsizlik, bölgesel işsizlik, ekonomik kriz, resmi istatistikler, umutsuz işsizlik

abstract

In Turkey where there are significant differences in structural features of the regions, it is extremely important to evaluate these differences in order to investigate impacts of the crisis. When you consider these differences, it became obvious that official unemployment statistics are not sufficient to explain this process. This study focus on effects of 2007-2009 severe economic crisis, on both official unemployment rate and on the enlarged unemployment rate which includes those who doesn't look for a job for various reasons.

keywords: Unemployment, regional unemployment, economic crises, official statistics, discourage unemployment

giriş

Neoliberal iktisat politikalarının inşasında, 1998 yılında hissedilmeye başlayan Güneydoğu Asya krizinin etkisi güçlü olmuştur. Bu krizin etkisi ile Türkiye ekonomisinin IMF tarafından yakın takibi ve kontrolünün sağlanması amacıyla, "Ekonomi Politikaları Bildirgesi" başlığı ile bir antlaşma imzalanmıştır. Türkiye'nin 10 yıllık bir sürecine damgasını vuran bu politikalar, stand-by düzenlemeleri ve GEGP (Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı) ile etkisini ve kapsamını genişleten neoliberal iktisat politikalarının uygulanması için bir rehber niteliği taşımaktadır. Söz konusu programın ilk yıllarında, IMF patenli kur bazlı enasyonu düşürme programı uygulanırken önce Kasım 2000'de ardından da Şubat 2001'de ağır bir ekonomik kriz yaşamıştır (Yeldan 2010: 10, Sönmez, 2009:55). Küresel kriz bağlamında ele alınan 2008-2009 krizleri de bu eksende ele alınabilir.

Kriz süreçleri, sınıflararası ve sermaye içi mücadelelerle şekillenmektedir. Bu süreçte çatışmalar şiddetlenmekte, kapitalist üretime özgü tüm çelişkiler ortaya çıkmakta, görünür hale gelmektedir. Kriz süreçleri bu anlamda sınıflararası ve sınıf-içi çatışmaların dönüşümünü sağlamakta bu süreçte devlet aktif bir rol almaktadır. Böylelikle kriz "yeni üretim organizasyonlarının ve yeni teknolojilerin kullanılmasını, sermayenin emek üzerindeki tahakkümünün arttırılmasını, sermayenin farklı değerlenme biçimlerinin arayışına gidilmesini, şirket birleşmelerini ve ayakta kalamayan sermayelerin elenmesini, işten çıkarmaları ve bütün bu değişikliklere ilişkin yeni yasal/kurumsal dönüşümleri içerir. Bu dönüşüm, devletin kurumsal ve yasal düzenlemeleriyle gerçekleştirilir." (Öztürk&Ercan 2009:62) Kriz süreçleri aynı zamanda egemen sınıfların hegemonyalarını tesis etmeleri açısından kritik süreçlerdir.

Türkiye işçi sınıfı açısından 2000-2001 krizi belleklere kazınmış bir yenilgi dönemidir. İşsizlik oranı 2001'de yüzde 6.9'dan yüzde 9.1'e yükselirken, kamuya ait imalât sanayi işletmelerinde istihdam yüzde 7.7, özel işletmelerde yüzde 8.6 oranında gerilemiştir. Özel kesim çalışanlarının reel ücretleri 2001 yılında, 1993 yılındaki düzeyinin yüzde 25 altına gerilemiştir. (Yeldan 2010:10, Öztürk&Ercan 2009:84)

Dr.
DİSK-AR Müdürü

2008-2009 yılında yaşanan krizin etkisi de, bir önceki dönemin etkisinden geri kalmamıştır. Krizin işsizlik verilerine etkisinin en yüksek olduğu 2009 yılı verilerine göre Türkiye genelinde işsizlik oranları, kriz öncesine göre (2007 yılı) 3,7 puanlık bir artış göstermiştir. 2007 yılında yüzde 10,3 olan işsizlik oranı 2009 yılında yüzde 14 seviyesindedir. Umudu kesik olduğu için ya da diğer nedenlerle son üç aydır iş arama kanallarını kullanmayan ancak iş başlamaya hazır olanlar dahil edildiğinde işsizlik oranı yüzde 16,57'den yüzde 20,63'e yükselmektedir. Yani artış miktarı 4,6 puan olmaktadır. Bu oranlar işsizlik rakamlarının düzenli olarak açıklanmaya başlandığı 1988 yılından bu yana en yüksek oranlardır. En düşük oran 2000 yılından yüzde 6,5 olarak tespit edilmiştir. Çift haneli işsizlik rakamları ile ise 2000-2001 krizinin etkisi ile birlikte 2002 yılında ulaşılmıştır (yüzde 10,3). 2009 sonrasında ise işsizlik verileri kriz öncesi rakamlarına doğru gerilemiştir (TÜİK 2013a, 2013b, 2013c).

Bu çalışmada özellikle 2007-2009 yıllarında etkisini ağır biçimde hissettiren krizin bölgesel işsizlik üzerindeki etkileri hem resmi işsizlik[1] hem de Geniş Tanımlı (GT) işsizlik[2] verileri üzerinden değerlendirilmekte, resmi istatistik verilerinin bölgesel işsizliği anlamak açısından yetersizliği, GT İşsizlik verileri üzerinden ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

kriz ve istihdam

Krizle birlikte işsizlik verilerinde yaşanan artışın bölgesel etkileri ve sonuçlarının olduğu görülmektedir. 2009 yılı verileri ile 2007 yılı verilerini karşılaştırdığımızda resmi işsizlik rakamlarının toplamda 1 milyon 95 bin kişi artış göstermiştir. İşsizlik rakamlarında en ciddi artışların yaşandığı bölgeler NUTS 2 düzeyinde, yüzde 6,4 puanlık artış ile İstanbul (TR10), yüzde 6,3 puanlık artış ile Adana, Mersin (TR62), yüzde 5,8 puanlık artışla Bursa, Eskişehir, Bilecik (TR41), yüzde 5,7 puan artışla İzmir (TR31) gibi bölgelerdir.

Krizin sanayi sektörünün krizi olduğu istihdam verilerinde de açıkça görülmektedir. Tablo 1'e göre istihdam 2007-2009 yılları karşılaştırıldığında sadece 539 bin kişi artış göstermiş, Tarım ve Hizmet sektörleri istihdam yaratırken, sanayi sektöründe istihdam 159 bin kişi azalmıştır. Sanayi istihdamının gerilediği bölgeler 146 bin kişi ile İstanbul (TR10), 75 bin kişi ile Bursa, Eskişehir, Bilecik (TR41), 50 bin ile Ankara (TR 51), 46 bin ile İzmir (TR31), 34 bin kişi ile Samsun,

Krizle birlikte işsizlik verilerinde yaşanan artışın bölgesel etkileri ve sonuçlarının olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Sektörlere Göre İstihdamda Yaşanan Değişim (2009 yılında sektörel istihdam 2007 yılına göre nasıl bir farklılık gösterdi) (Bin Kişi)

	Tarım	Sanayi	Hizmet	Toplam
TR10 (İstanbul)	-1	-146	25	-121
TR41 (Bursa,Eskişehir,Bilecik)	-50	-75	93	-32
TR51 (Ankara)	-17	-50	78	11
TR31 (İzmir)	-11	-46	25	-32
TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	61	-34	-21	5
TR62 (Adana,Mersin)	61	-15	-18	27
TR61 (Antalya,Isparta,Burdur)	29	-9	-14	6
TR33 (Manisa,Afyon,Kütahya,Uşak)	10	-6	-39	-35
TR42 (Kocaeli,Sakarya,Düzce,Bolu,Yalova)	66	-6	34	95
TR71 (Kırıkkale,Aksaray,Niğde,Nevşehir)	-13	-3	10	-7
TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	55	-1	-5	49
TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın)	65	2	-8	59
TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	1	4	1	6
TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)	5	5	-3	7
TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	10	5	51	66
TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)	35	6	19	60
TR22 (Balıkesir,Çanakkale)	-42	7	2	-32
TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari)	-30	7	39	16
TR21 (Tekirdağ,Edirne,Kırklareli)	13	9	13	34
TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	-9	11	21	22
TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop)	-30	16	10	-4
TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)	77	18	-29	65
TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	5	19	18	42
TR63 (Hatay,Kahramanmaraş,Osmaniye)	12	32	-18	26
TR32 (Aydın,Denizli,Muğla)	18	38	31	87
TR52 (Konya,Karaman)	50	53	13	116
	373	-159	325	539

Tokat, Çorum, Amasya (TR83), 15 bin kişi ile Adana, Mersin (TR62) bölgesi olmuştur. Buna karşın Konya, Karaman (TR52) 53 bin kişi, Aydın, Denizli, Muğla (TR32) 38 bin kişi ile Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye (TR63) 32 bin kişi ile sanayi istihdamını arttırmıştır. Bu 3 bölgede sanayi istihdamındaki artış 123 bin olarak gerçekleşmiştir. Özellikle Konya, Karaman bölgesi için artış diğer sektörlerde ele alındığında 116 bin ile dikkat çekicidir. Burada sanayi açısından kriz döneminde bir yer değiştirme eğiliminin olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir.

SGK verilerine göre ise 2008 Temmuz-2009 Temmuz dönemi arasında istihdamın en çok azaldığı iller İstanbul (194 bin), Bursa (51 bin), İzmir (36 bin), Kocaeli (27 bin), Tekirdağ (17 bin), Denizli (15 bin), Antalya (12 bin), Kayseri (9 bin), Manisa (7 bin), Sakarya (5 bin), Adana (5 bin), Düzce (5 bin), Eskişehir (4 bin) illeridir (SGK 2008, 2009).

Aydın, Denizli, Muğla bölgesi TÜİK verilerinde sanayi kesiminde istihdam yaratmış gibi görünse de krizin etkili olduğu dönem açısından ciddi istihdam kaybı yaşamıştır. İŞKUR verilerine göre işsizlik fonuna işten çıkartıldığı için başvuranların, istihdama oranı açısından en üst sıralarda yer alan iller ise Bilecik, Tekirdağ, Bursa, Denizli, Uşak, Kırklareli, Manisa, İzmir, Niğde, Kayseri, Kocaeli, Adana gibi çoğunluğu sanayi yoğun kentlerdir. 2008 Ağustos- 2009 Ağustos döneminde işten atılan ve işsizlik sigortası için başvuran 609 bin işçinin 3'te 1'i bu 12 ilde bulunmaktadır.

Aydın, Denizli, Muğla bölgesi TÜİK verilerinde sanayi kesiminde istihdam yaratmış gibi görünse de krizin etkili olduğu dönem açısından ciddi istihdam kaybı yaşamıştır.

Bu verilere göre krizin ağırlıklı olarak sanayinin krizi olarak kendini açığa çıkardığı görülmektedir. Buna karşın sanayi fonksiyonları ile birlikte ele alınan kimi iller açısından krizin etkisinin sınırlı kaldığı hatta istihdamın arttığı gözlemlenmektedir. Burada inşaat ve madencilik faaliyetlerinin sanayi faaliyetleri içerisinde ele alındığını ifade etmek gerekir (TÜİK 2012, XXVI). Krizin en ağır biçimde yaşandığı alan imalat sanayi olmuştur. İlgili dönem için imalat sanayi üretiminde gerileme yüzde 12,65, istihdamında daralma yüzde 9,8 düzeyindedir. Madencilik ve taş ocakçılığında üretim yüzde 7,33 oranında artarken, istihdam yüzde 3,4 gerilemiştir. Ancak bu verilerin bölgelere göre farklılık göstereceği açıktır. Bu anlamda ilgili dönemde sanayi istihdamının arttığı bölgeler ilgiyi hak etmektedir (TÜİK 2013f).

kriz ve işsizliğin bölgeleri

Bölgelere göre işsizlik oranlarına baktığımızda resmi işsizliğin 2009 yılında en yüksek olduğu bölge Adana, Mersin (TR62) bölgesidir. Bu bölgede işsizlik oranı yüzde 22 olarak tespit edilmiştir. Bu bölgeyi yüzde 18,8 ile Şanlıurfa, Diyarbakır (TRC2) bölgesi, yüzde 18 ile Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye (TR63) bölgesi, yüzde 17,2 ile Gaziantep, Adıyaman, Kilis (TRC1) bölgesi takip etmiştir. Bu bölgeler ağırlıklı olarak Türkiye'nin güney ve doğu bölgeleridir. Ve zaten yüksek işsizlik problemleri ile boğuşmaktadırlar. Bu bölgelerden Gaziantep, Adıyaman, Kilis (TRC1) bölgesi kriz döneminde resmi işsizlik oranının azaldığı bir bölge iken diğer bölgeler ortalamanın üzerinde işsizlik oranının arttığı bölgeler olmuştur. Kriz döneminde resmi işsizlik oranının en fazla gerilediği bölge Mardin, Batman, Şırnak, Siirt (TRC3) bölgesidir. Resmi işsizlik bölgede yüzde 4,8 puan gerileyerek yüzde 15,1 düzeyine düşmüştür. Ancak düşmüş hali bile Türkiye ortalamasının üzerindedir. TR52 (Konya, Karaman), TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya), TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) resmi işsizliğin gerilediği diğer bölgelerdendir.

Ancak GT İşsizlik verilerine baktığımızda tablo önemli oranda değişmektedir. Örneğin sanayi istihdamında 32 bin kişi ile önemli bir artış kaydeden, buna karşın resmi işsizlik verilerinde yüzde 5,6 puan ile ortalamanın üzerinde bir artış kaydeden Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye (TR63) bölgesinde GT İşsizlik verilerine baktığımızda işsizliğin yüzde 0,26 puan gerilediği görülmektedir. Resmi ve GT İşsizlik verilerindeki bu fark, özellikle umutsuz işsizlerin[3] sayısında azalma ile açıklanabilir. Nitekim söz konusu bölgede umudu kesik işsizlerin sayısı aynı dönemde 53 bin, diğer nedenlerle iş aramayan işsizlerin sayısı 13 bin kişi azalmıştır. Buna göre bu kategoride resmi olarak işsiz sayılmayanların bölgedeki sayısı 237 binden 173 bine gerilemiştir. Umutsuzlar başlığı altında ele aldığımız işsizlerin bir kısmı iş aramaktan vazgeçmiş ya da iş aramaya başlamış, iş bulmuş, ya da iş bulamadığı için resmi işsiz kategorisi içerisinde yer almaya başlamıştır. Gaziantep, Adıyaman, Kilis (TRC1) bölgesi ise TR63 bölgesinin aksine, resmi işsiz sayısı azalırken, GT işsizlik oranın arttığı bir il olarak görülmektedir. Bölgede umudu kesik işsizlerin sayısı 55 bin, diğer iş aramayan işsizlerin sayısı 24 bin kişi artmıştır.

Tablo 2. 2008 Ağustos-2009 Ağustos döneminde işten atılan ve işsizlik sigortası için başvuranların istihdam edilenlere oranı

İl	İşten Çıkartılan	İşten çıkartılanların ilin istihdamına oranı	İl	İşten Çıkartılan	İşten çıkartılanların ilin istihdamına oranı
ŞIRNAK	148	1,11%	MALATYA	2.951	4,87%
ARDAHAN	54	1,51%	GÜMÜŞHANE	380	4,88%
BİTLİS	195	1,77%	MUĞLA	5.368	5,02%
MARDİN	482	1,89%	MERSİN	6.906	5,05%
AĞRI	222	1,95%	ARTVİN	789	5,06%
RİZE	860	2,32%	HATAY	4.588	5,12%
MUŞ	281	2,38%	SAMSUN	4.905	5,20%
HAKKARİ	182	2,39%	YOZGAT	1.390	5,28%
BAYBURT	107	2,54%	KIRIKKALE	1.150	5,36%
VAN	994	2,60%	NEVŞEHİR	1.239	5,39%
ŞANLIURFA	1.538	2,64%	KAHRAMANMARAŞ	4.264	5,41%
IĞDIR	192	2,74%	ADIYAMAN	1.708	5,46%
KARS	343	2,94%	KÜTAHYA	3.281	5,59%
ERZURUM	1.446	2,95%	BOLU	2.141	5,65%
TRABZON	2.626	3,22%	AKSARAY	1.486	5,70%
SİİRT	429	3,31%	ANTALYA	17.364	6,14%
GİRESUN	1.164	3,47%	AYDIN	5.500	6,17%
DİYARBAKIR	2.805	3,58%	KARABÜK	1.443	6,17%
BATMAN	995	3,64%	EDİRNE	2.407	6,18%
ZONGULDAK	2.830	3,74%	ESKİŞEHİR	6.894	6,21%
SİNOP	594	3,74%	YALOVA	1.727	6,28%
ORDU	2.010	3,84%	DÜZCE	3.289	6,33%
KARAMAN	962	3,89%	BARTIN	1.117	6,45%
ISPARTA	1.401	3,93%	ÇANAKKALE	3.232	6,47%
AMASYA	1.074	3,98%	ÇANKIRI	977	6,66%
BURDUR	961	4,17%	GAZİANTEP	9.472	6,99%
TOKAT	1.613	4,19%	SAKARYA	7.246	7,05%
TUNCELİ	185	4,29%	İSTANBUL	200.579	7,46%
ELAZIĞ	1.832	4,38%	ADANA	14.333	7,89%
SİVAS	2.176	4,41%	KOCAELİ	23.870	7,95%
ERZİNCAN	746	4,44%	KAYSERİ	11.308	8,20%
KONYA	7.519	4,47%	NİĞDE	1.807	8,23%
AFYONKARAHİSAR	2.603	4,51%	İZMİR	48.481	8,24%
KİLİS	229	4,51%	MANİSA	12.850	9,22%
ÇORUM	1.843	4,56%	KIRKLARELİ	4.140	9,39%
BİNGÖL	443	4,59%	UŞAK	4.148	10,28%
KASTAMONU	1.331	4,66%	DENİZLİ	15.344	11,43%
ANKARA	35.660	4,76%	BURSA	53.337	12,19%
KIRŞEHİR	750	4,82%	TEKİRDAĞ	22.299	14,05%
OSMANİYE	1.504	4,83%	BİLECİK	5.061	16,10%
BALIKESİR	5.007	4,84%	TOPLAM	609.107	

Kaynak: İŞKUR 2008 Yılı Temmuz-2009 Yılı Temmuz Ayları için "Ay İçerisinde İl Müdürlüklerinin İşsizlik Sigortası Faaliyetlerine İlişkin Genel Veriler" istatistikleri üzerinden hesaplanmıştır (SGK 2009, İŞKUR 2008, İŞKUR 2009).

umutsuz bölgeler[4]

Kriz döneminde bölgeler, işsizliğin yapısal biçimleri açısından Tablo 3'e göre dört başlık altında toplanabilir.

1) TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt), TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır), TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari), TR62 (Adana, Mersin), TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) gibi hem ortalamanın çok üzerinde resmi işsizlik rakamlarının olduğu, hem de umutsuz işsizlerin sayısının yüksek olduğu bölgeler,

2) TR22 (Balıkesir, Çanakkale), TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop), TR52 (Konya, Karaman) gibi resmi işsizlik oranlarının ortalamanın altında kaldığı, ancak umutsuz işsizlerin sayısının yüksek olduğu bölgeler,

3) TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik), TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova), TR10 (İstanbul), TR31 (İzmir) gibi resmi işsizlik oranlarının ortalamaya yakın olduğu ancak umutsuz işsizlerin oranının ortalamaların altında kaldığı bölgeler. Bu bölgelerin sanayi yoğun kentler olduğu görülmektedir.

4) TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak), TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) gibi hem resmi hem de umutsuz işsizlerin oranının ortalamanın çok altında kaldığı bölgeler.

Tablo 3'e göre resmi işsizlik oranlarının en yüksek olduğu bölge Adana, Mersin (TR62) bölgesi iken, umutsuz işsizlerin dahil edildiği GT işsizlik oranlarının en yüksek olduğu bölge Şanlıurfa, Diyarbakır (TRC2) bölgesidir. GT İşsizliğin en düşük olduğu bölgeler Karadeniz'de, en yüksek olduğu bölgeler Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindedir.

işsizlik biçim mi değiştiriyor?

TÜİK 2012 yılı Hanehalkı İşgücü Anketi bölgesel sonuçları işsizliğin zirve yaptığı 2009 yılından bu yana nasıl bir dönüşüm yaşadığının çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Resmi işsizlik rakamları dikkate alındığında işsizlik oranları 2012 yılında, TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt), TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır), TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari), TR62 (Adana, Mersin), TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) gibi 2009 yılı verileri için hem ortalamanın çok üzerinde resmi işsizlik rakamlarının olduğu, hem de umutsuz işsizlerin sayısının yüksek olduğu bölgelerde ciddi bir düşüş yaşamıştır. Resmi işsizlik TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) bölgesinde yüzde 18,8'den yüzde 6,9'a düşerek 26 bölgenin 17'sinden daha düşük bir işsizlik oranına inmiştir. TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari) bölgesinde yüzde 16,4'den yüzde 8,9'a gerilemiş ve ortalamanın altında kalmıştır.

2012 yılı için resmi işsizlik verilerinin birincisi yüzde 21,3 ile TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgesi olurken, ikinciliğe yüzde 14,8 ile İzmir oturmuştur. Bölgelere göre işsizliğin göreli olarak daha dengeli bir biçimde dağıldığı, Kuzey-Güney, Batı-Doğu arasındaki net farklılaşmanın belirsizleştiği görülmektedir. Ancak bu tablo GT İşsizlik verileri dikkate alındığında hızla farklılaşmaktadır.

GT işsizlik verilerine göre TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgesi birinciliğini yüzde 34'lük oranla korurken, resmi işsizlik oranının yüzde 6,9 olduğu ve 26 bölgenin 17'sinden daha düşük bir işsizlik oranına sahip TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) bölgesi yüzde 30,9'luk oranla ikinci sıraya, yüzde 8,9 ile ortalamanın altında bir resmi işsize sahip olan TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari) bölgesi yüzde 26,2 ile üçüncü sıraya, TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) bölgesi yüzde 24,1 ile dördüncü sıraya, TR62 (Adana, Mersin) yüzde 20,9 ile beşinci sıraya yerleşmektedir.

Bu veriler resmi işsizlik rakamları üzerinden bir yorum yapmanın politika üreticileri açısından ciddi sorunlar taşıdığını göstermektedir. TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) bölgesi bu açıdan son derece önemli bir örnektir. 42 bin resmi işsize karşın 192 bin daha önce iş aradığı halde bulamayan veya kendi vasıflarına uygun bir iş bulabileceğine inanmadığı için iş aramayan ancak işbaşı yapmaya hazır olduğunu belirten kişi bulunmaktadır. Buna ilave olarak 20 bin çeşitli nedenlerle iş aramayıp ancak işbaşı yapmaya hazır olduğunu belirten kişi vardır. 2009 yılı ile karşılaştırıldığında umutsuz işsizlerin oranı yüzde 54 oranında artmıştır. TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari) bölgesinde 51 bin işsize karşın 64 bin umutsuz, 70 bin diğer nedenle iş aramayan işsiz bulunmaktadır. İşsizliğin en kötü biçiminde yaşanan bu artış resmi işsizlik rakamlarına yansımamaktadır.

sonuç

Türkiye açısından işsizlik verilerinin tespitinde kullanılan yöntem her ne kadar Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) standartları çerçevesinde değerlendirilse bile kendine dair yapısal özelliklerinin olduğu görülmektedir[5] (TÜİK 2007:1). Bu özelliklerinden en önemlisi işgücüne katılım oranlarıdır. İşgücüne

Tablo 3. Bölgelere göre GT İşsizlik ve Resmi İşsizlik

	Resmi	GT İşsizlik
TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)	6,0%	10,1%
TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın)	7,3%	10,1%
TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	6,9%	12,5%
TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak)	11,0%	13,6%
TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	7,7%	15,0%
TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	13,9%	15,7%
TR51 (Ankara)	13,6%	16,4%
TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)	15,0%	16,8%
TR31 (İzmir)	16,2%	18,1%
TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)	13,2%	18,4%
TR10 (İstanbul)	16,8%	18,7%
TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	9,4%	18,9%
TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)	11,4%	19,3%
TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop)	9,4%	19,6%
TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)	14,9%	20,3%
TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)	13,0%	20,8%
TR32 (Aydın, Denizli, Muğla)	14,2%	23,7%
TR22 (Balıkesir, Çanakkale)	8,5%	24,0%
TR52 (Konya, Karaman)	10,1%	24,9%
TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	16,8%	25,5%
TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	17,2%	26,8%
TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)	18,0%	28,1%
TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari)	16,4%	31,6%
TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	15,1%	31,9%
TR62 (Adana, Mersin)	22,0%	34,2%
TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)	18,8%	36,1%
Türkiye	14,0%	20,6%

Kaynak: İşgücü İstatistikleri Veritabanı, İstihdam ve İşgücüne Dahil Olmayan 2007-2009 yılı verileri üzerinden hesaplanmıştır (TÜİK 2013d, 2013e).

Türkiye açısından bölgesel işsizlik verileri ele alınırken yapısal farklılıklar özel önem taşımaktadır.

katılmayanlar arasında en önemli kesimi ev işleri ile meşgul olan kadınlar oluşturmaktadır. Bunun yanında umudu kesik kategorisinde tanımladığımız işe başlamaya hazır ancak iş aramadığı için işsiz sayılmayanlar bulunmaktadır. Türkiye'nin temel sorun alanlarından biri bu kategorilerin istihdam dışında kalmaları oluşturmaktadır. Özellikle umutsuzluk nedeni ile iş aramayanlar kategorisi son derece önemli bir kategoridir. Bu kategori başlığı altında özellikle erkeklerin olduğu, kadınların diğer başlığı altında yoğunlaştığı görülmektedir. Kadınları erkeklere göre işgücüne katılmaktan alıkoyan başka etmenlerin varlığı açıktır (detaylı veriler için bkz. TÜİK 2013e).

Çalışmamızda Türkiye'de resmi işsizlik verilerinin bölgesel ya da genel anlamda işsizlik verilerini açıklamada yetersiz kaldığını özellikle TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) bölgesi üzerinden ortaya konulmaktadır. Türkiye açısından bölgesel işsizlik verileri ele alınırken yapısal farklılıklar özel önem taşımaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile diğer bölgeler arasında ciddi ayrımlar bulunmaktadır.

Bu nedenle işsizlik verilerinin yaygın kullanımının resmi işsizlik ile birlikte ele alınması kamuoyunda sağlıklı sonuçlara ulaşmanın önüne geçmektedir. Buna karşın GT işsizlik gibi kavramsallaştırmalarla yine TÜİK'in ürettiği verilerle bu açığı gidermek mümkündür. İşsizlik verileri üzerine yapılan çalışmalarda bu duruma dikkat etmek gerekmektedir.

dipnotlar

1 Resmi işsizler, referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan (kâr karşılığı, yevmiyeli, ücretli ya da ücretsiz olarak hiç bir işte çalışmamış ve böyle bir iş ile bağlantısı da olmayan) kişilerden iş aramak için son üç ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan tüm kişilerden oluşmaktadır. (TÜİK 2012 XXIV)

2 Geniş Tanımlı İşsizlik verileri, çeşitli nedenlerle bir iş aramayan, ancak 2 hafta içinde işbaşı yapmaya hazır olduğunu belirten kişileri, daha önce iş aradığı halde bulamayan veya kendi vasıflarına uygun bir iş bulabileceğine inanmadığı için iş aramayan ancak işbaşı yapmaya hazır olduğunu belirten kişileri, mevsimlik çalışma, ev kadını olma, öğrencilik, irad sahibi olma, emeklilik ve çalışamaz halde olma gibi nedenlerle iş aramayıp ancak işbaşı yapmaya hazır olduğunu belirten kişilerin işsiz kapsamına alınması ile hesaplanmıştır . Resmi işsiz rakamına dahil edilmeyen yukarıdaki kategoride tanımlanan işsizler, hesaplamada işgücüne ve işsiz rakamlarına dahil edilmiş ve işsizlik oranları bu veriler üzerinden

hesaplanmıştır. Verilerde kaynak olarak TÜİK kullanılmıştır. (TÜİK 2012, XXIV)
3 Daha önce iş aradığı halde bulamayan veya kendi vasıflarına uygun bir iş bulabileceğine inanmadığı için iş aramayan ancak işbaşı yapmaya hazır olduğunu belirten kişiler.

4 Burada umutsuz bölgeler başlığı geniş tanımlı işsizlerle, resmi işsizler arasındaki farkın yüksek olduğu bölgeleri temsil etmektedir. Diğer nedenlerle iş aramayan ancak işe başlamaya hazır olanlar da bu kategori içerisinde ele alınmıştır.

5 İşgücüne katılım oranının OECD ülkeleri arasında ortalamanın yüzde 21,3 puan aşağındaki seviyesi ile en düşük, tarımsal istihdamın OECD ortalamasının 5 katı ile en yüksek, kadın istihdamının yüzde 26,2 ile yaklaşık olarak OECD ortalamasının yarısında olduğu Türkiye'nin bu ülkelerle karşılaştırmasının yapılması son derece zor olarak görülmektedir. Söz konusu verilere ulaşılan tablolar için bkz. TÜİK 2012:1-4

kaynakça

İŞKUR 2009. Aylık İstatistik Bültenleri, Ay İçerisinde İl Müdürlüklerinin İşsizlik Sigortası Faaliyetlerine İlişkin Genel Veriler Tabloları, http://www.iskur.gov.tr/KurumsalBilgi/istatistikler.aspx#dltop, Erişim [23 Temmuz 2010]
İŞKUR 2010. Aylık İstatistik Bültenleri, Ay İçerisinde İl Müdürlüklerinin İşsizlik Sigortası Faaliyetlerine İlişkin Genel Veriler Tabloları, http://www.iskur.gov.tr/KurumsalBilgi/istatistikler.aspx#dltop, Erişim [23 Temmuz 2010]
Öztürk, M. & Ercan, F., 2009. 1979 Krizinden 2001 Krizine Türkiye'de Sermaye Birikimi Süreci ve Yaşanan Dönüşümler, Praksis, 19, 55-93.
Sönmez, S., 2009. Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkiler, Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm, 25-76, eds Mütevellioğlu N. & Sönmez S., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
SGK 2008. Aylık İstatistik Bültenleri, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/kurumsal/istatistikler/aylik_istatistik_bilgileri,
Erişim [23 Temmuz 2010]
SGK 2009. Aylık İstatistik Bültenleri, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/kurumsal/istatistikler/aylik_istatistik_bilgileri,
Erişim [23 Temmuz 2010]
TÜİK 2007. İşgücü, İstihdam ve İşsizlik İstatistikleri: Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-1, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara
TÜİK 2012. Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2011, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara
TÜİK, 2013a. Hanehalkı İşücü Anketi Dönemsel Sonuçları, 1988-1999 Dönemine İlişkin Sonuçlar, http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=25, Erişim [30 Mart 2013]
TÜİK, 2013b. Hanehalkı İşücü Anketi Dönemsel Sonuçları, 2000-2004 Dönemine İlişkin Sonuçlar, http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=25, Erişim [30 Mart 2013]
TÜİK, 2013c. Hanehalkı İşücü Anketi Dönemsel Sonuçları, 2005 ve Sonrasına İlişkin Sonuçlar, http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=25, Erişim [30 Mart 2013]
TÜİK 2013d. İşgücü İstatistikleri Veritabanı, İstihdam Verileri, http://tuikapp.tuik.gov.tr/isgucuapp/isgucu.zul, Erişim [30 Mart 2013]
TÜİK 2013e. İşgücü İstatistikleri Veritabanı, İşgücüne Dahil Olmayan Verileri, http://tuikapp.tuik.gov.tr/isgucuapp/isgucu.zul, Erişim [30 Mart 2013]
TÜİK 2013f. Sanayi Üretim Endeksi, Üç Aylık Sanayi İstihdam, Çalışılan Saat ve Brüt Ücret-Maaş Endeksleri, Erişim [11 Nisan 2013]
Yeldan, E., 2010. Küresel Kriz ve Türkiye: Mali Canlandırma Önlemlerinin İstihdam ve İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkilerinin Makroekonomik Değerlendirilmesi, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Ankara Ofisi.

65 yıldır en büyük kazancımız güveniniz.

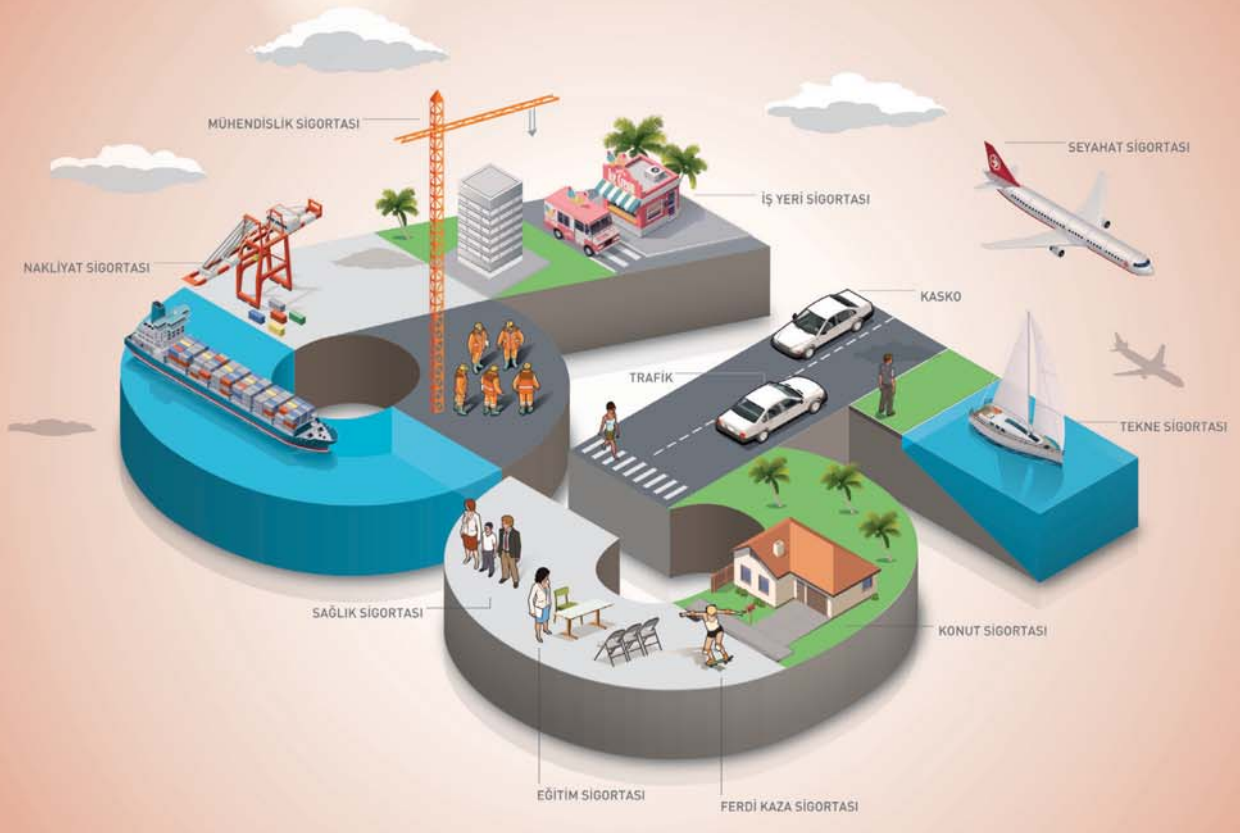

MAPFRE GENEL SİGORTA olarak, 65 yılda milyonlarca insanın güvenini kazanmanın haklı gururunu yaşıyoruz. Sağlıktan kaskoya, konuttan seyahate, yarattığımız sigortacılık çözümleriyle daha çok çalışmaya ve güveninize layık olmaya devam edeceğiz.

www.mapfregenelsigorta.com
(0212) 334 90 00 | info@mapfregenelsigorta.com

MAPFRE | GENEL SİGORTA 65.yıl

TEB

teb.com.tr

EKONOMİ AİLEDE BAŞLAR.

TEB AİLE AKADEMİSİ

Her ayın 3. Perşembesi
TEB şubelerindeki **ücretsiz**
finansal okuryazarlık
seminerlerine davetlisiniz.

AİLE AKADEMİSİ DİREKT HATTI
0 216 645 51 51